

A BUDAPESTI
ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
ÉRTESITŐJE

AZ 1888—89-IKI TANÉVRŐL.

Megelőzi:

ABULVALÎD MERVÂN IBN GANÂH

(R. JÓNÁ)

SZENTIRÁSMAGYARÁZATÁBÓL.

IRTA

Dr BACHER VILMOS,

TANÁR.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA

1889

Budapest, Az A t h e n a e u m r. társ. könyvnyomdája.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

ELŐSZÓ.

Nyelvtan és szónyomozás képezik Abulvalîd munkáinak tárgyát; de midőn a héber nyelv törvényeit és jelenségeit, gyökeinek és szavainak jelentését vizsgálta és megállapította, mindig tudatosan és vallásosnak mondható buzgalommal azon egy cél felé törekedett, hogy a szentírást megmagyarázza. Méltán szabad őt, a héber nyelvtudomány klasszikusát, ámbár exegetikus munkát nem írt, a szentírásmagyarázat mesterei közé is számítani.

Milyen kommentárt írt volna Abulvalîd a szentíráshoz? Erre ránk maradt iratainak alapján elég pontosan lehetne válaszolni; és valóban hála érdemes és — tekintettel Abulvalîd állására a zsidó szentírásmagyarázat történetében — kiválóan tanulságos és érdekes munka volna, összeállítani irataiból egy folytatólagos kommentárt a szentírás könyveihez. Abulvalîdnek egy ilyképen szerkesztett bibliai kommentárja igen tetemes és lényeges hézagokat mutatna ugyan, de a szóalakok és szójelentések fejtegetésére és megállapítására nézve nem hagyna sok kívánnivalót. Azonban az egyes szónak fejtegetésén túl is Abulvalîd munkáinak gazdag tartalma bőséges exegetikus anyagot nyújt. Szentírásmagyarázatának ezt, a nyelvtan és szótár határain kívül fekvő részét választottam jelen dolgozatom egyes fejezeteinek tárgyául.

Korántsem szándékoztam tárgyamát kimerítőleg földolgozni; mert nemcsak az egyes fejezeteknek tartalmát meg lehetne még bővíteni és behatóbban megvitatni, hanem a fejezetek számát is másokkal lehetne megtoldani és Abulvalîd szentírásmagyarázatát még más oldalakról is megtekinteni. Mindazonáltal úgy hiszem, hogy mennyiségileg és minőségileg elegendő anyagot hordtam össze, hogy általa olyanok is, kik csak nehezen férhetnek Abulvalîd munkáihoz (és ez különösen Szótáráról áll, mely csakis arab eredetiben van kiadva), betekinthessenek szentírásmagyarázatának terjedelmébe és módjába.

Első négy fejezetem csatlakozik Abulvalîd főmunkája nyelvtani részének néhány legjelentősebb szakaszához, ezeknek tartalmát átte-

kintetesen bemutatva és különösen a Szótárból kiegészítve. Látjuk belőlük, mily ügyesen, élesen és következetesen használt föl Abulvalîd némely princípiumot, melyeken szerinte a nyelvi kifejezésnek mintegy mechanikája alapszik, hathatós eszközök gyanánt a szentirási szöveg értelmezésére, különösen az ezen szöveg nyújtotta legkülönbözőbb nehézségek elmozdítására. A rövidítés és bővítés, áttétel és helyettesítés e princípiumait nem Abulvalîd vezette be először a szentirásmagyarázatba, legrégibb nyomaikat részben már a midrás és targum exegézisében találhatni; de ő volt az első, ki következetesen és mindenfelé alkalmazta és különösen ez által rányomta szentirásmagyarázatára a merészség és eredetiség pecsétjét. És habár e princípiumok ugyszólván tisztán külsőleges és olykor önkényesnek látszó érvényesítése idegenszerűnek tűnik föl előttünk, nem tagadható, hogy épen itten találhatjuk a legtöbb érintkezési pontot Abulvalîd és korunk szentirásmagyarázata között, mert ama princípiumok, a mint azokat Abulvalîd alkalmazta, a bibliai stilistikának és retorikának, a de bibliai szövegbírálatnak az elemeit is foglalják magukban.

Azon részletekhez, melyeket már az első négy fejezet nyújt a szentírás retorikájához, az V. fejezet összefüggő képet csatol Abulvalîd szentirásmagyarázatának ide tartozó elemeiről. Az arab retorikának befolyása csak korlátolt mértékben észrevehető nála, de itt is láthatjuk, mennyire értékesítette Abulvalîd alapos arab mivelttségét a szentírás értelmezésében. Érdekes lesz valamikor ezen fejezetet összehasonlítani a száz évvel Abulvalîd után élt Mózes Ibn Ezra retorikájával.

A VI. és VII. fejezet sokkal kevesebbet tartalmaznak, mintsem czimük szerint méltán várhatná az olvasó. Különben jelen dolgozat első fejezeteiben is található Abulvalîd néhány »alaptétele a szentirásmagyarázathoz«, de található Abulvalîd életéről és munkáiról és szentirásmagyarázatának forrásairól írt munkámnak azon szakaszaiban is, melyekben megvilágítottam viszonyát a masszórához és a hagyományos szentirásmagyarázathoz. A VIII. fejezet annyiban tartalmilag is csatlakozik a megelőzőhöz, a mennyiben a bibliai szónak rokonértelmű kifejezések által való magyarázata szintén jellemző Abulvalîd »eljárására a szentirásmagyarázatban.«

Egy rövidke fejezet (IX.) elválasztja dolgozatom második részét az elsőtől: Abulvalîd iratainak egy mellékes, külsőleges mozzanatára vonatkozik, arra t. i., mily módon idézi a szentirási helyeket és miképen említi a szentirási írókat. Az arra következő három fejezet, rövid

kivonatokban, oly magyarázatokat tartalmaz, melyek különösen döntők szerzőnk exegézisének méltatásában és melyek kiváló figyelmet érdemelnek, mintegy mutatványokként egy szentirási kommentárnak, mint azt Abulvalíd megírhatta volna, nyelvi fejtegetéseken túl terjedő részeiből. Ugyanez áll a XIII. és XIV. fejezetekről is, melyekhez azonban csak igen csekély anyag állott rendelkezésre. Érdekes azon megfigyelés, hogy Abulvalíd a bibliai történet két astronomiai csodáját (Jósua 10 és II. Kir. 20.) egyszerűen annak értelmezi és e mellett semminemű rationalistikus gondolkozást nem árul el.

A XV. fejezetet lehet exegetikai különösségek gyűjteményének tekinteni; összeállítottam benne különösen föltűnő részleteket, nyelvtaniakat is, vagy pedig nyilvánvaló tévedéseket Abulvalíd szentirásmagyarázatából. A XVI. fejezet csak csekély számban tartalmaz valódi variánsokat a bibliai szöveghez; külömben csak megerősíti azon ismertényt, hogy mennyire szenvedett még a masszóra által oltalmazott bibliai szöveg is a másolók figyelmetlensége, az emlékezetből való idézés és az exegézisnek a szöveg alakjára gyakorolt befolyása által.

A mi az utolsó, legterjedelmesebb fejezetet illeti, a benne összegyűjtött magyarázatok a szentirás minden könyvéből való majdnem négyszáz versre igen különféle tartalmuak és külömböző értékűek. Lehetnek olyanok is köztük, a melyek tulajdonképen a fent említett különösségek sorába valók, mások talán jelentékteleneknek fognak látszani, melyeket nem volt érdemes fölvenni a gyűjteménybe. De azon szempont, mely ezen exegetikus chrestomathia összeállításában vezérelt és mely a jelen dolgozat tervezeténél is döntött, az volt, hogy lehetőleg bőven és lehetőleg sok oldalról ismertessem meg Abulvalídot, mint szentirásmagyarázót. Dolgozatomban adalékot akartam nyújtani a szentirásmagyarázat történetéhez, nem pedig közvetetlen használható adalékot magához a szentirásmagyarázathoz, ámbár természetesen ez is még mindig sokféle hasznát veheti Abulvalíd munkájának.

Nem tartom fölöslegesnek megjegyezni, hogy Abulvalídnak azon magyarázatai, melyek nyelvösszehasonlításán, különösen a hébernek az arabbal való összehasonlításán, alapúlnak és melyek közt található exegézisének számos fontos és érdekes részletét, kizárattak e gyűjteményből, mert azokkal behatóan foglalkoztam régebbi dolgozataimban. Jelen művemben a szentirásmagyarázat történetének szánt segédmunkát akartam adni, mely további dolgozásra e téren serkentsen és anyagot nyújtson; de meg sem kísérlettem e dolgozat keretében kimutatni

együttal Abulvalîd összefüggését elődjeinek szentírásmagyarázatával és befolyását az utódokra. Ez által nagyon is tágra szélesbült volna értekezésem határa. Csak itt-ott jónak láttam Menáchém, Dúnás és Hajjôg munkáiban talált egyes részletekre utalni.

Dolgozatomnak még egy negatív eredményére akarok itt röviden figyelmeztetni. Az Abulvalîdirataiból a szentírásmagyarázat bizonyos fontos oldalaira összehordozott anyagnak szük és csekély voltából láthatjuk, mennyi teendőjük maradt azoknak, kik Abulvalîd után, különben az általa megteremtett alapon, a szentírásmagyarázatot tulajdonképi exegetikus munkákban, folytatólagos bibliai kommentárookban művelték és fölvirágoztatták.

Végül megjegyzem, hogy az idézetekben I. betü a Kitâb al-Luma^c-t jelöli, Abulvalîd nyelvtanának arab eredetijét (Páris 1886), R. betü a Széfer Ha-Rikmât, annak héber fordítását (Frankfurt a. M. 1856.), Sz. Abulvalîd Szótárát (Oxford 1875.) Oly idézet, melynél csak lapnak és sornak száma van említve, szintén a Szótárból van véve.

I.

Beszédrövidítés.

A héber szóképzés egyik törvényét Hájjûg szerint a nyelvnek azon törekvése teszi, hogy a kiejtésre nehéz hangalakulásokon és hangcsoportulásokon megfelelő módosítások vagy kihagyások által könnyítsen.¹⁾ Abulvalîd ezen törvényt tágabb érvényben alkalmazta és nem csak egyes betűknek kihagyását a szóból, hanem egyes szók-nak a mondatból és egyes mondatoknak a mondat szerkezetből való kihagyását szintén ama törvényre vezette vissza. Az utóbbi ez által a szentírás magyarázatában általános exegetikus szabály rangjára emelkedett, melynek segítségével a bibliai szöveg különböző szóalak-tani, mondattani és egyéb nehézségei elmozdíthatók. Abulvalîd fő-munkájának azon fejezetét, melyben e szabály alkalmazásának igen számos példáját összeállítja,²⁾ a következő szavakkal vezeti be: »Tudd meg, hogy a héberek sokszor a beszédnek oly alkotó részeit is kihagyják, melyek voltaképen szükségesek a gondolat teljes ki-fejezésére, de a könnyítés és rövidítés céljából³⁾ kihagyatnak a beszélő által, azon föltevással, hogy a megszólított így is megérti.« Egy másik helyen⁴⁾ a szabályt úgy ismerteti, hogy »a hébereknek az a szokásuk, sokszor kihagyni szokat, az olvasó értelmére való bizalomban.« Abulvalîd előtt tehát megállapított tény, hogy a szent-írás nyelve a rövidítésnek minden nemét megengedi, ha csak általa a beszéd érthetősége nem szenved csorbát.

Az említett fejezetnek (címe: »a kihagyás alkalmazásáról«)

¹⁾ L. művemet: Die grammatische Terminologie des J. b. D. Hájjûg, 20. s köv. l.

²⁾ L. 249—278 (R. 150—168).

³⁾ (להקל ולקצר) אסתכפאפא ואיגאזא.

⁴⁾ L. 370, 8: עאדתהם פי חזפהם כחירא מן אלאלפאט אדא ותקוא בפיהם (R. 229, 23 után hiányzik a megfelelő hely).

első részében a szentírás legkülönbözőbb helyei egyszerűen egymáshoz soroltatnak és a föltett beszédrövidítés alapján, a beszéd kihagyottnak képzelt részének feltüntetésével,¹⁾ megmagyaráztatnak. Ugy látszik, hogy Abulvalîd a különböző helyeket abban a sorrendben állította össze, melyben egyenként följegyezte magának, anélkül, hogy valahogy, akár a szentírási könyvek, akár tárgyi szempontok szerint, rendezte volna. Ily szempontok egyébiránt egészen távol voltak tőle, mert a beszédrövidítés szabályának oly általános érvényességet tulajdonított, hogy eszébe sem jutott alkalmazásának határtalan nemű eseteit rendszeresen osztályozni. A beszédrövidítésről szóló fejezetnek második részében azonban a példák csoportok szerint vannak fölosztva, melyek vagy közönséges nyelvtani szóalakulásokat, vagy pedig a nyelvszokás különböző, többnyire mondattani és a rövidítés princípiumából magyarázott jelenségeit illetik. Az említett fejezeten kívül Ab. főmunkájának mindkét részében még számos oly magyarázat található, mely beszédrövidítés, elliptikus kifejezésmód föltevésén alapszik. Az összes példák hozzájárultával meg akarom a következő áttekintetben mutatni, mily terjedelemben alkalmazta Abulvalîd a szentírásmagyarázatban a beszédrövidítés törvényét.²⁾

A beszédrövidítés legegyszerűbb és leggyakrabban talált neme a szó rövidítése, midőn t. i. a szóalak képzésében és hajtogatásában valamely alkotó része kihagyatik. Abulvalîd e szempontból épúgy magánhangzóknak, mint mássalhangzóknak kihagyását, mint pedig mássalhangzók kettőzésének abbanhagyását veszi szemügyre. Ami a magánhangzók kihagyását illeti, az idézett példák sorában³⁾ találjuk mind azon, a héber nyelvtan különböző fejezeteiből ismert névszó- és igealakokat, melyeknél a masszórai pontozás a szabály-

¹⁾ A kiegészített mondat rendszeren ezen kifejezéssel vezettetik be: **אלתקרי** (héberül **שעור**, **שעורי**) mely az elliptikus mondatnak vagy mondatrésznek föltett értelmét jelöli. Az ellipsis (kihagyás) maga sokszor így nevezetik: **והנמתה בעד אי נטהר** (הסתר דבר). L. p. o. 644, 1, 15, oly szentírási helyek fordításáról, melyeket Ab. föltett kihagyások alapján megmagyaráz **מה מיה מן אלצמאר**.

²⁾ Mily mértékben követte e tekintetben **Ábrahám Ibn Ezra** szentírásmagyarázata, látható **Abr. Ibn Ezra** mint grammatikus cz. munkáinak utolsó fejezeteiből.

³⁾ L. 276, 26—248, 15 (R. 167 k.). Ide tartozik még L. 266, 17—23, a hosszú **î** eleséséről a **Hiphil** egyes alakjaiban.

tól eltérő és magánhangzó kiesése által keletkezett kiejtést megállapít, nagyobbára a ragozott névszók rendhagyóságait. de oly szókat is, mint p. o. לִזְמַת, melynek a nyelv szokás szerint így kellett volna hangoznia: לִזְמַת. Egy külön csoportban rövidítések gyanánt fölso-
roltatnak azon hangtanilag szabályszerű esetek, melyekben hosszú ô megrövidültnek tünik föl, vagyis -- Abulvalîd fölfogása szerint -- a nyújtó vâv betű kihagyatott és kámeccz jött helyébe.¹⁾ A mássalhang-
zók kettőzésének abbahagyása vagyis a dágés elmaradása azon eseteket foglalja magában, melyekben a masszórai pontozás az ana-
lógia szerint szükséges dágést -- például a Pielben vagy a névelő után -- az illető betüből kihagyta.²⁾

A betűk kihagyását illetőleg ide tartozik Abulvalîd szerint: A hiányos gyökű igéknél a gyökbetűk elesése, akár ezen igék ren-
des ragozásában,³⁾ akár e ragozás némely anomaliájának magya-
rázatául.⁴⁾ Szóképzésnél szolgáló betűk kiesése az igében⁵⁾ vagy a névszóban.⁶⁾ A szó lényeges alkotó részének kiesése, a mi által p. o. וְיָדָן-ból lett וָדָן, Ezek. 27, 19, שִׁרְשָׁתָּה-ből שִׁרְשָׁתָּה, Exod. 28, 22, אִי-ből אִי, Jób 22, 3 אִי-ből אִי, Ez. 33, 30, בֵּית-ből בֵּית, Siralm. 2, 18, הַשְׁפֹּת-ből הַשְׁפֹּת, Neh. 3, 13. A szórövidítés ez utóbbi neméhez Ab.-nak az arab nyelv elegendő analógiákat nyújtott.⁷⁾

¹⁾ L. 274, 5—277, 12. (R. 165 s köv.).

²⁾ L. 275, 12—276, 26. (R. 166).

³⁾ A gyöngé és kettőzött gyökbetűs igéknél L. 262 1—13, R. 158 (általá-
nos ráutalás Hajjúg illető munkáira); a פִּי' és פִּי' igék parancsolója, L.
261, 22—25, R. 157; az עִי' igék középső gyökhangzójáról, L. 262, 24--27, R. 158.
A rövidítés e nemére nézve l. Ab. megjegyzését a bevezetésben: L. 9, 25, R. IX.

⁴⁾ Az első gyökbetű elesése ezen szókban: קָה Ez. 17, 5, תָּהָה II Sám.
22, 41, רָה Bir. 19, 11, הָבָה Hós. 4, 18. L. 261, 25—27, R. 157. A י' elesése ezen szók-
ban: תָּהָה Náchum 3, 11, הָעֵשׂוּ, Jób 41, 25. L. 262, 14—24, R. 158.

⁵⁾ A Hiphil ה־je a határozatlanban és jövőben, L. 262, 27—263, 19, R.
158; a Niphal határozatlanjának ה־je, L. 263, 19—264, 1, R. 159; a Hiphil
ה־je a multban és parancsolóban ezen igéknél בִּי' רִיב stb. L. 263, 1—7, R. 158;
a jövő praefixumai egyes igealakokban, mint וְנָבַל, Jes. 64, 5 helyett stb.
L. 269, 21—270, 3, R. 162.

⁶⁾ A nn. névszók ה־je L. 265, 1--7, R. 159; a Nomina gentilia י־ja יִים t. sz.
rag előtt, L. 265, 23--266, 1, R. 160; a többes ragnak ך־je (p. o. עָמִי II Sám. 22, 44,
Zs. 144, 2, Siralm. 3, 14, הָשָׁנִי Én. én. 4, 3, רָמֹנִי u. o. 8, 2, a stat. constr. oly
eseteiben is, melynek מַשְׁכִּימִי, מַאֲהָרִי, Jes. 5, 11 s has. L. 266, 1--17, R. 160;
a t. sz. 3. szem. ragjának ה־je (p. o. לָמוּ, בְּנִימוּ s has.), L. 265, 7--15, R. 159.

⁷⁾ L. 259, 26 261, 22. R. 156 s köv. (v. ö. Die hebr.-arab. Sprachvergl.

A betűkihagyás által keletkezett szórövidítésekkel egy sorba állítja Ab. a partikulabetűk kihagyását is, mely nem a szóalakot, hanem a mondatrészek kölcsönös vonatkozását és összeköttetését módosítja. Az ide tartozó példák az önálló partikulák (viszonyítók és kötőszók) kihagyásának példáival foglaltassanak össze.¹⁾

Már Menáchém Ibn Szárúk abban találta a bibliai írásmód egyik sajátosságát, hogy ׀ és ׀ viszonyítók sokszor hiányzanak.²⁾ Abulvalîd igen számos példában mutatja ezen és más viszonyítók kihagyását. Eleshetik a ׀, midőn az eszköz vagy a társítás kifejezésére szolgál,³⁾ vagy midőn valamely esemény helyét és idejét jelöli;⁴⁾ elesik továbbá a hozzátartozóságot jelentő ׀,⁵⁾ valamint a mozgás irányát és célját jelölő ׀ (vagyis ׀).⁶⁾ A hol az összehasonlítás a hasonló tárgyak egyszerü egymás mellé állítása által történik, ott szerinte az összehasonlítás partikulája, a ׀, maradt ki⁷⁾; kimarad-

des Ab., 18. l.) A betűk kiesése által okozott szórövidítés példái közt a fent emlitett és szövegkritikával határos példák mellett olyanok is találhatók, melyek a héber szóképzésnek egy közösleges tényén, a gyöngé betűk elejtésén alapulnak, mint pl. ׀, Zs. 22, 22, ׀-ből, I Sám. 31, 10 ׀-ből.

¹⁾ A névelő (ה) kieséséről l. L. 264, 7—265, 1, R. 159.

²⁾ Machbéreth 70 a. Ily kihagyásokat ozen kifejezéssel jelöl Men.: שלומי. Hiányzó ׀ példái nála: ׀ בן שאול II Sám. 4, 2, ׀ I Sám. 13, 8, ׀, Gen. 43, 27; hiányzó ׀: ׀ בית פרעה Gen. 45, 16, ׀ II Sám. 9, 4, ׀ I Kir. 7, 51, ׀ ובית זונה Jer. 5, 7, ׀ בית החרף Jer. 36, 22, ׀ יום אחר Gen. 27, 45.

³⁾ L. 270, 11—16, R. 162 k. Hét példa, köztük: ׀ Jer. 3, 15, ׀ Lev. 21, 4, ׀ Gen. 41, 40.

⁴⁾ L. 270, 16—27, R. 163. Tizenhat példa, köztük öt, melyben a ׀ kiesett ׀ előtt (l. 2. jegyz.), továbbá ׀ כל מומותי Zs. 10, 4, ׀ תורתך Zs. 119, 70, ׀ השך Nách. 1, 8, ׀ השדה Deut. 14, 22.

⁵⁾ L. 271, 12—16, R. 163. Első példa gyanánt az Ibn Szárúknál is első helyen állót idézi (l. fent 2. jegyz.), azután következik még ׀ Jób 34, 10, a mely példa azonban más rovathba való tulajdonképen, és lehető példaként: ׀, Lev. 21, 4.

⁶⁾ L. 271, 1—12, R. 163. A kihagyás e neme Abulv: szerint igen gyakran található a szentírásban. A példák közt főleg a végükön ה-vel bővített szók állanak, mely ה-t Abulv., a hagyományos fölfogás ellenében, nem a viszonyító helyettesének, ה locale-nak tekinti, hanem csak toldalékos betűnek. Ama fölfogást megezáfolja oly példákkal, mint ׀, I Krón. 26, 17, a hol a ה mellett ׀ is alkalmaztatik. (V. ö. még L. 78, 5—9). A példák közt ezt is találjuk: ׀ Num. 23, 3. L. még L. 253, 17, R. 152, Num. 22, 23-ra; Sz. 461, 25, Zs. 74, 3-ra ׀.

⁷⁾ L. 270, 3—8, R. 162. „A Példabeszédek könyvében sok példa van erre.”

hat a ׀ a vele összetett אִשׁ szócska előtt is. ¹⁾ ׀ ott is hiányzik, hol tulajdonképen szükség volna reá, az igének kiegészítőjével való összeköttetése vagy a származás jelölése végett. ²⁾ Ritkábban lehet más viszonyítók hiányát konstatálni. ³⁾ A kifejezés retorikai ékesítését czélozza a viszonyítók kihagyása, midőn azok mellőzésével az ige egyenesen a tárgyraggal köttetik össze. ⁴⁾ A beszédrövidítés ezen nemére is már Menáchém Ibn Szárúk számos példát idézett. ⁵⁾

Gyakran előforduló rövidítés az אִשׁ visszavezető névmásnak kihagyása. ⁶⁾ A mondatok összeköttetésére szolgáló szócskák közül kieshetik néha: אִם a föltéti mondat élén, ⁷⁾ כִּאֲשֶׁר az összehasonlítás első tagjában, ⁸⁾ כִּן az összehasonlítás második részében ⁹⁾, מִן ¹⁰⁾, כִּי אִם ¹¹⁾. Az összekötő ׀ is elmarad némelykor. ¹²⁾

Idézi ezeket: 11, 22; 25, 12 és 28, azonkívül Gen. 49-ből ezen verseket: 9, 14, 21, 27.

¹⁾ L. 271, 8—11, R. 163. Példák: Exodus 34, 19 és 14, 13.

²⁾ L. 266, 23—269, 18, R. 160—162. Az első nemü példákból: Jes. 49, 26 [מִן] דָּמָה, Kóh. 12, 12 [מִן] עֲשׂוֹת böven magyarázva; a második nemü példákból: Gen. 15, 2 [מִן] דָּמָשָׁק (250, 12: [אִשׁ] דָּמָשָׁק). [אִשׁ] דָּמָשָׁק szó előtt is, Deut. 18, 8 és Ezra 1, 6, hiányzik מִן. L. még Sz. 720, 17 Gen. 27, 45-re.

³⁾ עַל : נֹגֶב előtt I Sám. 30, 14 (L. 253, 1, R. 152), יְשֻׁלָּהֵן előtt I Kir. 18, 19, יְשֻׁלָּהֵן előtt, u. o. 2, 7 (L. 257, 29; 258, 2, R. 155), מִזְבְּחוֹתָם előtt, Jer. 17, 2 (Sz. 195, 23); עַם, הַיּוֹם és הַלַּיְלָה előtt, Jer. 33, 20 (L. 343, 4, R. 212). — מִכָּה, Jer. 48, 45, מִכָּה-ból van rövidítve, מִיּוֹם, Jes. 43, 13, מִלִּפְנֵי יוֹם, Zs. 76, 5, מִלִּפְנֵי הָרָרִי (L. 252, 1 k., R. 151). מִחֲבֶרֶךְ, Zs. 45, 8, ebből: מִבֵּין חֲבִירִים, Bir. 5, 24, ebből מִבֵּין נָשִׁים (L. 59, 2—5, R. 26). — מִמֶּנּוּ hiányzik הוּא előtt, Bir. 11, 34 (L. 252, 15, R. 152) és מִכָּה előtt, Ez. 44, 22 (L. 252, 23, R. u. o.)

⁴⁾ L. 273, 8—274, 4. R. 164 k. L. alább a szentírás retorikájáról szóló fejezetben.

⁵⁾ Machbereth 71 b. Az ott talált példák legnagyobb része Abulvalídnál is megvan.

⁶⁾ L. 259, 15—26, R. 156. A példák közül említve legyen itt: Jes. 42, 5 לֵעָם [אֲשֶׁר] יִסֹּר, I Kr. 9 32 הָמָּה [אֲשֶׁר] לֵעָם, L. azonkívül L. 33, 11, R. 9: בְּ [אֲשֶׁר] הָכִין, Jóh 34, 32; u. o. 34, 15, R. 10 (v. ö. 255, 25): בְּ [אֲשֶׁר] אָהָה, II Kr. 1, 4. Sz. 659, 5: בְּ [אֲשֶׁר] בִּיאָה, Gen. 1, 1; u. o. 709, 12: לִשְׂדֵה [אֲשֶׁר] הָרַע, Num. 11, 8; u. o. 593, 21: יָבִיחָהּ לִי [אֲשֶׁר] Zs. 12, 6; u. o. 461, 25: הִשְׁמִין [אֲשֶׁר] Zs. 74, 3.

⁷⁾ L. 251, 17—27, R. 151: II Sám. 19, 8 יוֹצֵא אֵינֶךָ יוֹצֵא előtt, Pél. 1, 23 הַשּׁוֹבוֹתָם előtt, Bir. 6, 13 יֵשׁ előtt, Rúth 2, 9 צִמִּיתָ előtt, Exod. 4, 23 תִּמְאֵן előtt (éppúgy 296, 34), Kóh. 9, 16 הַבְּמָה előtt, Jesája 30, 20 נָתַן előtt (éppúgy Sz. 296, 32). L. még L. 51, 75 (éppúgy Sz. 296, 33): Exod. 3, 13 אֲמַרְנָה előtt.

⁸⁾ Sz. 73, 23, 323, 23: Hós. 11, 2 קִרְאוּ előtt.

⁹⁾ L. 255, 7, R. 153: Hósea 6, 9, הִבֵּר előtt.

Igen sokszor áll a mondatban állítmány alany nélkül, ³⁾ az ige tárgy ⁴⁾ vagy más az ige által követelt kiegészítő nélkül. ⁵⁾ Hasonlóképen kell sokszor a hiányzó igét hozzá gondolni a tárgyhoz vagy egyéb kiegészítőhöz. ⁶⁾ A határozatlan pótlandó a megfelelő verbum fini-

idézésénél az idézet bevezetése kieshetik. ¹⁾ Különben is kell néha egy egész mondatot hozzátenni, hogy valamely bibliai helynek tartalmát teljesen feltüntessük. ²⁾

A beszédrövidítésnek egy külön neme az által keletkezik, hogy valamely mondatrész azért hagyatik ki, mert már a megelőző mondatban előfordult, úgy hogy mind a két mondatához tartozónak tekinthető. A rövidítés e módját találjuk az állítmánynál ³⁾ és a viszonyítóknál ⁴⁾, de különösen a tagadószócskánál. ⁵⁾ Ez utóbbi néha ott is hiányzik, a hol nem pótolható a megelőző mondatból. ⁶⁾

ezt kell hozzá gondolni utómondatnak: במעט שכנה דומה נפשי, vagy pedig: בי ימצא איש . . . [יִי יִשְׁלַם לוֹ טוֹבָה] I Sám. 24, 20; L. 257, 21; או אנרתי בעניי L. 258, 4; II Sám. 19, 37 a כמעט szóval kezdő előzményhez pótlendő valamely utómondat, talán: »akkor meghalok idegen földön,« L. 63, 26. I Sám. 16, 7, האדם után pótl.: כי אם אשר יראה L. 250, 10.

¹⁾ Zs. 8, 5 [אומר לך] פי 2; Kóh. 8, 2 [מה אנוש], L. 254, 2; אני [אצורך, אומר לך] פי 2; L. 256, 12.

²⁾ L. 251, 1; [ויאמר לו תעשה האות הזה לעיניהם] למען יאמינו Exod. 4, 5; Eszt. 3, 7 [ויפל הפור על חרש] שנים עשר u. o. 254, 4; Exod. 2, 2 [וישם על אפה] ו[ישם] שני צ' Gen. 24, 22 [ותקדנה לו ויאכל להם] ויואל u. o. 254, 17; Hós. 8, 1 [ואמור הנה נוי בא ממרחק וידעה] כנשר u. o. 254, 21; Jes. 19, 14 [ברתנו ברית את] מות Sz. 766, 24; Hós. 13, 14 [עד אשר יתעו] כהתעוה Sz. 24, 3. — V. ö. Ibn Szárûk Machb. ez. m. (פרקי מהות דרבי קוצר) említtetik Exod. 2, 20 és azonkívül: II Kir. 4, 26, u. o. 5, 4 köv.

³⁾ Péld. 21, 4 יכפה a versnek második részéhez is tartozik, épúgy תהולל, Péld. 25, 28; Bírák 7, 5 לא יכע után a megelőző mondatból pótl. תציג אותו לבד (L. 259, 6—10). Péld. 27, 13 קה igéhez is tárgy gyanánt értendő הבלתו (Sz. 206, 14).

⁴⁾ Jób 12, 12: בישישים szónak ב-je ימים-ra is vonatkozik (L. 259, 13); Ám. 8, 6: מפל is. (Wb. 145, 6).

⁵⁾ Zs. 38, 2. Jes. 42, 8. Jób 32, 9. Zs. 9, 19. Dent. 33, 6. Péld. 30, 3; Deut. 32, 31 (L. 258, 9—19). Abulv. megjegyzi, hogy ily esetekben az első לא mintegy képviselője a második kimaradt לא-nak: יבאן לא אלאול נוב ען אלתאני איצא : L. továbbá Sz. 30, 4 Zs. 40, 7-re (לא pótlendő ברית előtt). Menáchém Ibn Szárûk (71 b) így fejezte ki a szabályt: לא הראשון עומד במקום שנים; az Abulv. példái közül találhatók nála: Jób 32, 9. Péld. 30, 3. Zs. 38, 2. azonkívül: Jes. 38, 18. Zs. 140, 9. Jób 3, 10. u. o. 35, 10. Az utóbbi helyet Dúnás is (a Száadja elleni vitáirában. 24. sz.) ekkép magyarázza בלילה [ולא] מתן ומירות בלילה, ezzel a megjegyzéssel: בשמש לא בתהלה ובסוף. Egyébiránt l. Ábrahám Ibn Ezra mint grammatikus, 164. l.

⁶⁾ II Sám. 2, 27 [לא] נעלה העם; Lev. 25, 33 [לא] ינאל L. 258, 20 k.

Néha kihagyják a névmásragot, mely valamely mondatrészt vagy mondatot összekapcsol a beszéd megelőző részével.¹⁾

Nem annyira nyelvi, mind inkább tartalmi rövidítést ott találunk a szentírásban, a hol valamely tárgy csak részben fejtetik ki, abban a bizalomban, hogy az olvasó egy másik, teljesebb hely alapján pótolja majd a hiányzó részletet. Így a szentírás némely helyén p. Exod. 23, 28 — Kánaán hét népsége közül csak néhány soroltatik föl, ámbár mindnyája értendő. Vagy Lev. 24, 16 az Isten nevének csak kiejtése említettik, holott a 11. vers szerint az átközással járó kiejtésében áll a bűn. Lev. 20, 2 יָיָא után — Lev. 18, 21 alapján — hozzá kell tenni ezt is: וַיַּעֲבִיר. Deut. 12, 27 hiányzik e parancs: וְהָלַכְתֶּם תְּקַטִּיר; u. o. 12, 23 a zsiradék tilalma, Lev. 3, 17 nyomán. A beszédrövidítés e nemére czéloz R. Eliézer b. József Gelili 18. és 19. szabálya.²⁾ — Némely rövidítéssel látszólag a tartalomnak módosulása jár, p. o. אוֹ הַיְשֻׁדָּה Exodus 22, 5, e helyett: אוֹ כָל חַיַּת הַיַּעַר vagy חַיַּת הַיַּעַר. Ide tartozik még az Ab. által említett nézet, hogy שְׁלֵמָן Hós. 10, 14 rövidítés által lett שְׁלֵמָן-ból, és נַצְרִים Jer. 4, 16 származik a megrövidített נַצְר-בִּיכָר-ból.³⁾

Nagyobb összeg említésénél meg van engedve egy részét kihagyni; így hiányzik Bírák 20, 46 a 35. versben említett száz ember.⁴⁾

II.

Beszédbövités.

A beszédrövidítés princzipiumával szemben áll a beszédbövités.⁵⁾ Ez többnyire abban érvényesül, hogy egyes szók az értelem világosabb és nyomatékosabb kifejezése végett ismételtetnek, ámbár ily ismétlés nélkül is elég érthető volna a beszéd. A beszédbö-

¹⁾ L. 271. 16—272. 8. Példák: Deut. 21. 11 וַיִּקְחֶתָּהּ e helyett וַיִּקְחֶתָּהּ; Jer. 38. 9 וְהַשְׁלִיכוּהוּ הַשְׁלִיכוּ; Jer. 38. 28 [בֵּן] נִלְבְּדָה; Jer. 41. 5. a hol így kellene hangoznia a kifejezésnek מַגְלָחִים וְקָנָם וְקִדְוֵי־בְגָדֵיהֶם (v. ö. II Sám. 15, 32); Jer. 50. 17 [הָרִידָהּ] הָרִידָהּ; Jes. 51. 1 [מִמֶּנָּה] נִקְרָתָם; Exod. 13. 3 הַצִּבְתָּם [מִמֶּנָּה] נִקְרָתָם; Deut. 8. 2 [בָּה] שְׁלַחְתָּם [לִיה] שְׁלַחְתָּם; Num. 13. 27 [בָּה] יִצְאָתָם [בָּה] הַלִּיכָךְ.

²⁾ L. 272. 8—273. 2 (l. Abulvalíd élete és munkái 66. l.).

³⁾ L. 273. 2—8.

⁴⁾ Sz. 336, 26.

⁵⁾ L. 278—293. R. 168—177.

vítés legegyszerűbb módja abban áll, hogy a szót közvetlenül követi ismétlése, mint e szentirási helyeken: Gen. 46, 2, u. o. 22, 11, Exod. 3, 4, I. Sám. 3, 10, hol a megszólított neve ismételtetik, vagy más esetekben is, milyenek Exod. 8, 10, Num. 5, 22, u. o. 17, 28, Deut. 2, 27, u. o. 28, 43. ¹⁾ Néha azonban a szónak közvetlen ismétlése szükséges a kívánt értelem kifejezésére, mint p. ezen szólásokban: יום יום (Gen. 39, 10, Jes. 58, 2), בבקר בבקר (Exod. 30, 7), שנה שנה (Deut. 14, 22), חמשת חמשת (Num. 3, 47), ביום השבת ביום השבת (Lev. 24, 8), אלה למטה א' ל' (Num. 31, 4), איש איש (Num. 4, 49, Lev. 20, 9 és 22, 4), — ámbár olykor az ilynemű szólásokból is elmellőztetik az ismétlés, p. Jer. 21, 12 (לבקר), II. Krón. 2, 3 (לבקר ולעריב), Num. 31, 5 köv. (אלה למטה), Exod. 12, 3, Lev. 20 13 (איש). ²⁾ Az ismétlésnek egy másik módjában a kétszer mondott szók nem közvetlenül követik egymást, hanem a szó a mondat összefüggésében ismételtetik, hogy az által a kifejezendőnek megerősítették a jelentése. Péld. erre: Lev. 21, 1 (— אמר), Gen. 2, 17 (ממנו — ממנו), Jes. 8, 13 (את — אתה), Jer. 10, 25 (אכלו — אכלו), Num. 17, 27 (אברנו — אברנו), I. Sám. 17, 13 (הלכו — הלכו), Eszter 7, 5 (ויאמר — ויאמר), Neh. 9, 29 (בם — בם). ³⁾ Ily ismétlésnek különösen akkor van helye, midőn a beszéd összefüggése közbeszurt rövidebb vagy hosszabb mondat által félbeszakított és a szónak ismétlése arra való, hogy a beszéd fonala újra fölvetessék. Példák: Exod. 4, 9 (והיו), Ez. 10, 2 (ויאמר), Zak. 8, 23 (והחייקו), Neh. 4, 17 (אין אנהו), Lev. 27, 3 (והיה עריך), Gen. 46, 2 (ויאמר), Bir. 9, 19 (ואם באמת), a 16. versből), Deut. 8, 16 (יבא). ⁴⁾

Néha nyomatékosítás végett az önálló névmás követi az ugyanazon értelmet kifejező névmási ragot, p. o. Kóh. 2, 1, 11; II Sám. 19, 1; Neh. 5, 2; I Sám. 20, 42. ⁵⁾

Sokszor valamely szónak ismétlése nem az értelem megerősí-

⁵⁾ L. 279, 11—15, R. 168.

²⁾ L. 290, 20—291, 15. R. 175 köv. Ezen distributiv ismétléssel rokon, Abulv. szerint, az egyenlőséget jelentő ismétlés, p. חלק בחלק, Deut. 18, 8, בר בכר, Exod. 30, 34, valamint a különbözőséget kifejező ily ismétlés, mint אבן ואבן Deut. 25, 13. זלל זלל Zs. 12, 3. L. 291, 15—18, R. 176.

³⁾ L. 278, 23—279, 9. R. 168. Ide való כל ismétlése ragozott alakban, p. Num. 16, 3, Jes. 14, 18. Ez. 20, 40, Jer. 30, 16. L. 279, 15—18. R. 168.

⁴⁾ L. 281, 23—282, 15, R. 170. V. ö. L. 278, 19—22, R. 168.

⁵⁾ L. 281, 5—23. R. 169 köv.

tésére szolgál, hanem fölösleges toldaléknak látszik.¹⁾ Ilyen a második **שני**, II Krón. 14, 6, a második **שני**, Num. 32, 38, az első **קול**, Jes. 52, 8, az első **נב**, Gen. 43, 8, u. o. 44, 16, u. o. 50, 9.²⁾ Hasonló toldalékok még: **שן** szócska visszavezető mondatokban, p. Exod. 11, 13, I Kir. 21, 11, Exod. 12, 15;³⁾ **ל**, Jer. 49, 25 és Jób 14, 16; **ל**, I Sám. 20, 10; **ל**, I Sám. 20, 13, Ez. 31, 10, I Sám. 21, 5; az első **ע**, Jósua 17, 14.⁴⁾

Erősítésül szolgál a személyragos **ל** használata némely igék után (dativus commodi vagy ethicus), mint pl. Jer. 5, 5, Exod. 18, 27, Jes. 31, 8, Jób 12, 11, Deut. 2, 13, Exod. 9, 8, Én. én. 2, 11, II Krón. 25, 16, Gen. 12, 1, Exod. 30, 34, II Sám. 2, 22. Ide való **ל** **שן** I Kir. 19, 13⁵⁾. Az értelem erősítésének mondható az is, midőn valamely partikula egy másikkal köttetik össze, mint pl. **ל** és **ב** (Exod. 20, 20), **ל** és **מן** (u. o. 9, 18, Jer. 7, 7, Jes. 7, 17, I Krón. 27, 33, Dán. 1, 18), **ל** és **ב** (I Krón. 15, 12), **ל** és **נב** (Gen. 33, 12, Neh. 3, 27, Num. 22, 32); **מן** és **ל** (I Kir. 6, 29, Bir. 8, 13); **מן** és **על** (Jóna 4, 6); **מן** és **בלעד** (Jes. 43, 11, Jós. 22, 19); **מן** és **מל** (Num. 22, 5); **ב** és **ל** (Kóh. 5, 15 **כל עמה** = **כלעמה**); **ל** és **מן** (Lev. 4, 12, Jós. 15, 3).⁶⁾ Pleonastikusnak nevezendő még **מן** viszonyítónak megkettőzése a személyragozásnál, a mely kettőzés azonban el is maradhat; ⁷⁾ ugyanazon viszonyító **מן** alakká is bővül (Bir. 5, 14, Jes. 30, 11).⁸⁾

¹⁾ A műszó erre így hangzik **ללני**, **מלני**, **ללנא** (Ibn Tibbon fordításában **ללני** **ללני**). V. ö. L. 369, 8 **לללללל** **לללללל** = R. 229, 4 (**לללללל** **לללללל**).

²⁾ Fölszemes **לל** más példáit l. Sz. 137, 31—138, 1 (Gen. 27, 45, u. o. 31, 15, Exod. 12, 31).

³⁾ Abulvalíd megjegyzi, hogy ezen **שן**-nak nincs befolyása az illető mondat magyarázatára és fordítására. Ebben az arab nyelvre is gondolhatott, melyben a visszavezető mondatok rendszerint a visszavezető névmás nélkül csatlakoznak a főmondathoz. L. még Sz. 73, 26, II Krón. 8, 9-re.

⁴⁾ L. 284, 15—285, 5, R. 171 köv. Végül ezen megjegyzés: »A szentírásban sok ilyen példa van; itt mindenik nemből csak néhányat említek, hogy ezáltal a nem említett példák megértését is előmozdítsam.« L. még Sz. 52, 34—53, 3, Lev. 5, 17 (**לל** vagy **ל** fölszemes); u. o. 32, 21, Ez. 18, 11-re (**לללל**).

⁵⁾ L. 285, 5—11, R. 172.

⁶⁾ L. 286, 27—287, 21, R. 173 s k. V. ö. Sz. 45, 26 s köv., hol két szinonim partikulának használata »a héberek nyelv szokásának« mondatik, pl. **לללל** Birák 3, 3, **ללל** Kóh. 6, 6, Eszt. 7, 4. (**לל** és **לל**-ből). **לל** **לל**-ről, Num. 12, 2, l. Sz. 43, 6.

⁷⁾ L. 285, 11—21, R. 172. Analogiaképen ez alkalommal Abulv. **לל** fő-

A világosság végett használt pleonasmusként alkalmaztatik a főnév, midőn a névmás is elegendő volna; példák: Lev. 15, 50 (את הנגע), u. o. 13, 51 (הנגע), u. o. 14, 26 (על כף הכהן), u. o. 14, 26 (כהן), többször), u. o. 16, 11 (את פר החטאת), I Sám. 25, 26 (a második ¹⁾)

A beszédbővítés különféle módjai származnak a többes szám szokatlan alkalmazásából és képzéséből. Jes. 13, 10 ezt találjuk; כסיליהם, ámbár csak egy כסיל nevű csillagzat van (Jób 9, 9); a többes szám is ezt a csillagzatot jelöli, de a szomszéd csillagzatokkal együtt. Hasonló példa בתי השן, Ámosz 3, 15: az »elefántcsontpalota« megnevezés nem csak az egy ismert épületre (I Kir. 22, 39), hanem a többi, szintén pusztulásnak szánt palotára is alkalmaztatik; továbbá צואריו, Gen. 33, 4, mely szó a nyakkal együtt annak környékét is jelöli.²⁾ Az értelem erősítésére szolgál a többes szám használata különböző elvont főneveknél.³⁾ Más főneveknél, p. בעלים, אדנים, אלהים, a többes szám méltóságot és kitüntetést jelent.⁴⁾ Hasonló értelmű a többes szám ebben a kifejezésben: »ti és gyermekeitek«, I Kir. 9, 6 (e helyett: te és gyermekeid) és az I Kir. 11, 33 használt igékben, melyek csak az egy Salamonra vonatkoznak.⁵⁾ A többes számnak ugyyszólván többes számát találjuk, midőn az ית többes számú raghoz

névnek ragozásáról is beszél, melybe כף gyök a ragos alakokban szintén kettőzöttnek tűnik föl. L. 285, 22—286, 27, R. 172 k.

²⁾ L. 288, 3—5, R. 174. — Szükséges ismétlésnek említi Ab. בין viszonyítónak kettős kitevését, midőn általa egyenként megnevezett tárgyak megkülönböztetése eszközöltetik; a második בין-t azonban ל is helyettesítheti. L. 291, 18—292, 19, R. 176. k.

³⁾ L. 288, 5—27, R. 174. Végül e megjegyzés: A beszédbővítés e neme igen gyakori a hébereknél, de a névmást használó rövidebb kifejezésnől még gyakrabban alkalmaztatik.

⁴⁾ L. 279, 18—280, 10, R. 168 s köv. Más példák ugyanott: שוליו, Jes. 6, 1; בניו Jós. 8, 11; המשתיו, Lev. 5, 24; בעיניו, Lev. 13, 5 és 87 (v. ő. עינו u. o. 55. vers); שלמים, Lev. 3, 1 (v. ő. שלם, Ám. 5, 22); כלאים, Exod. 29, 31; החרה viszonyítónak ragozott alakjai, II Sám. 3, 12, Jós. 2, 14, Jes. 14, 11. I Sám. 14, 9, Lev. 13, 23. A בין viszonyító pleonastikus ragozásu alakjairól, Jós. 3, 4. külön helyen beszél Abulvalîd. L. 290, 9—12, (R.-ban hiányzik e hely)

⁵⁾ L. 280, 10—16, R. 169.

⁶⁾ L. 280, 18—25, R. 169. Más példák u. o. עינים Jób 35, 10, Zs. 149, 2, Jes. 54, 6, תמימים [פר בן בקר], Ez. 46, 6 (nem mondja, hogyan értendő ez utóbbi helyen a pluralis excellentiae).

⁷⁾ L. 280, 25—281, 5, R. 169.

a személyragok járulnak, mert ama rag még a többes számnak egy másik ragjával, a ם-dal toldatik meg.¹⁾

Pleonastikus szó bővítés mutatkozik oly rendhagyó igalakokban is, mint ם״ד: Zs. 138, 6, ם״ב Jób 24, 21, ם״ל, Jes. 15, 2 és 16, 7, melyekben a jövő 3. személyének prāfixuma kétszer van téve.²⁾ Másnemű szó bővítést mutat ם״נ ige, Sir. 3, 22, Zs. 64, 7, melyben a ם mintegy pótolja a ם״נ gyöknek kiesett második ם-jét.³⁾

A beszédbővítés rovatába számítja Ab. a szóképzés bizonyos rendes jelenségeit, így p. a kiesett betűk pótlásául szolgáló nyugvó betűket, valamint a betűk kettőzését a gyöngye gyökű igei ragozásában és a mondatzúnetben. Ezen jelenségeket, valamint a különben a szóhoz járuló szolgáló betűk használatát illetőleg röviden a saját és Hájjûg nyelvtani iratainak megfelelő fejezeteire utal.⁴⁾

Vége ugyanazon szempontból a szentírás masszórai szövegének bizonyos részleteit is megbeszéli, így az írás azon elemeit, melyek az olvasásban nem vétetnek tekintetbe, milyenek p. a כתיב ולא קרי esetei, továbbá az ם némely szó közepében (Jes. 10, 13, u. o. 13, 5, Ez. 9, 8), vagy ההלכות (Jós. 10, 24) és אביו (Jes. 28, 12) szók végén.⁵⁾

III.

Áttétel a beszédben.

A beszéd alkotó részeinek, akár a mondat szavainak, akár a szó betűinek áttétele meg van engedve, midőn az által nem támad kétely az értelem iránt.⁶⁾ A mi a betűk áttételét illeti, az többnyire abban áll, hogy a gyökbetűk helyüket cserélik egymással.⁷⁾ Ide va-

¹⁾ L. 289, 10—290, 9, R. 175.

²⁾ L. 282, 15—283, 3, R. 170.

³⁾ L. 287, 21—288, 3, R. 174.

⁴⁾ L. 290, 12—17, R. 175.

⁵⁾ L. 292, 20—291, 8, R.-ban hiányzik e szakasz.

⁶⁾ L. 337, 19, R. 207, 23 : אכלתם ארץ לא יכלה לבס נחזי פיה אלקלב . . .

⁷⁾ L. 337, 20—338, 6 ; 338, 11—25, R. 207 k. Az ott idézett példákon kívül még említendők a Szótárból : דבאר, Deut. 33, 25, ebből : דאבון u. o. 28, 65 és לאריב I Sám. 2, 33 (150, 1 k.) ; ונהנו II Sám. 17, 12 = ונהנו (750, 5) ; תתפל II Sám. 22, 27 = תתפתל (594, 19) ; שהים Jes. 37, 30 = שהיש II Kir. 19, 29 (714, 15) ; שהיה Ez. 41, 16, ebből : השיפי I Kir. 20, 27 (14, 21) ; צער, Jób 14, 21, Jer. 30, 19, Jób 8, 7, ebből : עצר Jes. 53, 8 (616, 3).

lók különösen azon esetek, melyekben a gyönge gyökbetű az első helyről a középső helyre,¹⁾ vagy pedig a gyök végéről annak közepére tétetik át.²⁾ Azonkívül találjuk a partikulabetűk áttételét is, akár azon egy szón belül,³⁾ akár két szomszédos szóban.⁴⁾

A mondat szavainak áttétele látszólag az értelem módosulását okozza; de tényleg az eredeti szórend, mely a mondat igazi értelmét tünteti föl, az összefüggésből lesz világossá.⁵⁾ Az áttétel nemének példáit nagyrészt azon esetek szolgáltatják, melyekben a viszonyító más főnévhez járul, mint a melyhez az értelem szerint járulnia kellene.⁶⁾ Más példákban két egymással a status constructus által összekötött névszó helyet cserélt.⁷⁾ Továbbá találhatunk oly mondatok, melyekben az értelem szerinti alany objektum gyanánt szerepel,⁸⁾ egy olyan is, melyben a tulajdonképeni objektum alanynak tűnik föl és az alany objektumnak.⁹⁾

¹⁾ L. 338, 25—339, 7, R. 209. Más példák a Sz.-ban: ירעה Jes. 15, 4 ebből: ירעו u. o. (297, 25); אציתנה Jes. 27, 4, יצת-ból (292, 28); סוד Péld. 15, 22 ebből: בהוסדם Zs. 31, 14 (476, 19).

²⁾ L. 339, 7—19, R. 209 k. Más példák a Sz.-ban: וינהם I Sám. 22, 4 = ויניהם (423, 81, 716, 81); תניהנו Jes. 63, 14 = תנחנו vagy תנחנו (416, 25); תרופה Ez. 47, 12, ebből: רפה = רפה (673, 18).

³⁾ L. 338, 12, R. 208.

⁴⁾ L. 338, 6—9, R. 208. Példák: לאי זאת Jer. 5, 7 = לאי זאת; מאי זה II Sám. 15, 2 = מאי זה; מלבר Num. 28, 28, Gen. 46, 26 = לבר I Kir. 5, 3.

⁵⁾ L. 339, 14—342, 2, R. 210—212.

⁶⁾ Példák: Zs. 104, 6 על הרים, tulajdonképen על מים (v. ö. Zs. 136, 6); Lev. 14, 3 מן הצרוע, tul. מן נגע הצרעת (v. ö. II Kir. 5, 8); Zs. 80, 6 בדמעות, tul. בשליש (v. ö. Jes. 40, 12); II Kir. 9, 30 בפוך, tul. בעיניה; Jób 16, 15 בעפר, tul. אל מספר, אל יודעי (v. ö. Jós. 7, 6); Ámosz 5, 16 על קרני = בקרני, tul. בנפשו, tul. ברמו. Ide való még Exod. 13, 8 עשה, tul. בעבור זה (L. 338, 9, R. 208, 10); továbbá I Sám. 20, 41 עד דוד הגדיל, tul. עד ה' דוד (L. 340, 3, R. 210).

⁷⁾ Példák: Jes. 2, עיני גבהותו, e helyett: עיני (v. ö. L. 221, 27); Exod. 25, 4 קירות הספן e h. בבור כל; I Kir. 6, 15 קירות הספן e h. ש' התו' תולעת שני; Num. 8, 16 בכה המתו' e h. בחמת כחו; I Kir. 17, 14 כר הקמה e h. הכר; Dán. 8, 6 הצפחה e h. השמן; Jer. 5, 24 שבעות הקות e h. ש' הצפחה; Gen. 4, 22 לוטש כל e h. לוטש כל [אבי] (L. 344, 25, R. 213, 31); továbbá Zs. 35, 16 לעני מעונ = עוני לענ »gúnnal gyúrva« Sz. 508, 3; Jób 37, 11 ענן אורו = אור עננו, felhője esőjét, 566, 20.

⁸⁾ Az idézett példákban שרין (Exod. 7, 28), עלה (Jes. 5, 6, Péld. 24, 31, Jes. 32, 13, u. o. 34, 13), יצא (Ám. 5, 8) objektumot vonzanak, mely voltaképen alanynak tekintendő. Továbbá Lev. 13, 10 והיא הפכה שער e helyett: וישערה הפך; Exod. 30, 13 כל העוברים עליו הם, tulajd. כל העוברים על הפקדים.

⁹⁾ Jes. 5, 11 יין ידריקו, tulajdonképen יין ידריקו értelmében

A mondatbeli szók áttételének eddig említett példáiban a mondat szerkezete egészen megváltozik. De van egy másik, gyakrabban található neme az áttételnek, melyben az illető mondatrészek eredeti helyükről egyszerűen elmozdítottatnak és más helyre tételnek át, a nélkül, hogy ez által a mondat szerkezete módosulást szenvedne.¹⁾ Az áttétel ezen módja különféleképen mutatkozhatik. A névszói mondatnak alanya az állítmány után kapja helyét,²⁾ vagy pedig alanya az állítmány előtt.³⁾ Az alanyat valamely határozó vagy függő mondat elválasztja az igéjétől.⁴⁾ Az objektumot az ige után teszik,⁵⁾ vagy elválasztják az igétől;⁶⁾ kettős objektum eseteiben a második az első előtt áll.⁷⁾ A határozó azon ige előtt áll, melyhez tartozik,⁸⁾ vagy el van választva tőle.⁹⁾ A jelző a jelzett névszó előtt áll,¹⁰⁾ vagy el van választva tőle.¹¹⁾ A főnév a tőle függő visszavezető mondat után áll.¹²⁾ A viszonyító vagy kötő szó

¹⁾ L. 342—345, R. 212—214. Az áttétel ezen nemét Abulvalíd így nevezi: **מקדם ומאוחר**, **תקדים ותאחיר**, Dúnás nyomában indulva, ki azonban a szerkezet módosulásával összekötött és Abulvalíd által arabul **קלב**-nak nevezett áttételt is így jelöli: **מקדמים ומאחרים**, l. Á. Ibn Ezra mint grammatikus, 134. l., 24. j. A hysteron proteron-ról szóló fejezet elején arra figyelmeztet Ab., hogy a benne idézett példák közt olyan is van, mely tulajdonképen a megelőző fejezetbe tartozik, és megfordítva. Tényleg a Gen. 41, 11-re nézve föltett áttétel (tulajd. **והנה צרור כסף איש בשקו**) és a Gen. 42, 35-re való **(איש הלומן כפתונו)** a mondat szerkezetét is módosítja, míg a fentt 15. l. 6. j. idézett példák ebbe a fejezetbe tartoznak. Megváltozott szórendre a status constructus szabályainak alkalmából is idéz példákat, L. 205. 18—26, R. 121.

²⁾ Exod. 22, 8 (tul. **הוא** **כי זה**), Gen. 41, 2 (tul. **עולות** **פירות**).

³⁾ Jer. 33, 24 (**מה דברו העם הזה**). V. ö. L. 35, 9 és 59, 17, R. 11, 12 és 27, 41 (Gen. 19, 16, **וכעלות השחר**).

⁴⁾ Num. 11, 25 (**כנוה הרוח עליהם**); Hóséa 8, 2 (**לי יזעקו ישראל אל' ידע'**).

⁵⁾ Exod. 7, 24 (**לשתות מים**). V. ö. L. 97, 21, R. 51, 16, II Krón. 31, 7-re (**ליסוד הערמות**).

⁶⁾ Lev. 17, 5 (**וזהו אותם**), Deut. 33, 11 (**מהין קמיו**); Ide való még Neh. 4, 10 (**מהזיקים המגנים**).

⁷⁾ Jes. 37, 26 (**גלים בצ' גלים ג'**).

⁸⁾ Jób 19, 23 (**ויהקו בספר**); I Sám. 24, 20 (**אשר עשית לו היום הזה**), v. ö. 205, 24, R. 121, 14), Num. 30, 8 (**שמעו**).

⁹⁾ Jób 15, 18 (**יגידו מאבותם**), Zs. 17, 7 (**הפלה חסדיך בימינך**), Deut. 28, 29 (**באו מצרי' אל יוסף**), Gen. 22, 13 (**והיית ממשש בצהרים באפלה**), Gen. 41, 57 (**וישאו' את עניו אחר**), I Sám. 3, 3 (**כמים יכנה בהיכל יי'**), Bir. 7, 8 (**פרי יפה תואר**), I Sám. 3, 3 (**כמים יכנה בהיכל יי'**), Bir. 7, 8 (**פרי יפה תואר**), I Sám. 3, 3 (**כמים יכנה בהיכל יי'**), Bir. 7, 8 (**פרי יפה תואר**).

¹⁰⁾ Num. 31, 28 (**נפיש אחד**), Jerem. 11, 16 (**פרי יפה תואר**).

¹¹⁾ Lev. 1, 2 (**אדם מכס**), Bir. 8, 32 (**אביו אבי העזרי**), I Sám. 14, 35 (**אתו מונה**).

¹²⁾ Eszter 6, 8 (**וכתר מלכות אשר נתן**), Jer. 47, 1 (**דבר י' אשר היה**).

el van választva a hozzá tartozó mondatrészről.¹⁾ Végre egy mondat szerkezetben az egyes mondatok természetes sorrendje is megfordítható.²⁾

A mondatok természetes sorrendjének változása abban is nyilvánul, hogy valamely mondat nem az őt közvetetlen megelőző mondatához tartozik, hanem a beszédnek valamely távolabb eső részére vonatkoztatandó.³⁾ Ugyanazon egy mondaton belül is találjuk sokszor, hogy valamely mondatrész látszólag a hozzá legközelebb álló mondatrésszel áll összefüggésben, tényleg azonban a mondatnak távolabb eső részére vonatkozik.⁴⁾ Ide tartozik a mondatnak félbeszakítása és ketté osztása egy egész közbeszúrt mondat által.⁵⁾ Ide valók végre azon esetek is, melyekben a mutató névmás valamely távolabb eső, akár utóbb megnevezendő, akár már előbb említett tárgyra utal.⁶⁾

¹⁾ Zs. 138, 7 (אֵף עַל אִיבִי), Jes. 26, 11 (אֵף צִרִיךְ אֵשׁ ת'), Jer. 33, 20 (בִּרְיִתִּי אֶת הַיּוֹם וְבִי אֶת הַלַּיְלָה).

²⁾ Exod. 14, 21 (וַיִּבְקְעוּ וַיִּשָּׁם), u. o. 16, 20 (וַיִּבְאֵשׁ וַיִּרְם תּוֹלְעִים), Gen. 1, 6 k. (וַיַּעַשׂ וַיְהִי כֵן), Lev. 16, 11 (וַשְׁחַט וְכַפֵּר), Exod. 24, 7 (נִשְׁמַע וְנַעֲשֶׂה), Ps. 90, 6 (וְטוֹבִיָּה), I Sám. 9, 27 (וַיַּעֲבֹר a vers végéhez való), Neh. 6, 12 k. (וְסִנְבַלֵּט שְׂכָרוֹ לְמַעַן אִירָא), Zs. 37, 8 (וְרָעָה אִמִּי וְשָׁכֵן אֲרִיךְ v. ö. u. o. 27. v.), Gen. 24, 64 k. (וְתַמַּל מֵעַל הַגִּמְלָה וְתַקְהָה).

³⁾ L. 346—353, R. 214—218. Példák: Exod. 21, 11 nem a 10. versre vonatkozik, hanem a 8. és köv. versre; Deut. 15, 17^b a 14. versre; Zs. 34, 18 a 16. v.-re; Deut. 12, 4 a 2. v.-re (אֲשֶׁר עֲבַדוּ); Ez. 12, 13 (אֹתָהּ vonatkozik a 10. versben); I Sám. 15, 27 (מֵעִילֹן von. שְׁאוּל-ra a 26. v.); Exod. 22, 2^b von. 21, 37^b-re; Lev. 15, 23 (הוּא von. דָּם-ra a 19. versben); Jer. 51, 5^b, a 2. és köv. v.-ben említett Bábelre; Zs. 44, 8 (וְתַמְעֵם von. אֲבוֹתֵינוּ-ra, 2. v.); Exod. 10, 11 (אֹתָהּ von. רָעָה-ra, 10. v.); Exod. 23, 21 »mert nevem benne van« nem a közvetetlen megelőző mondatra vonatkozik, hanem a vers elejére. Deut. 6, 3^b az 1. versre vonatkozik.

⁴⁾ U. o. Példák: I Sám. 26, 8 (וּבְאֲרִיךְ tartozik אֲכֵנוּ-hoz, v. ö. I Sám. 18, 11); I Kir. 6, 1 (לְמֶלֶךְ שְׁלֹמֹה tartozik הַרְבִּיעִית-hoz); Gen. 30, 38 (וַיִּצַּג לִנְכַּח הַצֹּאן tart. עֵינֵי); II Sám. 11, 25 (וַהֲזִקְהוּ, t. i. Jóábot); Ez. 5, 11 (אֲנִיִּי objektuma אֲנִיִּי igének, v. ö. Jób 36, 7); Gen. 30, 26 (בֹּהֶן von. גִּישִׁי-ra); Num. 17, 5 (לֹן von. אֲהֲרֹן-ra); Exod. 10, 26 (מִמֶּנּוּ von. מִמֶּנּוּ-ra).

⁵⁾ U. o. Példák: Deut. 5, 5 (לֹא־אֵמַר a 4. vers végéhez való); Zs. 45, 6 (עַמִּים תַּהֲתִיךְ Jes. 43, 4 értelmében közbeszúrva); Birák 9, 17—19^a közbeszúrva, 19^b csatlakozik 16-hoz; Jer. 47, 4 csatlakozik a 2. vershez; Exod. 6, 3 בְּאֵל-től kezdve közbeszúrva; Birák 20, 28 (לֹא־אֵמַר tartozik 27^a-hoz); Deut. 4, 10 (יּוֹם időhatározó עֵינֶיךָ אֲשֶׁר רָאוּ a 9. versben).

⁶⁾ U. o. Példák: Gen. 9, 12 (זֹאת 13^a-ra utal); Deut. 32, 29 (זֹאת utal

IV.

Helyettesítés a beszédben.

»Néha használtatik valamely kifejezés egy másik, voltaképen szándékba vett kifejezés helyett.¹⁾ Megengedik ezt maguknak – a hébernek, a bibliai írók – a két kifejezésnek nemben vagy fajban vagyminőségben vagy egyébben való összehangzása miatt. De néha az egyik dolgot a másik helyett akkor is nevezik, midőn nem egyeznek meg semmiben; azt egy náluk uralkodó nyelv szokás alapján teszik. A ki keresi, elég példát fog erre találni.«²⁾ Ezekkel a szavakkal vezeti be Abulvalîd azon nagy fejezetet, melyben számos szentirási helyre a helyettesítő kifejezésmód princzipiumát alkalmazza és ez által a szentírás különböző nyelvi és stilistikai sajátosságait megmagyarázza és a bibliai szöveg egyes nehézségeit elmozdítja. Mily terjedelemben és mely irányokban alkalmazta Abulvalîd e princzipiumát, azt meg akarom az említett fejezet tartalmának itt következő áttekintetével mutatni.

A példák és példacsoportok nagy sokaságából mindenekelőtt kiemelendő a princzipiumnak alkalmazása a nyelvtani jelenségekre. A helyettesítés szempontjából mutatja Abulvalîd, miképen használtatnak egymás helyett: az ige alakjai legtágabb értelemben,³⁾ továbbá

a 30. versre); Bir. 11, 39 (וְהָיָה, t. i. a mi a 40. versben említve van); I Kir. 13, 8^a (וְהָיָה utal 3^b-re). — I Sám. 14, 10 (וְהָיָה, t. i. a mi a 9. versben és a 10. v. elején mondatik); Gen. 49, 28 (וְהָיָה, a megelőző áldás); Jes. 37, 30 (וְהָיָה, t. i. a 29. v. jóslata jel legyen a következőben jóslott áldásra).

¹⁾ Ibn Parchón (Machbér. bevezetés 6^a) ezt röviden így fejezi ki: מְדַבְּרִים וּבִלְבָּב וּלְבָבוֹ; ennek nyomán Mózes b. Izsák, Széfer Hassóhám cz. művében, Col. 22: וּפְעָמִים מְדַבְּרִים דְּבַר וּבִלְבָּב וּלְבָבוֹ.

²⁾ L. 294, 3—7, R. 177.

³⁾ L. 307, 1—311, 7. R. 187—190. Múlt idő helyett jövő, pl. אַחֲרָיִךְ után, továbbá יָקָח, Exod. 33, 7, תִּעָרֵךְ Zs. 23, 5, אֶעֱלֶה Birák 2, 1, וְיִשְׁמַע Jerem. 23, 18 (v. ö. Sz. 128, 33). — Jövő h. múlt, pl. a múlt alakú ige Exod. 15, 14, Sir. 3, 58, מִצָּח II Sám. 20, 6, עָבְדוּ Jer. 25, 14 stb. (v. ö. Sz. 333, 1). — Részesülő a múlt helyett, pl. חָלַם Gen. 41, 1, עָשָׂה Jes. 66, 22, הָיָה II Kir. 9, 31. — Parancsoló h. határozatlan, pl. Exod. 13, 8, Birák 4, 20, Jes. 32, 11. — Múlt h. határozatlan, pl. הִשְׁבַּע Num. 30, 3, הוֹסִדָּה Exod. 9, 18, וַעֲזֹב Jer. 14, 5. — Határozatlan h. múlt, pl. שָׁבוּ Jer. 23, 14, רָאוּ Ez. 13, 3. — Részesülő h. határozatlan, pl. Ez. 1, 14, Gen. 8, 5. — Kál szenv. rész. h. határozatlan, חָלַם Zs. 73, 10, לָבוֹה Jes. 49, 7. — Niphál részes. h. határozatlan, יָלַח II Krón. 2, 8. —

az igének és névmásnak személyei,¹⁾ a tőalakok (konjugációk);²⁾ ugyanabból a szempontból tekinti a szomszéd magánhangzók,³⁾ valamint a szomszéd szók asszimilációját,⁴⁾ az egyik gyöknek alkal-

Határozatlan h. jövő, יָבִיא II Krón. 24, 11. — Hiphil és Piél határozatl. a múlt alakjában: הִשְׁמִידָם Jós. 11, 14 s hasonló, נָאץ II Sám. 12, 14. — Jövő h. határozatlan. הִקְרַב Lev. 6, 7. — Határozatlan h. főnév, מִצִּידוֹ Gen. 27, 30. — Szenvedő részes. h. főnév, הִרְגַּנּוּ Ez. 26, 15, הִנֵּג Lev. 13, 12. — Cselekvő részese sülő h. szenvedő rész., בִּיר. 8, 11, זָכַר. 3, 8, זָס. 102, 12 (I Sám. 14, 5, Sz. 390, 22; Ez. 21, 28, Sz. 699, 28; Mikha 2, 8, Sz. 764, 20). — Szenv. rész. h. csel. rész., מִעֲמִיד II Krón. 18, 34, מִעֲמַד h. I Kir. 22, 35, מָכְרוּ, Jes. 27, 7, לִמְתַּעֵב u. o. 49, 7 (בִּקֹּק Hóséa 10, 1, בִּקֹּק h., Sz. 105, 17). — Szenv. részes. h. Pual mintájú melléknév, לָקַח II Kir. 2, 10 és a többi ismert példa. — Különféle alakok egyrangúknak használva: הִלֹּךְ וְקָשָׁה Bírák 4, 24 (e helyett: הִלֹּךְ וְקָשָׁה, vagy הִלֹּכָה וְקָשָׁה); הִסְתֵּר וְאִקְצָף, Jes. 57, 17 (e h. הִסְתֵּר וְקִצְפָּה); [עוֹשׂוֹ] וְקִבְצוּ Jóél 4, 11 (a parancsoló h.); [נִסּוֹ] הִעֲמִיקוּ Jer. 49, 30 (a par. h.).

¹⁾ L. 312, 8—313, 15, 311, 4—7, R. 191, 6—192, 4, 190, 16—18. Példák: Ámosz 4, 7 אֲמַטִּיר h. תִּמְטִיר; Hab. 1, 12 תִּמּוֹת h. נִמּוֹת; Rúth 4, 4 תִּנְאֵל h. יִנְאֵל; Mal. 2, 15 תִּבְגֵּר h. יִבְגֵּר; Jes. 1, 29 תִּבּוֹשׁוּ h. יִבּוֹשׁ; Ez. 5, 15 וְהִיָּה h. וְהִיָּתָה; Mikha 7, 14 וְיִשְׁלִיךְ h. וְתִשְׁלִיךְ; Neh. 4, 6 יִשׁוּבוּ h. תִּשׁוּבוּ; Jes. 22, 19 יִעֲטֶף h. אֲעֲטֶף; Zak. 3, 5 וַיֹּאמֶר h. וַיֹּאמְרוּ; Lev. 8, 34 עֲשִׂיתִי h. עֲשֵׂה; Jer. 3, 8 וְהָרָא h. וְהָרָאוּ. (L. azonkívül Sz. 580, 32: יִפְקֹד Jes. 27, 3 אֲפַקֵּד h.; u. o. 764, 9 יִקּוּמוּ Mikha 2, 8 תִּקּוּמוֹ h.) — Neh. 7, 3 עוֹמְדִים h. מְבֻכָּתִים; Ez. 43, 3 בִּבְאִי h. בְּבִי; Jób 22, 20 קִימָם h. קִימָנוּ; Bir. 2, 22 בָּהּ h. בָּם; Hóséa 9, 2, éppúgy II Kir. 3, 24 בָּם h. אֲשִׁבִּיעֵנוּ Zs. 81, 17 אֲשִׁבִּיעֵךְ — A személyek helyettesítése példáinak egy részét Abulvalîd más szempontból tekinti, t. i. a rögtöni átmenetelnek rhetorikai alakzatát látja bennök; l. alább, 35. l.

²⁾ L. 311. 7—312. 8. 308. 25—309, 6, R. 190, 19—191. 6, 188, 3—189, 70. Niphál h. Kál: הִפָּךְ Lev. 13, 8, 4 és 13, גָּלָה Péld. 27, 25, מִלֵּאָה Gen. 6, 13, Ez. 9, 9, שָׁמְרוּ Jós. 6, 18. (הִלְמִנוּ Bir. 5, 22, Sz. 175, 23; וּמִלֵּאוּ Zak. 9, 15, Sz. 375, 16), Niphál h. Piél: פָּתַח Jes. 60, 11, u. o. 48, 8. Én. én. 7, 13; I Sám. 30, 21. Niphál h. Hiphil: יִקְרִיב Lev. 7, 25 (הִחֲתִים, Lev. 15, 3, Sz. 256, 16; יִנְעִיל Jób 21, 10, Sz. 142, 20). Piél h. Kál יִנְעִים Kóh. 1, 8. (Kál h. Niphál נִעֲנִיתִי Ez. 4, 4, 7, Sz. 536, 18). Cselekvő szerkezet szenvedő helyett: Jer. 33, 22 תִּמְרוּ אִם בְּרִיתִי e h.: אִם תּוֹפֵר בְּרִיתִי. Határozatlan más tőalakból mint a főige: מוֹט הַתְּמוֹטָה Jes. 24, 19 stb. I Sám. 23, 22, קִטְרִי יִקְטִירוּ u. o. 2, 16, עֵינִי יִעֲרִיב.

³⁾ L. 306, 28, R. 187, 13 f. יִכְסִימוּ Exod. 15, 5 h.

⁴⁾ L. 306, 3—28, R. 186, 27—187, 13. Példák: Bir. 18, 7 יוֹשֶׁבֶת a szomszédos בִּקְרִיבָה miatt יוֹשֵׁב h.; I Sám. 2, 4 חֲתָם h. חֲתָמִים, חֲתָמִים miatt; Zak. 8, 10 מִמֶּנּוּ h. [חֹוֶן] מִמֶּנּוּ, mert közel van אֵינּוּ h. אֵינָהּ, אֵינָהּ miatt; Bir. 11, 34 מִמֶּנּוּ h. [חֹוֶן] מִמֶּנּוּ, mert közel van

mazását a másik helyett,¹⁾ vagy valamely igének helyettesítését más rokonértelmű ige által a határozatlan módnak a fő igéhez járultánál;²⁾ végre — egy külön függelékes fejezetben³⁾ a többes számnak és egyes számnak kölcsönös helyettesítését.⁴⁾

A helyettesítés többi példái részint különbség nélkül vannak egymáshoz sorolva, részint pedig csoportok szerint rendezve és egyes szabályokba összefoglalva. A mint e szabályok és csoportok következő áttekintetéből látszik, itt többnyire a nyelvnek retorikai, stilistikai sajátosságai forognak kérdésben, a nem-sajátképi beszéd-módnak példái, melyeket Ab. mind a kifejezésbeli helyettesítés szempontjából fölfogott és bemutatott. Ezen áttekintetben magának Abulvalîdnek sorrendjét követtem.

1. Az összeség, az egész neveztetik, míg csak a rész, az egyén, az egyes dolog értendő.⁵⁾

2. A résznek megnevezése az egésznek nevével.⁶⁾

3. A rész említettetik az egész helyett.⁷⁾

לו-hoz; Bir. 19, 12 **הנה בני ישראל** h. **הנה בני ישראל** miatt, vagy pedig a **בני** előtt hozzá gondolt **ערי** miatt; Ezra 2, 62 **נמצא** h. (I. Neh. 7, 64) **נמצא** **המתידיים** miatt; II Kir. 1, 13 **שלשי** h. **שלשי** **המשי** miatt. — L. még L. 321, 8 (R. 196, 9 hiányzik az illető hely): **למנוח** h. **למנוח** Zs. 116, 7, **עלי** miatt; L. 333. 3. R. 203, 17 **ותגבהנה** h. **ותגבהנה** Ez. 16, 50, **ותעשינה** miatt.

¹⁾ L. 309, 6—12, R. 189, 7—12. Egyetlen példa: **הלך אלך** Bir. 4, 9.

²⁾ L. 308, 20—25, R. 188, 25—30: **לדבר** **ודבר**, Exod. 6, 10 és sokszor, e helyett: **לדבר** **ודבר**; **ברא** **לצוה**, Gen. 2, 3, e h. **ברא**—**ברא**.

³⁾ L. 318, 1—320, 8, R. 194, 15—195, 17.

⁴⁾ A betük és magánhangzók fölcserélésének a gyökön és a szón belül Abulvalîd két külön fejezetet szentel (L. VI und VII).

⁵⁾ L. 300, 19—301, 7. R. 182, 22—183, 13. Például különösen **כל** szóval összekötött főneveket idéz, a midőn nem az összeség, hanem annak csak egy része vagy minden egyes egyén értendő: Gen. 3, 20 (**כל חי**, nem minden, hanem csak az észszel bíró és halandó élő lényt jelent); Exod. 22, 9. u. o. 22, 21, Lev. 2, 11, u. o. 7, 19. u. o. 12, 4, u. o. 16, 17, u. o. 23, 29; továbbá az önálló **כל**-nak némely példája, Deut. 4, 25, Num. 11, 6; általánosan hangzó állítások, mint Péld. 27, 14, u. o. 20, 21, midőn az, a mit kifejeznek, csak némelykor történik; **הארץ**, Exod. 1, 7, mely szóval csak az ország egy része, Gósen tartomány, értetik.

⁶⁾ L. 301, 7—11, R. 183, 14—16. Egyetlen példa: **חדש** tulajdonképen az egész hónap, azután annak első napja, az újhold, p. I Sám. 20, 5, 24, 75, II Kir. 4, 23.

⁷⁾ L. 301, 11—14, R. 183, 16—19. Példák: **ביתה**, Exod. 10, 20, **לגלגלת** u. o. 16, 16.

4. A külön faj, az egyén, az egyes dolog neveztetik a nem, az összeség helyett.¹⁾

5. A gyakrabbi eset említettetik, de a ritkábban előforduló eset is értendő.²⁾

6. Kerek számok, melyek egy határozatlan sokaság kifejezésére szolgálnak.³⁾

7. Az érzéki észlelésekre vonatkozó kifejezések kölcsönös helyettesítés.⁴⁾

8. A szó értelme szerinti szerkezet.⁵⁾

9. A szó hangzása szerinti szerkezet, tekintet nélkül tartalmára.⁶⁾

10. Valamely tárgynak megnevezése nem a valódi tényállás, hanem az amarra vonatkozó föltevés szerint.⁷⁾

¹⁾ L. 301, 14—302, 27, R. 183, 19—184, 14. Példák: **הָאָדָם**, Gen. 6, 7, (= **הַיְקוּם** Gen. 7, 23); **אִישׁ** (Exod. 21, 12, u. o. 11, 7, Zs. 112, 1), a hol e szóval férfiú és nő egyaránt jelöltetik; **בְּהֵמָה** Exod. 20, 10, Lev. 19, 19, u. o. 11, 39, a mely helyeken a madarak is értendők; **כֶּבֶשׂ** Lev. 4, 32, u. o. 3, 7, **עוֹ**, u. o. 3, 6, **עוֹ**, **כֶּשֶׂב**, **שׁוֹר** u. o. 17, 3, a hol e szók épúgy a nőstény mint a hím állatokat jelentik; **אֵיבָהּ** **הֵן** Lev. 19, 36, hol mindenféle mérték értendő; **לְמַלְךְ**, Lev. 20, 6 (minden bálvány). »Nap« Kóh. 1, 3, »hold« Zs. 72, 7 (a. m. ég). L. még Sz. 320, 4, **כָּלִיל** Deut. 33, 10.

²⁾ L. 302, 27—303, 14, R. 184, 14—27. Példák: Exod. 22, 21 (özvegy és árva, mint a kik leginkább vannak kitéve az elnyomásnak, de másoknak az elnyomása is meg van tiltva), u. o. 22, 30 (**בִּשְׂרָהּ**), u. o. 23, 19 (**גִּדִּי**, de más állatnemekre is vonatkozik a tilalom); Lev. 17, 13 (**אִשֵּׁי יִצְוֹר**), de a törvény vásárolt vagy ajándéku kapott állatra is vonatkozik; Deut. 22, 8 (»midőn új házat építsz«, de régi és megvett ház is ellátandó karfával), u. o. 23, 11 (**לִילָהּ**).

³⁾ L. 303, 14—22, R. 184, 27—34. Példák: kettő, három, Gen. 6, 16 (Nóach bárkája több mint három emeletből állott), II Kir. 9, 32, Jes. 17, 6; hét, Gen. 4, 24, Lev. 26, 18, Péld. 24, 16, Kóh. 11, 2; tíz, I Sám. 1, 8, Jób 19, 3; száz, Kóh. 6, 3; ezer, Zs. 84, 11, u. o. 91, 7; tízezer, Zs. 91, 7, II Sám. 18, 3.

⁴⁾ L. 305, 11—19, R. 186, 9—15. Példák: A hallás helyett a látás, Jerem. 2, 31, II Sám. 15, 3; a szaglás h. a látás, Gen. 27, 27. Orr h. szem Exod. 5, 21. V. ö. K a u f m a n n, Az érzékek, 66. l.

⁵⁾ L. 305, 19—26, R. 186, 16—21. Példák: Exod. 22, 25 **תְּשִׁיבֵנוּ** h. **תְּשִׁיבֵנוּ**, mert a **בְּנֵי**-ben szándékolt **שְׂמֵלָהּ**-ra vonatkozik; II Sám. 10, 27 **הַחֲמוֹר** (= **הַבְּהֵמָה**) után **עָלֶיהָ**; u. o. 24, 9 **יִשְׂרָאֵל** előtt **וְתָהִי**, mert amaz nőnemű összeségnek gondoltatik; Jer. 51, 62. **הַמִּקְוִים** (= **הַמִּיָּין**) után **תְּהִיָּה**.

⁶⁾ L. 305, 26—306, 3, R. 186, 22—27. Példák: Nehemia 6, 14 **הַנְּבִיאָה** h. **הַנְּבִיאָה**, a látszólag nőnemű **נְעֻדָּה** miatt; Kóh. 7, 27 **אִמִּי** h. **אִמִּי**, a **קָהֵלֶת** alany nőnemű alakja miatt.

⁷⁾ L. 313, 15—314, 18, R. 192, 15—22. Példák: **אֱלֹהִים** a bálványok jelö-

11. Mindenféle átvitt értelmű kifejezések, köztük különösen emberi szólásmódok Istenről.¹⁾

12. Zeugmatikus beszéd mód. »Ha két tárgy a mondatban egymással kapcsolatban áll, akkor az egyikre vonatkoztatható oly kifejezés, mely tulajdonképen csak a másikra vonatkozhatik, mert a beszélő átvitel útján mindakettőnek ugyanazon egy értelmet tulajdonítja, mindakettőt az egy kifejezés alá foglalván, ámbár emez a szó szerinti értelemben az akképen összefoglalt tárgyak egyikével ellenezik.«²⁾

lésére, נביא (Deut. 13, 2, Jer. 28, 1) a hamis próféták jelölésére; צדיק, Ez. 21, 8, a kit a nép jámbornak tart, mert valódi jámbor nincs köztük; ייה ניהוה, Ez. 6, 12, t. i. a bálványimádók hite szerint; מורה, Mal. 1, 11, tiszta azoknak szándéka és hite szerint, kik az áldozatot bemutatják; ונה, Exod. 22, 6, épúgy ומה és a többi ige a 9. versben. a vádlott állítása szerint; ויפתורו, Zs. 78, 36, nem azt teszi, hogy valóban Istent rászedték, ámitották volna, hanem balvéleményüket és óhajításukat fejezi ki. Hasonló módon értendő a mit Ez. 21, 26 a Babel királyának jósjeleiről olvasunk.

¹⁾ L. 314, 18—316, 7, R. 192, 19—193, 18. Példák: Gen. 3, 17 enni fogod (a földet) az az gyümölcsseit. U. o. 25, 28 vad a szájában, az az szerencsés vadász volt (folytonosan vadat ehetett). U. o. 34, 10 (has. 34, 21 és 42, 34) סחר az országra vonatkoztatva, a hol az ország lakói értendőek. U. o. 47, 19, »meghalni« a földről mondva; U. o. 49, 5 a szőlők »vére.« Exod. 10, 15 (has. Num. 22, 5) a földnek »szeme.« U. o. 15, 18 a tenger »szívében.« U. o. 19, 4, »sas szárnyain.« U. o. 23, 18, ne vágd le a vért, az az azon áldozati állatot, melynek vére folyjon. Num. 14, 9, »kenyerünk ők.« U. o. 18, 12 »zsiradék.« U. o. 21, 28 »tűz, láng,« az az sereg. U. o. 22, 7 »jóslás a kezükben,« az az a jóslás mesterségével élven választották a Bileámhoz teendő útnak idejét. U. o. 24, 17, »csillag« az az király. Deut. 4, 11 az égnek »szive.« U. o. 10, 16, »metéljétek körül stb.« U. o. 23, 22 »a mely mar« a kamatról. U. o. 32, 14 »a búza veséi.« U. o. 32, 32 »Sodoma szőlője stb.« Jós. 24, 13, a szőlőkertekről és olajfákról: »eszitek.« Bír. 16, 9 »szaglász« tulajdonítva a csepüfonalnak. II Sám. 22, 2 köv. »sziklám, paizsom.« Jes. 1, 7 »eszik azt« (az országot). U. o. 12, 3, »merítsetek vizet stb.« Hós. 10, 12 יערה »nyakat szegni,« az oltárra von. Zak. 9, 11 a remény »foglyai.« Zs. 35, 15 »szétszakítanak« azaz beszélnek. U. o. 74, 1, has. 80, 1 »füstölög« Isten haragjáról. Jób 1, 21 »oda« (az anyaméhbe), t. i. a porba, hová minden állat visszatér. — Az anthropomorphizmusokról l. alább 31. l.

²⁾ L. 316, 7—317, 3, R. 193, 18—36, Példák: Gen. 1, 11, תרשא ige voltaképen csak עשב עשב-hez illő, de a fákra is vonatkozik; u. o. 47, 19 נמות és עברים a telekre is vonatkozva; Deut. 14, 28, ואכלת a mustra és olajra is; Ez. 27, 10, »paizsot és sisakot magukra akasztottak,« holott az csak a paizsról mondható. II Krón. 14, 6, ונסב, tul. csak a kerítő falról mondható, itten a tornyokra is vonatkozva.

13. A parancsoló mód fenyegetés értelmében használva.¹⁾

14. Proleptikus kifejezésmód. »Valamely dologról olyant állítanak, a mi valamikor állítható lesz róla, de az állítás pillanatában még nem alkalmazható reá.«²⁾

Az ezen csoportokban összefoglalt példákon kívül a fejezet első részében³⁾ a szentírásnak vagy *n y' o l c z v a n* helye idéztetik, a melyről Abulvalîd fölteszi, hogy ott valamely kifejezés egy másik, voltaképen és eredetileg szándékolt kifejezés helyét foglalja el. A példák itt terv és rend nélkül egymáshoz sorolvák, csak az élükön — talán nem véletlenül — van kettő, mely Száadjától, a gáontól származik.⁴⁾ Mintha Abulvalîd ezzel hallgatag azt mondaná, hogy a szentírási kifejezések e merész magyarázatában a gáont nevezheti elődjének. A mi magukat a példákat illeti, első sorban kiemelhetők azok, melyek átvitelen vagy egyéb tropuson alapulnak,⁵⁾ valamint az euphemizmusok egész sora, tehát oly példák, melyek a fentebb említett csoportokhoz csatlakoznak és a szentírás retorikájához számitandók. Más minőségűek azon példák, melyekben Ab. többé-kevésbé önkényesen kifejezésbeli helyettesítést tesz föl, melyet nem lehet a retorika valamely szabályára visszavezetni. De ezeknek is nagyobb részében Abulvalîd fölfogása szerint, — a mint azt a fejezetnek fenntidézett bevezető mondatában kifejti — a helyettesítésnek mintegy lélektani alapja van, a mennyiben a beszélő — vagyis az író — a megnevezendő tárgy

¹⁾ L. 317. 8—6. R. 193, 36—39. Példák: Bírák 10, 14, וועקו; Ezek. 20, 39, עברו; Ámosz 4. 4.

²⁾ L. 317, 6—25, R. 193, 39—194, 13. Példák: Gen. 25, 26, הבנים; Exod. 21, 22, ילדיה; Num. 35, 33, שפך (az egykor elontandó); Deut. 17, 6, המת; Bír. 13, 8, היולד; Jób 22, 6, ערומים; Rúth 1, 11, בנים; Dán. 2, 21, לחכימי. L. azonkívül Sz. 636, 21: קמה; Jes. 47, 2 és Hós. 8, 7.

³⁾ L. 294, 7—300, 19, R. 177, 14—182, 21.

⁴⁾ L. művem: Abr. Ibn Esra's Einl. zu seinem Pentateuch-Commentar, 29 s. köv. 1. Ezen két példán kívül (Gen. 20, 4 és Exod. 21, 8 עם אִישׁ helyett גוי, נוי) még egy harmadik is találtatik Száadjánál, t. i. Zs. 24, 4 (שמי=נפשי)

⁵⁾ Átvitelek: Zak. 4, 12 השמן=הזהב; Exod. 23, 27 ערף=מנום vagy נסים; Num. 3, 4 על בני=בחי. Képleges szólások: Exod. 22, 2: »ha fölkelt a nap fölött« (a targum szerint értendő); II Sám. 12, 11 »ezen napnak szemei előtt« (azaz nyilvánosan); u. o. 14, 7 ונבנו את גחלת אש נשאר = בני; II Kir. 4, 13 »népem közepében lakom« (azaz van tekintélyem); Gen. 25, 28 »mert vad a szájában« (l. fennt 22. l. 1. j.). אש h. שער Num. 6, 9 és Sír. 2, 10. Concretum pro abstracto: מלחמה h. II Sám. 3, 22 נרוד és Jós. 22, 33 צבא. Abstr. pro concreto: מלכי h. מלכות II Krón. 36, 20. Nem h. faj: קרבן h.

helyett egy másikat nevez, melynek az előbbivel valami közöse van s mely az eszmetársulásnál fogva az eredetileg szándékolt kifejezés helyett előtolakodik, a mi által egy feltűnő, de az értelem kedvéért fölteendő kifejezésbeli quid pro quo támad. — Nábál akar kenyéréről és boráról beszélni, I Sám. 25,¹¹, de a bor helyett a közönségesebb italt, a »vizet« nevezi. Sámuel azt akarja mondani, u. o. 12,¹⁵: »Isten keze lesz ellenetek és királyaitok ellen;« e helyett azt mondja: »... és atyáitok ellen,« mert a nép és atyái, ősei között hasonló vonatkozás áll fenn, mint közte és királyai között. A siketség helyett a próféta, Jes. 42, 19, egy másik testi fogyatkozást, a vak-ságot nevezi (וְעוֹר כַּעֲבֹר יִי). »Nővére,« I. Krón. 7, 15, annyit tesz, mint »neje.« A »gyökér« helyett Num. 24, 7 említettetik a »mag.« Jes. 21, 7 »paizs« van említve »asztal« helyett. Ez. 41, 22 az »oltár« helyettesíti az »asztalt«; a megfordított helyettesítést találjuk u. o. 44, 16. שְׁמוֹ, נִפְשׁוֹ Zs. 24, 4, שְׁמִי helyett áll, és hasonlóképen Ámosz 6, 8 שְׁמוֹ, נִפְשׁוֹ helyett. Jósuában 5, 4 e helyett: »ezek a férfiak«, olvassuk: »ez a dolog.« Jes. 35, 10 »öröm a fejükön« annyit tesz mint: »öröm a szívükben.« Péld. 22, 18 »testedben« e helyett: »lelkedben« vagy »szívedben.« מִסִּפֵּי Zs. 147, 5, áll חֶקֶר helyett. »Husamon,« Zs. 102, 6, e helyett: »bőrömön.« Gen. 15, 4 מִמֶּעֵץ הַלְצִיךָ helyett חֲנֹם helyett áll שָׁקֶר. Zs. 38, 20, u. o. 69, 5, I. Sám. 25, 21, és megfordítva שָׁקֶר helyett חֲנֹם, Péld. 24, 28. Igék más igék által helyettesíttetnek a következő példákban: Exod. 32, 20 יִשְׂרָאֵל helyett יִתָּךְ (mindakettő a tűz hatása); ³⁾ u. o. וַיִּשְׁחַן h. וַיִּכָּת; I. Sám. 16, 17 בָּקִישׁוּ h. יִצְאוּ; II. Sám. 15, 24 וַיַּעֲמֵר h. וַיַּעֲלֵ; Zs. 139, 20 יִבְרִיךְ h. יִמְרָךְ; Mikha 2, 7 הִתְקַדַּשׁ h. הִתְקַדַּשׁ; Jer. 17, 10 תִּדְרֹעַ h. תִּטְעֵנִי; Bírák 17, 10 וַיֵּשֶׁב h. וַיֵּלֶךְ; II. Sám. 14, 4 וַיִּקְרַב אֶל h. וַיִּשְׁבַּע בִּי; Exod. 22, 7 דָּבַר h. שָׁמַע; u. o. 14, 19 וַתֹּאמֶר h. וַתִּבְנֵא; Jós. 14, 9 דָּמִי, I. Sám. 14, 9 תַּחֲרִישׁוּ, Exod. 14, 4 ige helyén találtatik.

אִשׁ Lev. 5, 7 (has. Ezra 10, 19 וְאִשְׁמִים h. וּמִקְרִיבִים; Deut. 16, 2; פֶּסַח h. חֵט; Gen. 47, 19. Az egyén h. a nem: עֲבָדִים h. קִנְיָן; II Kr. 35, 21; בֵּית h. מְקוֹם; Gen. 20, 4. עַם h. גּוֹי; Exod. 21, 8.

¹⁾ II Sám. 19, 25 וְלֹא עִשָּׂה יִגְלִין; I Kir. 21, 13 בָּרַךְ h. קָלַל; I Sám. 17, 32; A következő szólásmódok: לֵב אָדָם עָלִין; I Sám. 17, 32; u. o. 26, 23; לֵב אִישׁ h. לֵב; u. o. 29, 24; לֵב אִישׁ h. לֵב; I Sám. 25, 22; לֵב אִישׁ h. לֵב; I Sám. 25, 22; לֵב אִישׁ h. לֵב; I Sám. 25, 22.

²⁾ V. ö. Sz. 512, 6: עֵפֶעֱפִים Zs. 11, 4, Jób 16, 16 nem a szempillát, hanem a szem fényét jelenti, azon szokás szerint, melynél fogva valamely tárgyat a vele szomszédos tárgy nevével jelölnek.

³⁾ V. ö. Sz. 751. 10.

10, 13 יִידָם; Jer. 38, 10 s köv. לָקָה valamely más az emberek elhozását jelentő ige helyett van alkalmazva.¹⁾ Egyetlenegy példát idéz Abulvalíd egy számnévnek más számnév történt helyettesítésére: Bírák 14, 15, a hol szerinte az összefüggés azt mutatja, hogy הַשְׁבִּיעַ csak הַשְׁלִישׁ helyettese. Egymás mellett négy oly szentirási helyet idéz, melyben egy tulajdonnév egy másik, a mondat értelméből következtetendő tulajdonnév helyén áll, úgymint: Jes. 17, 2, עִירֹעַר h. דְּמִשְׁק; Jer. 33, 26, אֶהְיֶה h. אֶהְיֶה; ²⁾ II. Sám. 21, 8 מִיָּב h. מִיָּב; I. Kir. 2, 28 יִשְׁלַח h. יִשְׁלַח. Csak egy esetben a helyettesítő szó a helyettesítettnek épen ellenkezőjét jelenti, Ez. 44, 19, a hol הַחִיצוֹנָה értelme: הַפְּנִימִית. Két példán mutatja Ab., hogy egy gondolat tagadólag van körülírva, míg a tevőleges kifejezésmód értendő: Zs. 119, 8 és 43; mind a két helyen הַחִיצוֹנָה határozó azt kívánja, hogy a kérelem tevőlegesen legyen kifejezve, tehát הַחִיצוֹנָה h. וְאֵל הַחִיצוֹנָה, מִיָּב h. עַל הַחִיצוֹנָה. — Végre vannak a példák közt olyanok, melyekben valamely szó egy vele hasonló hangzású szó által helyettesítettik: חֶשֶׁךְ Ez. 30, 18 helyett; הַחִיצוֹנָה Zak. 11, 13, הַחִיצוֹנָה helyett; הַחִיצוֹנָה Ez. 24, 5 h., הַחִיצוֹנָה I. Kir. 6, 8, הַחִיצוֹנָה helyett.

Oly példák, mint emez utóbbiak, valamint nem egy a megelőzők közül is, különösen pedig a tulajdonneveknek föltett helyettesítése más tulajdonnevek által. Abulvalíd ebbeli elméletét merész módszernek tüntetik föl, melynek segítségével a szentírás szövegén bírálatot gyakorolt, úgyszólván a leggyökeresebb eszköznek, mely arra szolgált neki, hogy másképp meg nem magyarázható nehézségeket a szöveg értelmét zavaró szónak elmozdítása és más szónak helyébe tévése által elhárítson. Azonban az alárendelt hely, melyet a szövegjavításokkal egyértékűeknek vehető példák a többiek összeségében elfoglálnak, eléggé bizonyítja, hogy Ab. korántsem gondolt netalán romlott szöveg javítására, midőn a kifejezésbeli helyettesítés elméle-

¹⁾ A szinonim igék helyettesítésére Abulv. e két példát adja: Jer. 33, 8 הַחִיצוֹנָה h. הַחִיצוֹנָה (עֵתָם után); u. o. 22, 3 הַחִיצוֹנָה h. עֵשׂוֹן (גִּוּלִּים után). Ide valók még a fent 20. l. 2. j. idézett példák, melyekben a főigéhez egy rokonértelmű igeinek határozatlanja járul.

²⁾ Ezen példánál hivatkozhatott volna Ab. Eliézer b. Jósze Gelili szabályainak 20-ikára. Téved Grätz, Monatsschrift XXIX. (1880), 97, midőn azt állítja, hogy Abulvalíd valóban hivatkozott rá; Kimchi David kommentárjában, Jerem. 33, 26-ra, ezen mondat וְזֶה אֱמַר בְּלִבִּי מְדוּת nem Abulvalíd nevében van idézve, mint Grätz hiszi, hanem Kimchi sajátja.

tét a jelzett példákra is kiterjesztette.¹⁾ Ő egészen elfogulatlanul ezeket a látszólagos szövegjavításokat is beleillesztette az általános érvényességűnek és a beszéd legkülömbözőbb jelenségeiben kimutathatónak megismert elmélet keretébe.

Tudva van, mily hevességgel kelt ki Ábrahám Ibn Ezra a helyettesítés elméletének oly messze vezető alkalmazása ellen. A kifejezések illetén fölcserélését ugymond még profán beszédben sem helyes föltenni, mennél kevésbé az élő Isten szavaiban.²⁾ Ibn Ezra több alkalommal elkárhoztatja ama föltevést, és mi volt egyszerűbb, mint arra gondolni, hogy a névtelen³⁾ alatt, kinek könyvéből idézi az illető példákat, Abulvalîdot érti.³⁾ De Ibn Ezra ide való nyilatkozatainak pontosabb megvizsgálása okvetetlen arra a meggyőződésre vezet, hogy nem Abulvalîd ellen fordul czáfoló és támadó megjegyzéseinek éle. Épúgy a névtelen szerzőnek és munkájának megjelölése,⁴⁾ mint főleg a szófölcserélés visszautasított példái⁵⁾

¹⁾ V. ö. Abulvalîd élete és munkája. 53. l. Már Ibn Parchon is Abulvalîdnek itt tekintetbe vehető magyarázataira nézve ezt mondja (ל' אול cz. alatt. 2 c alul): וחס ושלום ישא זה וכיוצא בו טעות כי הוא דבר יי אלא סמך על הדעת: ולא טיה בביאורו משום אריכות.

²⁾ חלילה חלילה כי זה אינו נכון בדברי חול ואף כי בדברי אלהים חיים³⁾ Czachóth vége felé.

³⁾ L. Kirchheim a Rikma 149. lapján, és a magam műveit: Abr. Ibn Esra's Einleitung stb., 30. l. és Abr. Ibn Ezra mint grammatikus, 171. l.

⁴⁾ A névtelen szerzőt Ibn Ezra egyszer így jelöli: חכם גדול (Comm. Zs. 77, 3), másszor így מפרש גדול בספר (Komm. Dán. 1, 1). egy harmadik ízben: המדקדק (Czachóth végén). gyalázó jelzővel illeti ezen helyeken: az Exodus 21. 8-ra való rövidebb kommentár nagy kitérésében, Czachóth. Száfa berura; משוגע jelzővel: Komm. Exod. 19. 12. v. ö. Komm. Dán. 1, 1 (יהאומי); חולם חלום Komm. Gen. 20. 4. — A munkára Dán. 1. 1 komm. így utal: והוא פירש ספרים בדקדוק; Zs. 77 komm.: ספר; וכפיו יאני להשיף; József b. Eliezer superkommentator, a Carmoly által (Zijon I, 46) idézett helyen azt mondja a pentateuchusi kommentár bevezetésében: ובתחלת פירושו לדניאל אמר: היא"בע כי זה החכם יצחק חיבר עשרה ספרים בדקדוק. Ez így látszik, félreértésen alapszik, mert nem Izsákról (Ibn Jásúsról), hanem Abulvalîdról (még pedig a Jeszód Móra elején) azt mondja Ibn Ezra, hogy tíz nyelvtani munkát irt (l. erről Abulvalîd élete és munkái, 44. l. 222. j).

⁵⁾ A példák egy része Abulvalîdnál is található, még pedig: Jer. 33, 26 (Czachóth és Száfa berúra), I Kir. 2. 28 (Czach. és Komm. Dán. 1, 1); egy másik része megvan ugyan Ab.-nál is, de eltérésekkel, úgymint Jósua 5, 4 (Czach. és Exod. 21. 8 röv. komm. וזה הדבר h. וזה העם holott Ab. szerint a helyettesített

világosan mutatják, hogy Ibn Ezra polemiája nem Abulvalíd nyelv-tana ellen irányul, hanem valamely spanyol szentírás-magyarázónak munkája ellen, ki az Abulvalíd elméletét fölkarolta és számos más szentírási helyre ¹⁾ alkalmazta.²⁾ Vajjon e meg nem nevezett szentírás-magyarázó alatt szabad-e Izsák b. Jásust érteni,³⁾ Abulvalid fiatalabb kortársát, kit Ibn Ezra más exegetikus merészségek miatt is megtámadott és, úgy mint ama névtelent, szintén **המהביל** jelzővel illetett, ezt egyelőre eldönteni nem lehet.

kifejezés **וְאֵלֶּה הָאֲנָשִׁים** és Bírák 14, 15 (Czach. **הַשְּׁבִיעִי** h. **הַרְבִּיעִי** Ab. szerint **הַשְּׁלִישִׁי** h.); de ép annyi példa egyáltalában nem található Abulvalídnál: Exod. 19, 33 (**הָעַם** h. **הָהָר** Exod. 21, 8 röv. komm., Exod. 19, 12 komm., Czach. Dán. 1, 1); Jer. 27, 3 (**צִדְקִיָּה** h. **יְהוֹיָקִים** Komm. Dán. 1, 1); Zs. 77, 3 (**עֵינִי** h. **יָדִי** Komm. ezen helyre); I Krón. 2, 15 (**הַשְּׁבִיעִי** h. **הַשְּׁמִינִי** Exod. 21, 8 röv. komm., Czach.). Még megjegyzendő, hogy az utóbbi négy hely közül Zs. 77, 3-ra nézve Abulvalíd magyarázata teljesen eltérőleg hangzik: **יָדִי** szerinte itt sebet jelent (Sz. 275, 18).

¹⁾ L. Czach.: **שְׁחֹכֵר בַּסֵּפֶר יוֹתֵר מִמָּאָה מְלוֹת**, és Komm. Dán. 1, 1: **וְכַכָּה מְלוֹת רַבּוֹת כְּמוֹ מֵאָתַיִם**. Abulvalídnál sokkal kisebb azon példák száma, melyek ellen irányulhatna Ibn Ezra tiltakozása.

²⁾ Még megjegyzendő, hogy Abulvalídnak e fejezetben a csoportokon kívül található magyarázataiból Ibn Ezra néhányat egyszerűen elfogad vagy legalább fölhasznál (I. Komm. Zak. 4, 12. röv. Komm. Exod. 32, 20, Komm. Sir. 2, 10. Ámosz 6, 8, Zs. 24, 4, Exod. 22, 7), vagy pedig névtelen vélemény gyanánt idéz (Komm. Exod. 32, 20, Num. 16, 4). Hogy **הַאֲמִיר**, Mikka 2, 7, annyi mint **הַקִּירוֹא**, azt az e helyre való kommentárban R. J e s ú a nevében idézi.

³⁾ Ezt már József b. Eliézer teszi, superkommentárjában, Gen. 36, 33-ra, újabb időben különösen L i p p m a n n, Száfa berúra 9b. Természetesen nem szabad a kairuwáni bölcészre és orvosra, Izsák Izraelire gondolni a kit egy Carmoly által (Zijon I, 47) közzé tett jegyzet alapján, W e i n e r (Parchon als Grammatiker, 89. l.) és S. G r o s s (Menachem b. Saruk. 18. l.) azonosítottak Ibn Ezra **מֵהַבִּיל**-jával. — Említést érdemel még azon körülmény, hogy K i m c h i D á v i d is az Ibn Ezra által megtámadott író Abulvalídnak hitte; mert kommentárjában I Krón. 2, 15-re az Ibn Ezra által megczáfolt azon nézete, hogy **הַשְּׁבִיעִי** szó **הַשְּׁמִינִי** helyett áll, így idézi: **כֹּתֵב יָדָא**; ezen idézetet pedig tényleg Ibn Ezra Czachothjából merítette, ezt abból következtetjük, hogy Ibn Ezrának saját magyarázatát is onnan idézi ez alkalommal. ekképen: **וְכֵן פִּירֵשׁ רַ"א**. Ibn Ezrának a Czachóth végén adott többi magyarázata is találhatók Kimchi kommentárjában az illető helyekre: Jósua 5, 4, Bírák 14, 15, I Kir. 2, 28, Jer. 33, 26.

V.

A szentírás retorikájáról.

Első munkájában egy képleges kifejezés Gen. 49, 26 — alkalmából azt mondja Abulvalîd, hogy a kifejezés e módja a héber nyelvben épúgy megvan engedve, mint más nyelvekben.¹⁾ Egy másik alkalommal a következő alaptételt mondja ki: A nyelvi kifejezésnek van gyökere — az alapjelentés, — azután megváltozik és oly fogalmak kifejezőjévé válik, melyek hasonlóak ama gyökérhez.²⁾ Ezen alaptétellel megvilágítja מוֹת בּוֹ (Lev. 21, 21) szólásmódot, melyben — a בּ viszonyító eredeti értelméhez képest — azon ember, melyen testi fogyatkozás van, e fogyatkozás edényének tekintetik. Más példaként említi Ab. מוֹת עֲלֵה igét, mely annyit tesz, mint fölmenni, p. Deut. 3, 27, de azután a bűnökre is alkalmaztatik, melyek mintegy fölmennek az emberre, őt hatalmukba ejtve, Sir. 1, 16, vagy a fiatal oroszlánra, a ki felnővekedik, nagygyá lesz, Gen. 49, 4, Ez. 19, 3. »Ezen kifejezések alapjelentése — így fejezi be megjegyzését — csak egy, de megváltozik és különböző fogalmakra alkalmaztatik, a mint itten látod és ezen munkának még számos helyén láthatod.« Valóban lépten-nyomon találkozunk, különösen a Szótárban, az arab retorikának azon műszavaival, melyek a tropikus kifejezések jelölésére szolgálnak, még pedig többnyire a képek és átvitelek jelölésére való műszavakkal, a nélkül azonban, hogy ezeket pontosan megkülönböztetné egymástól, sőt sokszor kombinálja az egyes műszókat, hogy valamely szentírási helynek metaphorikus vagy képleges jellegére utaljon. Leggyakrabban találjuk vagy egyenként, vagy kombinálva azon terminusokat, melyeknek jelentése »bővülés,«³⁾ »kölcsonvétel,« vagy »átvitel,« elég sokszor a »hasonlat« vagy »összehasonlítás« kifejezé-

¹⁾ Muszt. (Opuscles) p. 121. וְהָיָה עָלַי כְּבִיל אֶלְמַתַּל עָלַי מֵא נִוְתָה. De talán kiesett e mondatban גַּי előtt פִּי, akkor az az értelme, hogy más kifejezéseknél is megengedte a héber nyelv a képleges kifejezésmodot.

²⁾ L. 66, 24 (R. 31, 21): אֶלְכֵלָאֵם לָה אֶצֶל תָּם יִתְסַע בֵּימָה יִשְׁאָכֵל אֶצֶלָה.

³⁾ L. 67, 1 (R. 31, 25).

⁴⁾ L. Tanbíh (Opuscles) p. 258: לֹא תִפְהַמֵּן מֵא מַעֲנֵי אֶלְאֶתְסַחֵץ בִּי אֶלְלִנְתָּה. A מַעֲנֵי igegyök alkalmazásáról mondja ezt, mely eredetileg az oroszlán ordítását jelenti (Jerem. 41, 58), de aztán a szamar kiáltását is jelölheti (b. Berákh. 3 a.)

seit is. A jegyzetben, majdnem egészen a Szótárból vett példákkal, áttekintetet adok a különböző, Abulvalîd által használt kifejezésekről és fordulatokról.¹⁾

Az Ab. által a szentírásban talált átvitelek nem mindig olyanok, melyek általánosan elismertetnek. Néha átvitt értelmű kifejezés mód föltevése által a megmagyarázandó szónak szinte meglepő értelmét nyeri. Igaz, nem lehet minden egyes így nyert magyarázatát találónak és helyesnek elismerni, de mégis érdemes, kiválóbb ide való magyarázatainak legalább egy részét összeállítani.

אבן (kő) a. m. vezér, fejedelem, p. Zs. 118, 22, Jes. 28, 16, Gen. 49, 24; Ez. 28, 14 a. m. angyal (17, 29--32).²⁾

אהל (sátor) földből és kőből épült házat is jelent, Zs. 132, 3, Bir. 19, 4, I. Kir. 12, 16 (24, 7--9).

אור (világosság), Jób 31, 24 uralom (28, 20).

אולם (csarnok), az erős, viruló gonoszok képe, Zs. 73, 4, v. ö. Zs. 144, 12 (50, 23--26).

¹⁾ עלי אלתסאע (141, 31; 227, 1; 259, 10; 303, 5; 321, 15; 421, 10; 431, 4; 534, 22; 549, 23; 769, 5), אלתסאע (587, 14), אלתסאע (710, 4, 8; 394, 7, 9) — עלי אלתסאע (38, 32; 118, 6; 119, 23; 160, 10; 355, 12; 376, 21; 485, 2; 643, 16; 556, 5; 575, 18; 611, 17; 636, 17; 647, 17; 648, 29; 677, 4; 685, 32; 731, 8; 732, 9; 740, 15; 740, 16), אלתסאע (28, 21; 386, 17; 663, 20), עלי סביל אלתסאע (82, 24; 310, 10), מסתעא (207, 13; 752, 17, 20, 23; 419, 33), [סתעיר] (128, 10; 257, 18; 344, 30; 431, 32; 676, 13; L. 315, 18), יסתעא (532, 15); אלתסאע (402, 36). — עלי אלמנא (43, 12; 304, 2; 544, 11; 621, 6; 700, 7; L. 315, 22, 25). מנא (24, 7; 101, 6; 162, 28), עלי סביל אלמנא (252, 8; 289, 24; 499, 4; 611, 18; 642, 6). — עלי אלתשביה (19, 5; 313, 3; 698, 27; L. 315, 22), עלי סביל אלתשביה (220, 26; 418, 32; 535, 8; 683, 2). — עלי סביל אלמתל (165, 27; 585, 29; Op. 121, 9). — עלי (L. 315, 19). — עלי אלתמתיל (90, 18; 730, 4). — עלי אלמנא (373, 8). — אלתסאע (431, 3), אלתסאע (221, 21), עלי אלמנא (202, 29; 325, 15), עלי אלמנא (241, 5). — מנא (124, 15), מנא (510, 13); עלי טייק אלמנא (207, 25; 517, 28), אלתסאע (252, 29; 417, 33; 418, 1; 472, 4; 501, 23), עלי סביל אלתסאע (609, 7), עלי אלמנא (262, 12; 207, 2; 330, 2; 406, 23; 440, 11; L. 315, 4, 10), אלתסאע (81, 33), עלי סביל אלתשביה (57, 5), עלי סביל אלתשביה (134, 12), עלי אלתמתיל (700, 22), עלי אלתשביה (767, 23). — עלי אלתשביה (50, 24), עלי אלתשביה (L. 217, 26), עלי טייק, אלתשביה (474, 7), עלי אלתמתיל.

²⁾ V. ö. 69, 12--26, a hol mutatja, hogy a hatalmasakra és uralkodókra ez épület legerősebb részét, az alapját jelölő kifejezés alkalmaztatik (Jes. 16, 7), de a sarkkövet jelentő szóval is (Bir. 20, 20) vagy pedig röviden »kő« szóval (Zs. 118, 22, Jes. 28, 11) jelölik.

האמנות, II Kir. 18, 16, az épületet hordó támaszok, oszlopok, valamint **האמנים**, u. o. 10, 1 a kormányzás terhét viselő tisztek (57, 2—6).

ברי (ágak) Jób 18, 13 az idegekre és izmokra átvive; különösen az agyvelőből szétágazó idegek hasonlítanak az ágakhoz (81, 23—82, 4). Ugyanazon szó erőt is jelent, Jób 41, 4, mert ez az idegekben rejlik (82, 5—7); a sirnak is tulajdoníttatnak ágak, Jób 17, 16, valamint egy arab költő a »sirnak gyökereiről« beszél,¹⁾ (82, 23—27); végre jelentheti **ברי** a gyermekeket, kik mintegy az atyának ágai, Jes. 16, 6, Jer. 48, 29, talán Jób 18, 13 is. (83, 5—13).

גלים. A szónak alap-jelentése »halmaz«, Hósea 12, 12; talán ebből magyarázható a »hullám« jelentése is, v. ö. **המר ימים** Hab. 3, 14 (134, 11—13).

גבי. Péld. 9, 3 az aram **גב** szóhoz (Dán. 7, 4) tartozik; mert a héberek a szárnyakat jelentő kifejezéseket átvitt értelemben a föld végeire alkalmazták, l. Jób 38, 13, Jes. 24, 16 (143, 3—7).

זהב (arany) más oly tárgyat is jelölhet, mely tiszta vagy fényes, így Jób 37, 22 a tiszta éjszaki szelet jelöli, Jer. 51, 7 a ragyogó hort, Zak. 4, 12 a tiszta olajat. (188, 10—15).

זים (omlani) a fal ledőléséről, Jes. 25, 4 (202, 28).

חיה. I. Krón. 11, 8 **חיה** (tul. föléleszteni) a város helyreállítását, fölépítését jelenti; v. ö. az építésre használt hasonló értelmű kifejezéseket: **אחיזה**, tul. gyógyítás, II. Kr. 24, 23, Neh. 4, 1, **חיה**, I. Kir. 18, 30 (221, 21—25).²⁾

חיש. Péld. 14, 22 ezen kifejezések: **חיש טוב**, **חיש רע** a »szántani« alapjelentésre mennek vissza, mint Jób 4, 8-ból látszik, a hol a hasonló értelmű **חיש** kifejezést a »vetést« és »aratást« jelentő kifejezések követik. (252, 27—30).

לענה. Péld. 15, 28, egyes száma **לענה** — egy keserű növénynek a neve — és átvitten gondokat, aggodalmakat jelent; épúgy jelenti **לענה**, Siralm. 3, 31 a bánatot, Deut. 29, 17 a bűnt, Ámosz 5, 7 az igazságtalanságot; hasonlóan átvitt értelme van **ש**-nak is (tul. mérges növény): Hós. 10, 4, Ámosz 6, 12; Sir. 3, 15 szerencsétlenséget jelent. (354, 25—355, 6).

מיטה (fölkenni) fölkenetlen fejedelmeknek uralomra juttatásáról is mondatik, I. Kir. 19, 15, és még további átvittel a fákra is alkalmaztatik, Bir. 4, 8 (394, 6—10).

¹⁾ L. Die hebr.-arabische Sprachvergleichung A.'s 59. l.

²⁾ V. ö. Muszt. 143. l. **חיה**-ről l. 685, 32.

נָרַ (folyni). Élő lényekre vonatkoztatva ezen ige — a Hiphilben — vérontást jelent, Ez. 35, 5, Zs. 63, 11, Jer. 18, 21; szilárd tárgyakra von., mint Mikha 1, 6, átvitt értelme ledöntés. (406, 20—23).

עַמְקֵי, I. Krón. 12, 10, a Jordán hullámaint jelenti, melyek kiterjedtek a völgyekbe (534, 21).

צֶלֶמֶת. Ebben a kifejezésben (összetétel צֶל és מֶת-ből) a halál személynek van képzelve, melynek árnyéka van, és ezzel az árnyékkal hasonlítottatik össze a sötétség az általa gerjesztett félelem miatt. (611, 14—18).

צִמְצֻמֵּיהֶם, Jes. 42, 5, a földnek ivadékai, azaz lakói, valamint beszélnek Czijón, Bábel, Jeruzsálem fiairól, azaz lakóiról. (631, 5—7).

רֶשֶׁף parazsat és villámot jelent (Hab. 3, 5, Én. én. 8, 6, Zs. 78, 48), azután nyilakat (Zs. 76, 4) és a szerelmi váagnak hevét, Én. én. 8, 6 (690, 23—27).

שָׂמַח (örülni). Péld. 13, 9 annyit tesz, mint nőni, gyarapodni (731, 8).

תַּפְיךָ (tul. dobjaid), Ez. 28, 13 az emberi test üregeit jelöli (767, 74).

A fent összeállított műszókon kívül Abulvalîd még különösen כְּנָאִיָּה kifejezést használja, többnyire hogy metonymiákra utaljon,¹⁾ vagy euphemizmusok jelölésére.²⁾

A szentírás nyelvét annyira jellemző átviteles kifejezések Istenről és Isten működéséről, az ú. n. antropomorphizmusok, Abulvalîdnál nem képezik behatóbb megbeszélés tárgyát és egyes példákra is csak ritkán figyelmeztet. A helyettesítő kifejezésmódról szóló fejezetben a nem sajátképi szólásmódra hozott egyéb példái közepette azt mondja: A kölcsönvételhez és átvitelhez az is tartozik, midőn a szentírásban említettik Isten keze vagy szeme, vagy más, neki metaphorikus módon tulajdonított tagja.³⁾ A Szótárban némely kifejezésnek metaphorikus jellegére figyelmeztet, pl. arra, hogy a teremő

¹⁾ Metonymiák a halálra: 61, 8; 719, 9; a háborúra: 710, 12; a lélekre: 305, 19; a gyöngeség állapotjára: 204, 6; a kutyára: 753, 20; az olajra: 162, 19. Néha a főnév כְּנָאִיָּה helyett az igét használja: כָּנָא, I. 351, 25, Gen. 49, 20-ra (לִהְיוֹת a. m. אֶרֶץ, mert a föld hozza elő a kenyeret).

²⁾ L. 86, 16; 247, 24 (Jes. 8, 11); 262, 14 (Jób 31, 10); 510, 14; 529, 27; 647, 17 így jelölve: אֶסְתַּעֲיָר; 658, 25 (Lev. 20, 17 יָאֵה); 719, 5; — 418, 31; 567, 22; 591, 24; 664, 19; — 68, 11; — 552, 23; 664, 18.

³⁾ L. 315, 10—12 (R. 192 alul).

Isten atyának mondatik, Deut. 32, 6 (16, 7-9), hogy sziklának mondatik az Isten, Zs. 18, 3 (485, 2); »a reém magassága«, Num. 23, 22, Isten védő hatalmáról, v. ö. ezt a kifejezést: »hatalmas hősként«, Jer. 20, 11 (289, 23); מעין Zs. 90, 1. מענה Deut. 33, 27 (510, 13); ויחאפני II. Kir. 17, 9, merész és durva kifejezés, mely II. Krón. 3, 5 szerint értendő (241, 5). További megjegyzés nélkül itt-ott az ide való kifejezéseket nem szószerint fordítja, hanem a bennük rejlő értelmük szerint írja körül.¹⁾

Különben is Ab. bibliai mondatok fordításában tropikus kifejezéseket csak is a bennük föltett sajátképi értelmük szerint szokott fordítani. Erről egy pár példa, egyuttal figyelemre méltó részletek Ab. szentirásmagyarázatából, találjon itt helyet.

Num. 10, 31 »hogyan vezetők (לעניים) légy« (520, 2). U. o. 14, 9 »lejár az idejük, eltűnt a tekintélyük« (604, 9). Deut. 33, 27 »a ki alávetette a világ királyait« (ומתחת ודעות עולם) (203, 20). — Birák 14, 18 »ha nem tanakodtatok volna jegyesemmel« (253, 2). — Jes. 2, 6 »az idegenek nézeteiben (בילדי) megmaradnak« (284, 6). — U. o. 41, 14 Jákób csoportja (tul. egyesülete שיעה = תולעת) (763, 5). Jer. 8, 17 »meg fognak ölni benneteket« (435, 26). — Ez. 17, 21 (אנפיו) »seregei« (20, 27, 143, 8). — U. o. 31, 17 (זרועו) »serege« (203, 17). — Mikha 6, 2 (האיתנים) »a magas hegyek« (41, 25). — Mal. 2, 11 idegen istennek hive (בה = דעה) (101, 5). — Zs. 50, 23 (ושם דרך) »a ki Istenfélelmet gyakorol« (710, 11). — I. Krón. 12, 14 (רזה) »vélemény, határozat« (670, 23).²⁾

¹⁾ Isten »keze« l. 275, 9 (csapás, szerencsétlenség), 429, 21 (Zs. 38, 3), 144, 17 (Zs. 39, 11); Isten »úja.« 599, 5 (Exod. 8, 15); — על פניך Jób 1, 11, »jelenlétedben« (576, 6); — בפה אל בפה, Num. 12, 8 משאפהה »élő szóval beszélgetve« (563, 6); — יהוה ה', Bir. 13, 25 Isten ihletése, והי אללה (578, 3), v. ö. 670, 20; — שוליו, Jes. 6, 1 »sugarai« (709, 33); — בהמצאו, Jes. 55, 6 »a mig veletek inádságtok meghallgatását kívánja találtatni« (387, 18). L. még ezen kifejezéseknek körülírásait: וינבל, Deut. 32, 15 (402, 18), איש האלהים, Deut. 33, 1 (40, 20), מהשה, Jes. 57, 11 (251, 31).

²⁾ L. azonkívül a következő versekhez: Num. 11, 31 (נמץ) »fújt« (441, 11); u. o. 21, 28 (אש) »sereg« (69, 5); II Sám. 7, 14 (שנט) »fenyítés« (698, 4); II Kir. 3, 25 (ויכזה) »megdobálták kövekkel« (434, 11); Jes. 5, 24 (לשון) »láng« (359, 28); u. o. 6, 10 (השמן לב) »tompává tedd eszüket, vastaggá szívüket« (732, 12); u. o. 11, 15 (לשון) a tenger »öble« (360, 1); u. o. 48, 1 (קץ) »utódjai« (372, 14); u. o. 48, 4 (גיד) »rud« (133, 11); Ez. 1, 12 (הרזה) »az akarat« (670, 24); Zs. 16, 5 (כום) »osztályrész« (312, 33); Rúth 2, 12 (תחת כנפיו) »ótal-mában« 325, 16).

Sokkal gyakrabban találunk arra példát, hogy Ab. képleges kifejezéseket külön megmagyaráz, főleg a szentírás prófétai s költői részeiből. Ezekből a magyarázatokból néhány nevezetesebbet hadd idézzek itten.

Jes. 18, 2. וּמִוֶּרֶט a kitépett hajról mondatik, itten annyit tesz, mint »számüzött«; a próféta a számkiüzött népnek kiszakítását hazájából összehasonlítja a hajnak kitépésével, és a képpel alkalmassint arra akart utalni, hogy ismételten vitettek exiliumba, valamint a hajnak kitépése nem egyszerre történik (392, 44—393, 1). — U. o. 21, 10. A »szérü fia« alatt értendő Izraél népe, melyet szalma gyanánt csépelnek (99, 10). — U. o. 28, 1. גֵּיא שְׁמַיִם jelző ראש-hoz, mely utóbbi szó értelme szerint függő viszonyban áll יְיָ הַלֹּוֹמִי-hoz. Samária dőzsölőinek fejét »olajok völgyének« nevezi, mert bőven, valamint folyó vízzel megáldott völgyben, folynak rajta a jó illatú olajok (133, 1—9). — U. o. 59, 10. בְּאֶשְׁמַיִם az összefüggés szerint — v. ö. Zs. 143, 3, Sir. 3, 6 — sötétséget jelent; a szerencsétlenség sötétségében vannak, mintha a halottak homályában, azaz a sirban volnának (732, 17 s köv.). — U. o. 63, 4. נִצְחָם, tul. »erejök«, a vért jelöli, mert abban rejlik az erő és az élet (447, 23). — Jer. 4, 11. רֵוַח צַח שָׁמַיִם a magas kopár hegyeken fuvó szél, melyeken nincs vetés, sem növényzet; ilyen szélhez hasonlítanak a próféta szerint a népnek tettei, mert szintén nincs hasznuk, mint ama szélnek (606, 8—44). — U. o. 31, 21. »Nő férfiúvá változik«; ez annak a képleges kifejezése, hogy a nemzet sülyedtségéből tekintélyre emelkedik (473, 8). — Zak. 9, 15. אֲנִי קָלִיעַ a megelőző igék alanyához való: az izraeliták parittyakövekhez hasonlók gyorsaságukra és az ellenségek megsemmisítésében nyilvánuló erőre nézve (307, 11). — Zs. 11, 6. פְּחִים a villámokat jelöli, mert úgy tündökölnek, mint »aranylemezek«, Exod. 39, 3 (569, 7.) — U. o. 74, 14. »Eledelül adod — az ellenséget — a pusztalakóknak«; azaz a hatalmasokat lesujtod a gyöngék kezei alá (607, 14).¹⁾

¹⁾ L. továbbá a következő helyekhez: Jes. 17, 10 k.: 644, 29 k. U. o. 18, 5: 645, 3 k. U. o. 21, 10: 765, 16. U. o. 28, 15: 717, 22 k. U. o. 30, 13: 100, 7. U. o. 31, 9: 485, 2. U. o. 38, 22: 159, 5 k., 640, 9. U. o. 48, 18: 267, 11. U. o. 50, 4: 289, 17. — Jer. 2, 24: 213, 6—10. U. o. 4, 30: 640, 11. U. o. 4, 31: 668, 5. U. o. 7, 29: 423, 3. U. o. 8, 6: 707, 14. U. o. 8, 17: 436, 27. U. o. 22, 15: 379, 9. — Ez. 16, 16: 263, 27. — Hós. 6, 11: 643, 16. U. o. 10, 2: 550, 22. U. o. 10, 10: 538, 6 k. U. o. 11, 4: 207, 25; 501, 23. — Jóél 1, 17: 146, 28; 584, 33. — Zak. 4, 12: 698, 25. U. o. 9, 13: 165, 26. — Zsolt. 22, 13: 19, 4. U. o. 32, 4: 704, 18.

A túlzásnak, hyperbolának tropusát¹⁾ Ab. találja Zs. 119, 28-ban: «**דלפה נפשי**» mintha a lélek szétolvadna, szétfolyna. De lehetségesnek tartja azt is, hogy e kifejezés oly metaphora, mint **חבכה נפשי**, Jer. 13, 17 (160, 6—10).

A héber nyelv egyik rhetorikai szépségének tekinti Abulvalíd a beszédrövidítés egy módját, mely szerint az igét egyenesen a tárggyal kötik össze, a tulajdonképen szükséges viszonyító mellőzésével.²⁾ Példák erre: **יובל עמי** Gen. 30, 20, annyi mint **יובל עמי** (187, 17); **תמנך**, Péld. 4, 9, a. m. **תתן לך = תמנך לך** (363, 10—12); **תמלאמו**, Exod. 15, 9, a. m. **תמלא מהם** (376, 1); **משכתי אליך**, Jer. 31, 3, a. m. **משכתי** (394, 27); **ונקם לי**, I. Sám. 24, 13 a. m. **ונקמני** (398, 8); **מתק לו**, Jób 24, 20 a. m. **מתק** (452, 31); **הנשה ממני**, Jer. 10, 20, a. m. **הנשה** (462, 26); **יציאתי**, Jer. 10, 20, a. m. **יציאתי** (462, 27); **אעיד בך**, Sir. 2, 13, a. m. **אעיד** (509, 1); **ועידו בו**, I. Kir. 21, 10 a. m. **ועידו** (509, 2); **קדשתי ממך**, Jer. 65, 2, a. m. **קדשתי** (627, 12); **בשל להם**, I. Kir. 19, 21, a. m. **בשל** (u. o.); **ורצייתם**, II. Krón. 10, 7, a. m. **ורציית עמם** v. ö. Jób 34, 9 (687, 8). De a beszédrövidítés e nemét, ékesszólási jellegétől eltekintve, Abulvalíd inkább az elliptikus, magyarázó pótlásokra szoruló kifejezésmód nagy kategóriájához számítja, melyről fent szó volt.³⁾

A beszédrövidítés egy másik nemét, melyet Ab. a héber nyelv kiválóan nagy rhetorikai szépségének tart, oly névszóból származó igék képezik, mint **ילקשו**, Jóב 24, 6,⁴⁾ **עצמו**, Jer. 50, 17;⁵⁾ **מתלעים**

U. o. 72, 16 : 684, 32. U. o. 74, 14 : 348, 32. U. o. 77, 5 : 733, 28. U. o. 85, 11 : 464, 23. — Péld. 7, 9 : 41, 14. U. o. 10, 32 : 413, 33. U. o. 19, 5 : 565, 18. — Jóב 12, 5 : 355, 12. U. o. 14, 19 : 717, 11 ; U. o. 17, 6 : 769, 18. U. o. 38, 37 : 402, 29. — Én. én. 7, 3 : 20, 18. — Sir. 4, 7 : 131, 24. — Kóhél. 12, 8 : 262, 12.

¹⁾ **עלי סביל**, Jer. 10, 25, **ואכלהו ויכלוהו**. Épúgy erről: **וקאלוא עלי אלמבאלגה** (L. 49, 27. R. 21); Péld. 25, 15-ről (144, 30)

²⁾ **פאכתצרת אללפטה פצאהה** (187, 16); **פאכתצרת פצאהה ואינאוא** (363, 11; 375, 8; 394, 28; 452, 31); **פאכתצרת אללפטה** (398, 10; 687, 8); **פאכתצרה** (627, 13).

³⁾ L. L. 273, 8 k. (R. 164 k.) Ugyanott a nevezett példák néhányán kívül még a következők idéztetnek: **ישושו בם, אתם**, Jes. 35, 1 (a. m. **ישושו**); **שפט לי**, Ps. 7, 9; **שפטני**, Jer. 20, 10 (וּנְגִידֵנו); **נתת לי**, Jóס. 15, 19; **נתתני**, Jer. 20, 10; **ע' אותם**, Neh. 9, 31; **עשיתם**, Zs. 5, 5; **יגיד**, Gen. 30, 6; **רן לי**, Gen. 30, 6; **י' בי**, Zs. 109, 3; **וילחמוני**, Zs. 13, 6; **יכלתי לו**, Zs. 53, 6; **הונה עליך**, Ez. 16, 28; **ותוניהם**, Gen. 37, 14; **והשבני**, Gen. 34, 10; **והרהר**, Ez. 17, 14; **לעמר בה**, Ez. 17, 14; **והשב לי**, Lev. 9, 15; **והרא מן וגאזה אלעבראניין ופצאהתהם**, 542, 7.

⁴⁾ **והרהר לפטה מכתצרה פציהה גרא**, 359, 7.

⁵⁾ **והרא מן וגאזה אלעבראניין ופצאהתהם**, 542, 7.

Nách. 2, 4,¹⁾ mely igékben több fogalom a lehetőleg legrövidebb kifejezésre van összetömörítve.²⁾ מְבִלִּינִי is, Jer. 8, 23, — összevonva מְבִלִּינִי és מְבִלִּינִי szóból — Ab. szerint rhetorikai rövidítés.³⁾

A beszéd ékesítését és egyuttal az értelem erősítését czélozza rokonértelmű szók egymással való összekötése, p. לְהִבָּהּ שֶׁלֵּהֶבָה Ez. 21, 3, בִּלְבָהּ אֵשׁ Exod. 3, 2, מִתְלַקַּחַת אֵשׁ Exod. 9, 24.⁴⁾

Midón ugyanazon mondatban azon egy fogalomra különböző kifejezések találhatók, — pl. יַעֲשֶׂה után פֶּעַל Jes. 41, 4, vagy a teremtetést, alkotást jelentő három ige, Jes. 43, 7, vagy בַּחֲרִיתֶיךָ után מֵאֲחֵרֶיךָ (Jes. 41, 9) — ezt nyomatékosító ismétlésnek, rhetorikai bővítésnek kell tekinteni. Azon ellenvetésre, mért nem választották inkább a rövidebb beszédmodot, miután e kifejezések azonos értelműek, ezt a feleletet adja Abulvalîd: a beszédrövidítésnek is van helye az ékes-szólásban, de a kifejezések halmozása által eszközölt értelmesebbítés szebbnek és előbbre valóknak ítélandó.⁵⁾

A hirtelen átmenetel alakzatja abban áll, hogy a beszélő rögtön fordulattal valamely személyt megszólít, a helyett, hogy róla beszélne. E szerint értendőek talán: וְהִנֵּי Jer. 3, 6, תִּשְׁקֹץ u. o. 47, 7, תִּיֵּאֵר — תִּקְחִי, Czefanja 3, 7, ha csak nem akarjuk ezen igéket inkább a nőnemű 3. személyű egyes szám toldalékkal módosított alakjának venni.⁶⁾ Ugyanazon rhetorikai alakzat található Jes. 33, 4,⁷⁾ hol a beszéd a második személytől hirtelen a harmadikra megy át.

¹⁾ 762, 33: מְבִלִּינִי u. m. »skarlattal festett ruhákba öltözve« פָּאֻנֵּה אֶלְעִבְרָאִיִּין הָדָא אֶלְמַעֲנִי אֶלְטוּיִל פִּי לִפְט קָלִיל.

²⁾ L. még Musztaljik 103. l. (תַּפְאֵר, Deut. 25, 20, עֵצְמוֹ, Jer. 50, 17, פָּהוּ מִן אוֹנוֹ מֵאָה: וְנִבְתָּם, Deut. 25, 18, וְיִזְנֶב, Én. én. 4, 9, אֶסְתַּעֲמֶלָה אֶלְעִבְרָאִיִּין וְאֶפְצָחָהּ.

³⁾ 95, 8: אֶכְתַּצְאָרָא וְאִינְאֻזָא וְאֶקְתַּדְאָרָא עָלַי אֶלְפַּצְאָחָהּ.

⁴⁾ 754, 2: כָּל הָדָא מִן אֶלְכִּלָאִם אֶלְמִזְדֻּנִּין פַּצְאָחָהּ וְתוֹכִידָא.

⁵⁾ L. 288, 29—289, 10 (R. 174, 40—175, 5). Vége így hangzik: קִלְנָא לָהּ אֵן: אֶלְבִּיאֵן פִּי צִנְאָעָהּ אֶלְכִּמְאָבָהּ אֶחֱבִם וְאֶבְלָג וְאֶפְצָחָהּ וְלֵאמֹר אִינְאֻזָא מוֹצֵעָה מִן אֶלְפַּצְאָחָהּ. L. még 568, 14 (עָלַי סְבִיל אֶלְבִּלָאִנָּה וְאֶלְפַּצְאָחָהּ), Jób 28, 17, Zsolt. 19, 11.

⁶⁾ L. 363, 23—364, 2 (R. 225, 27—31). R-ben ezen szók הִנֵּקְבָהּ után homoeoteleuton által egész mondatsor kiesett, mely az eredeti szerint így volna pótlendő: אִשְׁרָא אִינְנָה בְּמַעֲמַר בְּלִשׁוֹן הַסְפּוֹר עַל הִנֵּקְבָהּ אִשְׁרָא הִיא בְּמַעֲמַר: וְכֵאן אֶלְלִפְט אֶלְתַּפְאָתָא וְהוּא אֶעֱנִי אֶלְאֶלְתַּפְאָתָא קָסָם. A hirtelen átmenetel alakzatáról így szól az eredeti: אֶלְלִפְט אֶלְתַּפְאָתָא וְהוּא אֶעֱנִי אֶלְאֶלְתַּפְאָתָא קָסָם. מִן אֶקְסָם אֶלְבִּלָאִנָּה a héberben הִבְטָה szóval van visszaadva, melynek tul. értelme megtekintés.

⁷⁾ Musztaljik 238. l. felül: פָּאֻן אֶהֱלֵ אֶלְבִּלָאִנָּה יִסְמוֹן מֵאָה כָּאֵן מִן הָדָא: אֶלְנַחוּ אֶלְתַּפְאָתָא.

A verstagok párhuzamosságáról, a héber költészet ezen alapformájáról. Abulvalîd csak elvétve nyilatkozik. Én. én. 4, 12 magyarázatához, a hol szerinte גל נעול a. m. גל נעול, ez pedig egyértelmű ממעין התום-mal, ezt a megjegyzést csatolja: Az értelem azonos, ámbár a kifejezés különböző: a retorikában ezt úgy nevezik: ממשאלה (tulajdonképen kölcsönös hasonlóság), azaz a kifejezés különbözősége az értelem összehangzása mellett.¹⁾ — צאלים szónak jelentését, Jób 40, 21 s köv. — hogy fát jelent és nem árnyékot — Abulv. a mondatrészek párhuzamosságából is következteti.²⁾ — Hogy גנים, Jes, 30, 16, a. m. געלה (gyöke גסם, hozzá tartozik גים), a גים igével való párhuzamosság is bizonyítja szerinte.³⁾ És ilyképen Ab. még igen sokszor fölhasználja a párhuzamosságot arra, hogy egyik verstagnak értelmét a másiktól derítse ki, vagy egy nem egészen világos értelmű szót a vele párhuzamos szónak értelme szerint magyarázzon.⁴⁾

¹⁾ L. 93, 13—16 (R. 48, 23—25): והוא יקאל לה פי צנאעה אלבלאנה. אלממאללה אעני אכחלה אללפט מע אתפאק אלמעני. Sz. 139, 20—140, 2 azt fejtegeti Ab., hogy Én. én. 4, 15 גנים nem kerteket jelent, hanem a. m. גלים (גל többes száma); egyik bizonyítékát abból veszi, hogy גנים össze-köttetésben van מים חיים-mal, a melynek csak akkor van értelme, ha a két mondatrész egymással tartalmilag is összehangzik (לאן בין אלקציתין משאללה) (ומשאלה ומטאבקה).

²⁾ 597, 6 k. Figyelmet érdemelnek a használt műkifejezések: פאן קולה יסבהו ערבי נהל הו צרב מטאבק ללקסם אלאול אלדי הו יסבהו צאלים והו מצרוב עליה פקולה בסתר קנה ובצה. És a 14. sorban: פאן אדא אעני צאלים נבאת מחל ערבי נהל פאן אדא אלקסם אלתאני מצרוב עלי אלאול. még 632, 27. L. 76, 22 (Siralm. 3, 22).

³⁾ Musztalhik, 90. l., hol a párhuzamos mondatok megjelölésére ezen kifejezés מלאים, תלאום használtatik.

⁴⁾ A párhuzamosság alapján még a következő szentirási helyeket magyarázza: Deut. 32, 24 (489, 17, 19); II Kir. 19, 24 (632, 27); Jes. 10, 15 (Musztalhik 239, 8); u. o. 29, 8 (Muszt. 237, 8: ונעל שוקקה באזא עיה); u. o. 41, 21 (542, 14); u. o. 42, 22 (565, 17); u. o. 44, 21 (462, 29); u. o. 50, 11 (32, 12); u. o. 53, 9 (554, 5); u. o. 58, 11 (230, 21); u. o. 61, 3 (39, 4); Jerem. 4, 1 (707, 6); u. o. 4, 3 (419, 28); u. o. 46, 15 (478, 30); u. o. 48, 12 (615, 11); u. o. 50, 6 (696, 27); 51, 38 (Muszt. 99, 3); Ezek. 17, 22 (468, 1); u. o. 31, 15 (530, 24); u. o. 34, 4 (227, 18); Hós. 7, 9 (204, 7); u. o. 11, 8 (363, 12); Mikha 3, 3 (696, 3); Habak. 1, 15 (637, 8); Zak. 12, 6 (319, 22); Zsolt. 31, 12 (155, 28; 380, 14); u. o. 31, 21 (679, 11); u. o. 44, 13 (660, 30); u. o. 47, 4 (152, 6); u. o. 68, 31 (221, 30); u. o. 71, 7 (290, 19); u. o. 78, 20 (626, 24); u. o. 81, 8 (494, 25); u. o. 83, 14 (135, 19); u. o. 84, 6 (484, 7); u. o. 88, 16 (65, 13); u. o. 94, 1 (Muszt. 59, 10); u. o. 106, 5

Más, a retorikába tartozó terminusok, melyeket Ab. egyes bibliai kifejezések jellemzésére használ, még a következők: תעטים kitüntetés, dicsőítés; annak példáját látjuk, midőn a király »csillag«-nak mondatik (Num. 24, 7). vagy pedig khérubnak (Ez. 28, 18).¹⁾ תעטית-mal egyértelmű השניע és תרפיע.²⁾ Ezen két kifejezést használja Ab. מלחמות תנופה, Jes. 30, 32, jellemzésére.³⁾ — Jer. 13, 20 a kérdő mondat nem kérdést tartalmaz, hanem nyomatékos dicsőítést, amint arab nyelven mondják: Nézd, milyen dolgot adtam neki, azaz: mi szép az!⁴⁾ מאפליה szónak összeköttetése az Isten nevével (Jer. 2, 31), a fogalom nagyítására és erősítésére szolgál.⁵⁾ — Hogy אלהים és אדנים, midőn az Istent jelölik, a többes számban használtatnak, szintén a dicsőítés (תעטים) végett van.⁶⁾ — Többször előforduló kifejezés תהגין a. m. lealázás, gyalázás. בישת-ban, Hós. 10, 11, a szóhoz járult, a szó által jelzett bálványok nagyobb lealázása vé-

(174, 15); Péld. 4, 8 (Muszt. 208, 4); u. o. 7, 16 (660, 5); u. o. 11, 7 (Muszt. 64, 6); u. o. 11, 28 (629, 12: אלתקוה באזה אלתאזה); u. o. 13, 5 (80, 2); u. o. 15, 22 (476, 18); Jób 3, 12 (Muszt. 64, 1); u. o. 13, 26 (Muszt. 202, 1); u. o. 15, 7 (76, 6); u. o. 28, 15 (475, 15); u. o. 30, 6 (550, 30); u. o. 30, 13 (288, 30); u. o. 31, 19 (262, 14); u. o. 34, 37 (491, 24); u. o. 39, 26 (19, 14); u. o. 41, 15 (445, 11): Én. én. 2, 7 (598, 16); Sir. 3, 18 (448, 25); u. o. 3, 22 (Muszt. 61, 6: L. 76, 22, R. 37); Kóheleth 10, 9 (482, 7); Eszter 1, 13 (514, 8); Dán. 8, 8 (124, 5).

¹⁾ 303. 9: עלי סביל אלתעטים ואלתשריה; 331. 15: עלי סביל עלתעטים לשאנה.

²⁾ בהל ígét e három versben: Eszter 2, 9, Péld. 20, 21. II Krón. 35, 21. Abulvalíd a nevezett három szinonim igével magyarázza (85, 11), melyeket Ibn Parchón (בהל cz. végén) így ad vissza: (olv. הדרור) וכיבוד; ענין רוממות וגדולה; ותפארת, Kimchi pedig (a szótárában. בהל cz. végén) imígy: והפלגה. Az arab שניע II. alakjának ezen használatáról Abulvalídnál l. Dozy, Supplément I. 791 b.

³⁾ 418, 6 עלי סביל אלתרפיע ואלתשניע בהא. Jóel 1, 17-re megjegyzi 585, 4), hogy ezen szavaknak: עבשו פירות czélja: אלתשניע ואלתעטים לאמי; אלקהט, azaz nagyítás és túlzás a szárazság leírásában, mely olyan iszonyú volt, hogy még a vetőmag is kiszáradt a földben.

⁴⁾ 37, 11—13, עלי סביל אלתעטים ואלתשניע. L. még e kifejezést: אסתפאע (697, 8), mely az איך szócskával kezdő fölkiáltások jellemzésére szolgál, Mikha 2, 4, Zs. 73, 19, Jes. 14, 12.

⁵⁾ 64, 17: וקר ואדוא עליה אסם אללה ללתעטים ואלתשניע. Hozzá teszi még: עלי עארתהם פי אלאסמא שלהבתיה.

⁶⁾ 49, 12; 22, 8. Emberekre vonatkozva אדנים többes száma csak תמלים-nak nevezhető, kitüntetésnek.

gett.¹⁾ Ócsárlásul járul Jes. 28, 1 a virághoz נִבֵּל jelző.²⁾ E szokatlan kifejezés: »fölszakitod szemedet kendőzővel« (Jer. 4, 30) gyalázást és gáncsolást tartalmaz.³⁾ A bálványoknak bemutatott tömjén kiméletlenül זמורה szóval jelöltetik, Ez. 8, 17, a bálványimádók cselekedetének rosszalása és tömjénük csúfolása végett.⁴⁾

A נָמוּס-val rokonértelműnek mondott נָמוּס (Jes. 30, 16) megbeszéléséhez Ab. a következő megjegyzést csatolja: עַל סוּם נָמוּס עַל בֵּן תָּנוּ: rhetorikailag szebben van mondva, mintsem volna עַל סוּם נָעִלָה עַל בֵּן; ez a rhetorikának egy része, mely az etymologiai alakzatnak vagy paronomaziának (szójáték) mondatik⁵⁾ és melyet a szónokok és az ékesszólás mesterei nagyon kedvelnek. Példák: Jer. 48, 2. Ez. 25, 16, Mikha 1, 10, Czef. 2, 4.⁶⁾

VI.

Alaptételek a szentírás magyarázatához.

Csak igen gyér számmal találunk Abulvalîd munkáiban oly mondatokat, melyekben a szentírás értelmének kiderítésében követett princípiumokat körülirta volna. Néhány, elszórva talált alkalmi megjegyzést és szabályt hadd állítsak itt össze. köztük olyanokat is, a melyekben a »héber szokása« azaz héber nyelv szokás gyanánt megállapíttatik a szentírásmagyarázat valamelyik szabálya. Hisz azon jelentős princípiumot is, melynek segítségével összeegyeztetni kísérlette saját magyarázatát a hagyományéval, a szentírás többértelműségének princípiumát Abulvalîd a héber nyelv szokás sajátosságának nevezte.⁷⁾ Hasonlóképen alkalmazza egyszer a szent-

¹⁾ 87, 32: וְיָדַת אֲלֵנָּךְ עָלַי אֲלֵאצֵּל תְּנִירָא לְלֹאֲסָם וְתִהְיֶינָה לְלִמְסָמִי בָּהּ.
A bálványok אֱלֹהִים-nak neveztetnek. Jer. 50, 38: עָלַי סִבִּיל אֶלְתֵּהֲגִין לָהֶם (39, 20).
L. még Ibn Balaam Jes. 8, 19-re (הִידְעָנִים), R. d. É. J. XVIII, 76.

²⁾ 401, 36: תִּהְיֶינָה וְתַעֲבִיטָהּ לָהּ.

³⁾ 649, 12: עָלַי סִבִּיל אֶלְתֵּהֲגִין וְאֵלֶּם.

⁴⁾ 197, 29: תִּקְבִּיחָהּ לְפַעֲלָהֶם וְתִהְיֶינָה לְבִנְיָהֶם. Abulvalîd szerint זמורה szónak azon jelentése van, melyet Ibn Parchón így ír körül (זמר cz. a.): סִרְחוֹת שֶׁהוּא הוֹצֵאתָ רוּחַ מִלְמָטָה בְּקוֹל.
V. ö. Rasi és Kimchi komm. e helyre.

⁵⁾ וְהָיָה אֲלֵכֶם מִן אֲקִסָּם אֲלֵבִלָּאָה יִסְמִי אֶלְאֶשְׁתָּקֵאֵךְ וְאֶלְתֵּהֲגִין.

⁶⁾ Musztaljik 90. l.

⁷⁾ L. Abulvalîd élete és munkái, 74. l.

írás külső és belső értelmének megkülönböztetését annak a kifejezésére, hogy egy szó az illető helyen külsőleg ugyan közönséges értelmében veendő, de belső értelmére nézve mást jelent. ¹⁾

Egy szokatlan hangtani jelenség megbeszélése alkalmából azt mondja Ab., hogy a »héberek szokásának« szokta a próféták beszédjeiben talált nyelvi sajátosságokat jelölni, mivelhogy a prófétai ihletés kinyilatkoztatásai a hébereknél dívott beszédmodot követték. ²⁾ Hasonlóképen mondja, vonatkozással שֹׁאֲנֵךְ (II Kir. 19, 28) azon magyarázatára, miszerint שֹׁאֲנֵךְ-ből származik: »Ezt és hasonló, a kinyilatkoztatásban talált részleteket a hébereknek tulajdonítom, mert amaz a héberek beszédmodját és nyelvszokását követte; ne csodálkozzál tehát eljárásomon!« ³⁾ Egy másik alkalommal így fejezi ki e gondolatot: ők (azaz a héberek Isten által) saját beszédmodjuk szerint szólítottak meg. ⁴⁾

¹⁾ L. 475, 2—6 ezen szökről: וְהִסְגִּיר וְהִסְגִּיר, Lev. 13, 4, 5, 11: וְאֵן כֹּאֵן מֵאֵהֶר הִדָּה אֶלְכִּלְמַת אֶלְאֶלְאֶךְ פֶּאֶן בִּאֲמִנְהֶם אֶלְוִקֶךְ וְאֶלְאֶנָּה. Ezen megkülönböztetést még egyszer találjuk Ab.-nál, t. i. az Ábrahámhoz intézett isteni parancsra nézve (Gen. 22, 2). Ezen parancsnak szinte volt belső, elrejtett értelme, a melyet azonban Ábrahám nem értett, és külső értelme, mely szerint cselekedett: עֲנִינוּ הַנִּגְלָה: (L. 46, 15 k. — R. 18, 30: מַעֲנֵי בִּאֲמֵן — מַעֲנָה אֶלְמֵאֵהֶר — עֲנִין נִסְתֵּר). A מֵאֵהֶר kifejezést arra is használja Ab., hogy a szószerinti értelmnek ellentétét az allegorikus jelentéshez jelölje. Hós. 10, 10 שְׁתֵּי עֹנֹתָם »külsőleg« a két szántó tehenet jelöli, tényleg azonban a két veszedelmes tant, Efrájimnak és Júdának hitetlenségét, melyhez kapcsolva van a nép (538, 4—6). L. 295, 18 מֵאֵהֶרָה עָלֶי מֵאֵהֶרָה terminussal kifejeztetik az ellentét azon föltevéshez, miszerint יַעֲקֹב, Jer. 33, 26. אֶהְרִין helyett áll; R. 178, 21 כִּפְשׁוּטִי szóval van fordítva (R. 182, 3 כִּפְשׁוּטִי annyi mint עָלֶי וְנָהָה L. 299, 22). Hogy הַמֹּר, II Kir. 6, 25, »szamar« jelentésben vétetik, e fölfogást Ab. מֵאֵהֶרָה kifejezéssel illeti, ellentétül a szónak azonosításához חֶמֶר, mérték, szóval (235, 28). L. még Die hebr.-arab. Sprachvergleichung Ab.'s 71. l.

²⁾ L. 240, 7 k. (R. 143, 22 k.): וְאֶלְנִבּוֹאֵת אֲנִי עָלֶי לְנִאֲתָהֶם וְלִדְלֹךְ תִּרְאֶנָּה נִסְבֵּי אֶסְתַּעֲמַלְאֲתָהָ אֵלֵיהֶם.

³⁾ 694, 7 k.: אֲנִי אֶלְוִהּ [אֵלִי] אֶלְעִבְרָאֲנִין לֵאמֹר: אֲנִי אֶנּוֹל עָלֶי לְנִאֲתָהֶם וְאֶסְתַּעֲמַלְאֲתָהָ פֶּלֶא תִסְתַּוְּהִישׁ מִן דְּלֹךְ.

⁴⁾ L. 241, 27 (R. 144, 31): אֲנִי כֹשְׁבֹנָה בְּמֵא יִסְתַּעֲמַלְוֹנָה. — Hogy a szentírásban talált minden, még szokatlan képzésű szóalak is mértékadó a nyelvhasználatra, azt Dúnás Ibn Labrát is állítja a Száadja elleni bíráló iratának 102. számában (ed. Schröter p. 28), de Abulvalíd nézetétől eltérő értelemben. Azt mondja Dúnás, hogy rendkívüli szóalak, még ha gonosz szájába is teszi a szentírás, — mint pl. עֲשִׂיתִי Ez. 29, 3 Pháraó száján — mégis mintául vehető, mert az egész szentírást — bezárva a kérdéses kifejezéseket is — Isten nyi-

Kérdő mondatok, mint a Jób 38. és 39. fejezeteiben Isten által Jóbbhoz intézettek, nem tulajdonképi kérdés értelmével bírnak, mint a milyent ember intéz emberhez, hanem a feddés és rendreutasítás értelmével.¹⁾

Valamely tárgy fontosságának hangsúlyozása végett az illető szó erősebb hangsúlyozással ejtetik ki, a mi által nyomatékos (emphatikus), különben nyelvtanilag nem igazolható szóalak keletkezik. Ezen alapszik a kámeccz használata számos szóban, melyekben rövidebb magánhangzó, illetőleg sevá lett volna a helyén.²⁾

Nem kell a magyarázatban nyelvtani rendhagyóságot kerülni, ha annak föltevése által jobb értelmet kapunk: להבא־ישׁ (Gen. 34, 30) a személyrag a konjugáció szabályai szerint tárgyragnak veendő; de helyesebb azt az alany rendhagyó jelölésének venni (= להבא־ישׁ) és a kifejezést I. Sám. 27, 12 nyomán magyarázni.³⁾

Valamely magyarázat el nem fogadása az által igazolható, hogy az képtelenné tenné a mondat tartalmát.⁴⁾

latkoztatta ki prófétáinak; a szentírás könyvei a prófétákról elneveztetnek ugyan, de valóban Istenünknek könyvei: **הכל דברי המקום ב"ה שצוה בו נביאיו לכתבו**: V. ö. A. Geiger, Nachgelassene Schriften III, 71.

¹⁾ 54, 10—12.

²⁾ L. a következő szókra nézve: יקר Eszter 1, 4, 295, 14; יקר Zs. 36, 8 (Hajjûg múltnak veszi), u. o. 10. sor; נודה Ez. 3, 21, u. o. 10. s. és 188, 20—189, 2; נצב Sir. 2, 4, 447, 16—20 (az emphatikus kiejtés célja, hogy a rájuk küldött szerencsétlenség rendkívüliségét jelölje); קה Ez. 17, 5; רד Bir. 19, 11, 358, 1; נכתב ונהתם Eszter 3, 12, 256, 6. Ezen. תפלים kifejezéssel jelölt emphatikus kiejtésnek más példáit l. L. 324, 24—326, 11 (R. 198 s. k.), a hol különösen az ׀ félhangzónak alkalmazása torokhangoknál, pl. החרלתי Birák 9, 9, ide számittatik (l. még Sz. 211, 32—212, 4, 246, 29). E nyomatékos kiejtés jelentését 295, 14 így fejezi ki: **ומדהבהם פי אכתר הרה אלתפלימאת אלתעשים לדלך אלשי**: **אלמפלם**.

³⁾ 80, 14 k.: **והוא שאר פי אלתצריה אלא אנה קוי פי אלמעני** V. ö. 174, 6, a hol Ab. azt mondja, hogy **יהלו** (Jes. 13, 10) szerint nem tartalmilag, hanem nyelvtanilag — **נהה אלתצריה לא מן נהה אלמעני** — esik kifogás alá.

⁴⁾ **אסתהאלה אלמעני**. Ebből az okból lehetetlen דלתים szót duálisnak venni (160, 24), אהות־ban, Jób 13, 17, az N-ot gyökbetűnek (214, 18), ניואל־nak, I Sám. 17, 39, הוואלתי Gen. 18, 27, jelentését tulajdonítani (271, 11), נולדי I Krón. 3, 15, a Púalból és Niphálból összetett igealaknak venni, a milyen נאלו Jes. 59, 3 (120, 13, L. 162, 29 ellenében). — Hogy צאלים szót, Jób 40, 22, צללים (árnyék) szóval azonosnak vegyük, ebben csak a föltevésből eredő értelembeli

Részletezést ott találunk, a hol az általános fogalom után annak egy vagy több faja említettik. Ily módon tartalmazza Jer. 17, 2 a megelőző versben említett bűnök részletezését ¹⁾. Lev. 5, 2 a második ²⁾ nincs melléje rendelve az elsőnek, hanem a következővel együtt részletezi a tisztátalant, mely כָּל דָּבָר טָמֵא kifejezésben általános módon jelöltetett. ³⁾ (Gen. 47, 17 a barmokat jelölő általános kifejezés után az egyes állatfajok neveztetnek, melyek azután újra egy általános kifejezéssel foglaltatnak össze. ⁴⁾)

Mikor az általános fogalom helyett annak valamely specziális képviselője neveztetik, nem kell kutatni, mért van éppen ezen és nem más specziális eset kiemelve. Ide tartozik, Jes. 25, 10, מְדִמְנָה helység említése — alatta vagy a Móáb országbeli מְדִמְנָה, Jer. 48, 2, vagy az Izraélbeli מְדִמְנָה, Jes. 10, 31, értendő, — melynek helyén akármi-lyen más helység említtethetett volna. ⁵⁾ Hasonlókép nem szabad feltűnőnek találni, hogy Jób 9, 26 éppen az אֲבֵה folyó neveztetik a gyorsaság példajaként. ⁶⁾

Valamely szónak értelme sokszor csak az összefüggésből, a melyben a mondatban áll, következtethető. Így kell az összefüggés szerint עֵדִי szónak, Zs. 32, 9, »száj« jelentést tulajdonítani. ⁶⁾ Hogy אֵלם, Zs. 56, 1, האלמנה igéhez (Zs. 31, 19) tartozik, azon zsoltár tartalmá-

képtelenség (פֶּסַח אֶלְמַעֲנִי) akadályoz meg. 597, 2. L. még L. 341, 27, R. 212, 1, a hol לאן אֶלְמַעֲנִי nem eléggé pontos fordítása az arabnak : כֵּאֵן יִסְתַּחֵל.

¹⁾ 195, 29 : וְקוּלָּהּ בִּזְכוּרָה הִיא תְּנוּעַ אֶלְהִטָּא ; épúgy Zs. 58, 10 : אֶטֶר (עַלִּי אֶלְתַּמְחִיל וְאֶלְתַּנוּעַ) az általánosabb סִירוּתִיכֶם-hez, mely a. m. סִירוּתִים, 478, 10.

²⁾ 25, 2—6 Az arab terminus így hangzik : כִּצְיִן — עֵם.

³⁾ 638, 13—17... בְּאֶלְעָמִים חָם קָאֵל כִּצְיִן... פֶּעַם... V. ö. a halákhai exegézis e szabályát : כִּלְלִי וּפְרִט וְכִלְלִי.

⁴⁾ 161, 12 : וְקוּלָּהּ בְּמִוּ מְדִמְנָה וְאֵן כֵּאֵן מִכְצוּצָא פֶּאֶלְמִרְאָר בְּהֵ אֶלְעָמוֹם ; u. o. 16. s. : וְלִים לִלְמַטְאֵלְבָּה עֵן עֵלָּה הִיא אֶלְתַּכְצִיץ מַעֲנִי.

⁵⁾ 16, 15—19. Végül : וְלֵא עֵלְלָאֵל עֵלְיָהֶם פִּי מַתֵּל הִיא.

⁶⁾ 506, 6 : עַלִּי מֵא אֶוֹגְבָה אֶלְמַעֲנִי. Rendesen így hangzik a kifejezés : אֶלְמַעֲנִי. Példák : הֵאֵתִין, Ez. 45, 15 a középső kaput jelenti (41, 28) ; Péláb. 16, 26 בִּי »valamint« (44, 22) ; יִגְרָה Hós. 5, 13 »gyógyít« vagy hasonló jelentésű (126, 4) ; הֵוִהִים II Sám. 13, 6, valamely helyiséget jelent, mely az ellenségtől menedékül szolgál (215, 2) ; חֵלִים Kóh. 10, 10 = csorbák (223, 7) ; יֶאֱבִתִּי, Zs. 119, 131, kívánni, vágyódni (271, 2) ; אֵיִקָּם, Zs. 18, 43, összetiporni (678, 7) ; בְּאֶשְׁמִיִּים, Jes. 59, 10, a homályban t. i. a szerencsétlenség homályában (732, 17). L. még ezen szókra : אֶבְהֵת, Ez. 21, 20 (16, 20), בְּשֶׁכֶּם, Ámosz 5, 11 (115, 32).

ból világlik ki, melynek fölíratában áll. ¹⁾ עֲרֵנִים, II Sám. 1, 24, az összefüggés szerint legjobban עֲרֵנָה szerint (Gen. 18, 12) érthető, tehát: »az ifjukor virágjában«. ²⁾

Náchum 3, 15 a himnemü parancsoló váltakozik a nőnemüvel, mert a férfiakból álló sokasághoz intézett beszédnél majd, tekintettel a sokaságot jelölő nőnemü szóra az igének nőnemü alakja használtatik, majd pedig, a himnemü egyénekre való tekintettel, a himnemü alak. ³⁾

A hol a szentírásban אֵל és אֱלֹהִים szók egymással összeköttetésben vannak, mint Num. 6, 25, Zs. 31, 17, u. o. 119, 137, u. o. 89, 16, Péld. 10, 15, kegyelmet, nyájasságot kell érteni, a mint legvilágosabban Zs. 44, 4-ből látszik. ⁴⁾

לֵב, szív, a hébereknél az értelmet jelöli, mert szerintök a szív az értelemnek és ítélőtehetségnek székhelye, mint azt legjobban a Példabeszédek két verséből, 14, 33 és 10, 8, láthatjuk. ⁵⁾

בְּנֵי sokszor magukat azon személyeket jelöli, melyek a vele összekötött szó által jelöltetnek. Így בְּנֵי הַנְּבִיאִים, II Kir. 2, 3, maguk a próféták, בְּנֵי הָעָם, Jes. 26, 23, II Krón. 35, 13 u. m. וּבְנֵי הַגִּדּוֹד הָעָם, II Krón. 25, 13, a. m. הַגִּדּוֹד; talán בְּנֵי הָאֱלֹהִים is, Gen. 6, 2 a. m. הָאֱלֹהִים. ⁶⁾

Ha valamely tárgyról oly tulajdonság állíttatik, mely nem teljes mértékben illeti, akkor szokták a héberek a tulajdonságok jelölő szónak kettőzött gyökü alakját alkalmazni, pl. שֶׁחִירָהּ אֶרְמָרָם יִדְקֶקָן. ⁷⁾

VII.

A szentírásmagyarázat eljárásáról.

Abulvalíd szótárának egyik legkiválóbb sajátossága abban áll, hogy az idézett bibliai kifejezéseknél, a mennyiben azokat külön fordítja, nem csak egy arab kifejezést használ a héber szó aequivalense gyanánt, hanem a magyarázandó szónak értelmét több, nagyobbára két arab kifejezés által adja vissza. Ezen eljárás azon

¹⁾ 50, 35.

²⁾ 506, 22 : פִּיכּוֹן אֶלְכֵּלָאִם כֹּלָה מִנְתָּמָם אֶלְמַעֲנִי.

³⁾ 304, 6—11. ⁴⁾ 28, 15—19.

⁵⁾ 90, 22—25, v. ö. 719, 19.

⁶⁾ 98, 84—99, 4. ⁷⁾ 511, 29 s köv.

jogosult föltevésből származik, hogy ritkán fűdi az egyik nyelv valamely szavának az értelme teljesen a másik nyelv megfelelő szavának értelmét. A bibliai szónak visszaadására ekkép több arab szót javasolván, lehetővé teszi tartalmának világosabb és szabatosabb fölfogását. Nem szükséges a jelzett eljárás sok százra menő példáiból néhányat kiemelni, annál kevésbbé, minthogy ezeknek voltaképen csak az arab eredetiben van becsük és érdekük, fordításuk pedig csak hiányosan tüntetné föl Ab. célzatát. De az eljárás megvilágításául álljon a jegyzetben egy pár, a zsoltárokból vett példa.¹⁾ Hasonló módon jár el Ab. sokszor ott is, a hol nem határozott, egyes szentirási helyeken talált szókat magyaráz, hanem valamely szónak vagy gyöknek általában meg akarja állapítani a jelentését. Az ilyen esetekben különböző arab kifejezések alkalmazása, melyek közül a héber szónak fordításánál választhatunk, a dolog természetéből folyik.²⁾

Számos kifejezést úgy magyaráz Abulvalîd, hogy először a héber szóhoz legközelebb álló arab fordítást adja és emezt azután más rokon értelmű vagy könnyebben érthető kifejezéssel megmagyarázza.³⁾ Sokszor azonban nem éri be ily rövid magyarázattal, ha-

¹⁾ Zsolt. 5, 4 אֶקְאֵבֵל וְאֶחָדִי יֵאוּאִי = 617, 2; 8, 5 תַּעֲתֹד כֹּה = 707, 12; נִפְשִׁי יִשׁוּבֵב = יִקְרֶה נַפְסִי וַיִּסְכָּנָהּ 23, 3; 580. 25; תִּפְרְקֵנוּ = וְתַחֲסִבֵּהּ 18, 21; מִרְכְּבִי אִישׁ = מִן שְׂרָאִיד אֲלֵנָאם וּמִצִּיאִיקָהֶם וְתַעֲרִפְהֶם 32, 1; רֹגְעֵי אֶרֶץ = רוֹאֵן אֲלַעְאֵלִם וְהַלְמָאָה וְלִיאֵנָה 35, 20; 721, 17; מִשְׁכִּיל = תִּלְקִין וְתַעֲלִים 548, 1; תַּעֲרַג = תַּעֲגֹ וְתוּמַל 42, 2; 227, 4; חֲלָדִי = עֲמִי וְזִמְאִי 39, 6; 665, 24; לֹא תִבְדִּיל וְלֹא תִגִּיד 55, 20; 612, 28; תַּצְמִיד = תִּלְאֻם וְתוּאֵלָה וְתַצִּיף 50, 19; אִשְׁתּוּלְלוּ = אֲלֵאֲנִקְרָאִין וְאֲלֵאֲנִקְטָאע וְאֲלֵדְהָאב 76, 6; 229, 20; אֵין הַלִּיפּוֹת = 723, 34.

²⁾ Példák: 123, 27 (גרל) : מַעֲנִי הִדָּה אֲלֵלְפִטָּה אֲלַעֲטָם וְאֲלִכְבְּרִיא ; 124, 27 (גרע) : כֻּלָּה בְּנִיאָן וְסֹדֹ וְאֲגִלָּאק ; 142, 25 (גער) : מַעֲנָה אֲלֻזָּה וְאֲלֵנָה .

³⁾ E magyarázat bevezetőjéül אִי vagy וְהוּא szócska szolgál, »azaz« értelmében. Példák: Gen. 15, 2: וְהוּא לְזֹרֵם בֵּיתִי אִי אֲלֵמֶלֶאֶזֶם לָהּ ; 396, 17; Exod. 5, 4: תִּפְרִיעוּ עֵן : אֲלֵהֶאֱנֶם פִּיהּ ; 588, 4; Lev. 19, 20: נִחְרַפְתָּ לָהּ : מִכְרִיזָה אִי מִכְרִיזָה לָהּ ; 249, 18; Num. 11, 28: יִרְפֶּה אִי יֶחֱדֵךְ גִּנְאָחִיהּ : יִרְהֶף 32, 11; 89, 4; Deut. 32, 11: מִן פִּתְאָתָהּ אִי מִן שְׂבָאָהּ : מִבְּחֹרִיו ; 104, 16; קִטְעָה מִן דְּרֵהֶם אִי שְׁקָהּ מִן פִּצָּה : בַּצַּע כִּסָּף 5, 10; Birák 5, 10; 676, 18; II Sám. 6, 16: מִפּוֹן : מִתְּרַבֵּב אִי מִהֶתוֹם וּמִתְּשַׁדֵּד ; 568, 22; Jes. 2, 29: וַיִּפְלִיט : הַחֲדָרֶת 21, 19; Ez. 21, 19; 491, 22; וַיִּצְטַפֵּק אִי וַיִּצְטַרֵּב : וְסַפֵּק 48, 26; Jer. 48, 26; 574, 6; אֲלֵבְאֲדִיָּהּ אִי אֲלֵבְאֲמִנָּה 212, 17.

- I Kir. 10, 15 **הַתִּיִּים** (759, 24): »a kereskedők, a kik utaznak és bejárják az országokat és az áruczikkék különböző nemeit keresik.«

Jes. 10, 13 **וְעִתּוּדֵיהֶם** (555, 30): »kincseik, melyek készítve voltak a sors viszontagságaira«. - Jerem. 1, 18 köv. (88, 21): »meg fogod őket próbálni és megvizsgálad cselekedeteiket és jósolod nekik a rájuk jövő szerencsétlenséget, ők pedig nem bánthatnak téged.« - Ezek. 13, 20 **לְבִרְהוֹת** (586, 14): »kirepültetem - a lelkeket tőreitekből, megszabadítom tőletek«. - Mikha 3, 3 **וּפְרִשׁוּ בָּסֵר** (589, 20): »szétosztják maguk közt és pedig az egyiket a másik után, valamint szétosztják a fazékban vagy a tálban való húst.« - Zs. 119, 113 **סַעֲפִים** (486, 31): »a képmutatás és jogtalanság, hitvány vélemények és csalárd gondolatok embereit«. - Péld. 7, 21 **בְּרֵב לִקְהָה** (358, 18): »finom és bűnben jártas beszédjének bőségével«. - Jób 37, 18^a (689, 16) »kiterjesztetted-e vele az eget, azaz társa voltál-e, midőn teremtetted az eget - segítetted-e?« - Kóh. 12, 9 **אֵין וַחֲקֵר** (31, 11): »megfontolta és alaposan átkutatta a dolgokat, megvizsgálta és pontosan osztotta be.« - Neh. 10, 1 **אֲנַחְנוּ כְּרִיתִים א'** (56, 17): »szilárd szövetséget kötünk és lekötelezzük magunkat tartós szerződéssel«.

A szöveg héber körülírására is találunk Abulvalîdnál egy érdekes példát¹; II Kir. 19, 24 e szavait: **אֲנִי קָרָה וְשִׁתִּיתִי מִיָּם** így írja körül (632, 26): **י. אֲנִי בָאתִי אֶל מְקוֹר מַיִם חַיִּים וְשִׁתִּיתִי מִיָּמִי**.

Oly mondatok fordításánál, melyekben a főige a határozatlan mód által megerősítettik, Ab. néha a héber nyelv ezen sajátosságát a megfelelő arab szólásmód által utánozza.²)

¹) Ide valók még mind azon szentírási helyeknek magyarázatai, melyekben egy vagy több, hiányzónak föltett szó pótoltatik és így a szövegnek héber paraphrasisa nyújtatik.

²) Példák: Exod. 22, 15 (**מִדֶּרֶךְ יִמְהַרְהָ אִמְהָרָה**) (366, 24); u. o. 34 **וְנִקָּה לֹא יִנָּקָה** (452, 24); I Sám. 27, 12 (**הַבָּאֵשׁ הַבְּאִישׁ**) (246, 9); **תִּסְאִיפָה תִּסְאִיפּוּ** (הַחֶרֶב נִהְיָבוּ) (80, 7); II Kir. 3, 23 (**אִסְתַּפְסַּד אִסְתַּפְסַּדָּא**) (528, 16); Jer. 8, 13 (**אִסְיָ אִסְיָם**) (61, 33); Mikha 2, 4 (**אֲנִתְּהַבְנָה אֲנִתְּהַבָּה**) (259, 9). - Jósua 3, 15 **גִּמְסוּהָ אֲנִגְמַחְסָה** így van fordítva **נִטְבַּל**.

VIII.

Rokonértelmű szók.

A szóértelmezés eszköze gyanánt sokszor találjuk Abulvalîd-nál valamely szónak vagy gyöknek megvilágítását vagy magyarázatát más rokonértelmű szó vagy gyök által. Az illető kifejezések ilyen esetben rendszeren kölcsönösen magyarázzák egymást. Ritkább azon eset, hogy Abulv. egyes szinonimák jelentésbeli különbségeire figyelmeztet. Jelen fejezetben összeállítottam Ab. szótárából a szinonimák által eszközölt szóértelmezés, valamint néhány rokonértelmű szó-csoport magyarázatának példáit.

אִין. Jós. 17, 15 אִין לך a. m. צַר לך. Szorongatni, unszolni jelentésében (Gen. 19, 15) rokonértelmű ezen ige אִלִּין igével (Birák 16, 6), 27, 28 — 30. ¹⁾

מֵאֵרָה. Jes. 11, 8 annyi mint חָרָה ugyanabban a versben 29, 8, אֵרָה מֵאֵרָה, I. Sám. 9, 7 = מֵאֵרָה 518 28.

אֵלֵם az egész szentélyt jelöli, pl. I Kr. 28, 11, valamint הֵיכַל, Jer. 7, 4, a hol בֵּית הַהֵיכַל-nak megfelel a 10. versben, és Zak. 6, 15; tulajdonképen azonban אֵלֵם csak az előcsarnokot, הֵיכַל a szentélynek bizonyos részét jelöli.

אֵסֵר, I Kir. 20, 14, = מֵי יַעֲרֵךְ; v. ö. II Krón. 13, 3, hol עֵרֶךְ מִלְחָמָה szóknak a vers második felében megfelel: אֵסֵר וְיֵאָסֵר אֶת הַמַּלְאָכִים 28 — 32.

אֵפֶס, Ez. 47, 3, = מֵי כַפַּיִם, a talpot befödő víz, mert אֵפֶס, Dániel, 5, 5, héber כַּף-nak felel meg. 65, 27 — 32.

אֵרָה. Zs. 12, 7 אֵרָה a. m. אֵרָה, valamint az utóbbi szó sokszor אֵרָה helyett áll. 523, 29 — 31.

בֹּרֵךְ. Lev. 11, 36 úgy különbözik egymástól a három rokonértelmű szó, hogy מַעֲיֵן a bugyogó forrást jelenti, melynek vize folyik, בֹּרֵךְ a bugyogó kutat, melynek vize nem folyik, hanem folytonosan kiegészíti magát, midőn meritenek belőle. בֹּרֵךְ מִקּוֹה בֹּרֵךְ végre a cziszternát, melyben eső- vagy más víz összegyűlemlik. Így magyarázták e szókat a szentírásmagyarázók fejei. 87, 20 — 27.

בָּחַר. Jes. 48, 10 בָּחַרְתִּיךָ = בָּחַרְתִּיךָ; וּבָחַרְתִּים. Zak. 13, 9, targuma: וּבָחַרְתִּיךָ. 88, 28 — 30.

¹⁾ וְתֵאֵלְצֵהוּ-ra, Birák 16, 16, a roueni kézirat ezt a jegyzetet füzi: Azt mondják, hogy ez a. m. וְתֵאֵלְצֵהוּ (אֵלִין) gyökre, Col. 51. n. 35).

תשקט, Zs. 83, 2, v. ö. אתה שקט = 5, Jerem. 12, 5, אתה בוטח. בטח, ישקט, Rúth 3, 18. 89, 23—26.

בקר, Zs. 27, 4 ולבקר vagy בקר, reggeltől származik, vagy annyit tesz mint בקשו, Czeff. 2, 3, minthogy e három ige בקר, בקש és ברש, Is-tenre vonatkoztatva, hasonló értelműek. ¹⁾ 106, 6—8.

נכר a. m. כרת: azért נגדע, Birák 21, 6 = 124, 30.

נמר valamint תמם eredeti jelentése végződni, befejezve lenni, de azután kiirtatást, megsemmisülést is jelent. 139, 12—15.

לא שברו, Czeff. 3, 3 = 145, 16.

דבר אמר nem különbözik דבר אמר-tól. Azért következik Jósua 24, 27 ותדבר. 151, 20—22. אשר אמר עמנו (לנו) a. m. כל אמרי "אשר דבר עמנו II Kr. 22, 10, a. m. ותאמר, II Kir. 11, 1. 152, 7.

דמים a. m. talm. אין לו כפר = אין לו דם 5, Num. 31, 5. דם. 161, 1—4. ²⁾

זה, Zs. 56, 10 אז = 188, 8.

ממין, Zs. 144, 13, מון אל ון; ומינים = 14, II Krón. 16, 14, ומינים. מנה אל מין. 198, 31; 199, 7.

חוש ומי יהוש חוש ממני a. m. ומי יחוש חוין ממני 25, Kóh. 2, 25. חוש. vagy חוש-sal és mint infinitivus mert ומי יחוש חוין ממני megerősíti a megelőző főigét. 426, 22—25.

חלין, Jes. 58, 11 יחלין = ידשן, v. ö. תדשן עצם, Péld. 15, 30. 230, 18—20.

חמס mint nemi fogalom — גנב — magában foglalja az elnyomásnak és az idegen tulajdon jogtalan megsértésének minden fajtát — גנבה, גנול, עשק, גנב. u. m. אנואע — uttal חמס is, de nem megfordítva. ³⁾

חמק, Én. én. 5, 6 a. m. סבב. 235, 7.

חמשים = חלוצים, Deut. 3, 18. 236, 4.

חצץ, Zs. 77, 18 חצצד a. m. אבני הברד, mert חצץ, Siralm. 3, 16. követ jelent. 243, 5.

חצב, Hósea 6, 5, és המחצבת, Jes. 51, 9, vágni, aztán fenyíteni, v. ö. ירצין II Krón. 16, 10. 243, 11—13.

חיה, Gen. 31, 35 = אל ידע, u. o. 21, 12. 247, 14.

חיות, Lev. 136, 13; לנחור a. m. 15, Jes. 11, 15, וזההרים. חיים. 21, 18, csonkitott tagú. 248, 21—25.

¹⁾ דאן אלבקר ואלדרישה ואלבקשה סוא.

²⁾ L. Die hebr.-neuhebr. etc. Sprachvergleichung A.'s, I. 15.

³⁾ L. Abulvalídélete és munkái, 7, I. 39. j.

חֶשֶׁק. I Kir. 9, 1 חֶשֶׁק שְׁלֵמָה = 255, 5.

וַיִּסְגֵּר בְּעֵרָו. v. ö. וַיִּכְיָסְרָם = ובער כוכבים יהתם. Jób 9, 7. הֶתֶם. 16. 256, 12—14.

יֶחֱטֵף = יֶחֱתֵף. Jób 9, 12. הֶתֵף. Zs. 10, 9. 257, 15.

נִשְׁאַתִּי. l. שֶׁאוֹ אֶת בְּעִירְכֶם = מִעֲנֵנוֹ אֶת בְּעִירְכֶם. Gen. 45, 17. מִעֵי. 15, »megrakni« értelmében. 266, 5—7.

מֵיִם רַבִּים = מֵיִם כְּבִידִים. Jes. 17, 12. כְּבִי. u. o. 13. v. 306, 12.

בְּאֵמֶת = אֵל נִכּוֹן. I Sám. 23, 23. כֹּן.

וְהִנֵּכְרַת תִּכְרֵת = וְהִנֵּכְרַת תִּכְחַד. Zak. 11, 9. כֶּחַד. 314, 1—4. וְתִכְחַד.

כִּרְוֹתָהּ = כִּרְוֹתָהּ; כִּרְוֹתָהּ = כִּרְוֹתָהּ. Zs. 80, 17. כִּסָּה. 326, 30 k.

וְאֵת הַרְצִים = וְאֵת הַכְּרִי. II Kir. 11, 19. כִּי.

néha egyenlő és כתנת מעיל. II Sám. 13, 18-ből azt látjuk, hogy 335, 20—22; 385, 3.

יֶחֱלֵ לִי מִעֵט = הֶחֱלֵ לִי מִעֵט = כֶּתֶר לִי וְעִיר. Jób 36, 2. כֶּתֶר.

אִמְנֵן; נָתַן = Gen. 14, 20, מִן; תִּתֵּן לָךְ = תִּמְנֵן. Pél. 4, 9. מִן. Hósea, 11, 8 = אִתָּן ugyanott 363, 8—13.

מִנֵּר. Zs. 89, 45 מִנֵּרְתָּהּ = (v. ö. aram. Ezra 6, 12); épuégy Ez. 21, 17, a mi a. m. נִפְלִים בַּחֲרֵב, Ez. 32, 23. 363, 14—19.

מִנֵּר. Én. én. 7, 3 = הִמְסָךְ, ebből: מִסְכָּה, Pél. 9, 2. 369, 5.

בִּל יִקְוֹמוֹן = מִן יִקְוֹמוֹן. Deut. 33, 11. מִן.

מִמְעֵרָה גִבֵּעַ = עִבְרֵ אִישׁ = מִעַר אִישׁ. I Kir. 7, 36. מִעַר. 385, 29—31. Bir. 20, 33 = מִעֵבֶר גִּבֵּעַ.

מִצֵּק. I Sám. 2, 8 = מִצֻּקֵּי אֶרֶץ = עִמּוּדֵי אֶרֶץ, mert מִצֻּק, u. o. 14, 5 a. m. עִוְמַד. 390, 20—24.

וַיִּפְשְׁטוּ = וַיִּמְשְׁךְ. u. o. 20, 37 = וַיִּפְשְׁטוּ = וַיִּמְשְׁכֵהוּ. Birák 4, 6. מִשְׁךְ. 37. v. 395, 9—12.

אֵנִי כִּי־אֵנִי, annyi tesz, mint מִפְּלֵת, Bir. 14, 8: a »hullott« holttest 402, 22 k.

נִגְדֵם. Pél. 8, 6 bölcseési és erkölcsi mondatokat jelöl, נִגְדֵם-ből (előtt, elől), előkelő. kiváló rangjuk miatt. Rokonértelmű szó נִכְדֵם, u. o. 9. v. נִכְדֵם-ből (l. Exod. 26, 35. »előtt«), 404, 23—27.

וַיִּבְשַׁל נִוִּד = וַיִּזְד נִוִּד. Gen. 25, 29. נִוִּד. II Kir. 4, 38. 420, 26 s köv.

נִטַּל rokonértelmű נִשָּׂא-val; mindkét ige jelentése: emelni és vinni;

innen גטל, Péld. 27, 3, = משה, és גטילי כסף, Czef. 1, 11, a. m. גשיאי כסף, az ezüst fejedelmei, azaz a gazdagok. 431, 7—13.

התרעישנו כארבה, Jób 39, 20, Zs. 109, 23 נערתי כארבה. נער. nyomán. 442, 30.

444, 14. ולהתעולל עלינו = ולהתנפל עלינו. Gen. 43, 18. נפל.

I Krón. 15, 21, rokonértelmű יָסַר -ral, u. o. 22. v.; ehez l. ישרו, Péld. 8, 16. 448, 7—19.

458, 1. ואקה = ואשא. Nehem. 2, 1. נשא.

Ezen igének »elégetni« jelentéséből — l. II Sám. 5, 21, Birák 20, 40 — magyarázandó שאת, Lev. 13, 2; ezt megerősíti צרבת, Lev. 13, 28, mely összeköttetés annyit tesz, mint שאת המכוה u. o.; צרבת égést jelent, l. Péld. 16, 27. 460, 22—28.

459, 7. מנהותיכם = משאותיכם. Ez. 20, 40. נשא.

463, 24. רוח שדי = נשמת שדי. Jób 32, 8. נשם.

וישם, Lev. 16, 21 ונתן jelentése: elmondani, fölolvasni, a. m. נתן. Exod. 19, 7. 467, 30—32.

rokonértelműnek vehető נפל igével; נסה-ra nézve, Jerem. 46, 15, bizonyítja ezt a versnek vége: »nem állott meg, mert taszította Isten«, és hogy מטר סוהק, Péld. 28, 3, a. m. מטר נופל, mutatja ezen kifejezés: יפול הטל, II Sám. 17, 12, 478, 29 479, 1. De lehetséges az is, hogy נסה = נרהק. 479, 9.

I Sám. 7, 16. וסבב בית אל. סבבו u. m. סהרו. Jerem. 14, 18. סחר. 479, 17—19. Hasonló jelentésű ויצפ, Birák 7, 3, 618, 28 s köv.; továbbá יסור, Jób 33, 27, mely ige שור, kerítő fal, főnévhez tartozik. 712, 2—6.

ויסיתם. II Krón. 18, 31. הסירך. a. m. הסיתך. Jób 36, 16. סית. Jób 36, 18 = יסירך. 480, 10—12, 741, 28—31.

מסתולל, Exod. 9, 17. עוה. a. m. מסלות. Zs. 84, 6. סלל. = מתחזק, v. ö. מחזיק, u. o. 2. v. 484, 1—8, Musztalhik 206.

rokonértelmű יָצָה -val, a mint a targumából látszik. 495, 10 köv.

שמנה, Num. 13, 20, Neh. 9, 25, II Krón. 4, 17, בעבי הארמה. עבה. nyomán. 498, 9 k.

תתהמקין, Jerem. 31, 22, első sorban körben járni, azután várakozni, tétovázni. 502, 5—11. תענה. ענה.

עבר. Gen. 15, 17, ערא. v. ö. מעביר = מעדה. Péld. 25, 20. עדה. gumát. 505, 27.

- גריצין 507, 30. Mindakettőt a targum így fordítja הלה = עוגה. עוג.
 Zs. 10, 14 עליו יעוב = עליון יעוב. v. ö. Zs. 55, 23. 515, 18.
 סרו, עטרא. v. ö. סרים אל דוד = עטרים אל דוד. I Sám. 23, 26. עטר.
 I Kir. 22, 24, targumát. 518, 25.
 עין. Deut. 33, 28 עין יעקב = מקור ישראל. Zs. 68, 17. 520, 1.
 a. m. גערה. v. ö. Gen. 24, 14 és u. o. 43. v. épúgy
 עלם = גער, l. I Sám. 17, 55 és 56. 529, 28—33.
 rokonértelmű עלם és עלו igékkel 530, 29. V. ö. L. 94, R. 49.
 viszonyítók rokonértelműek és egymás helyett
 használhatók. 531, 20 k.
 מעפר = מאפר. Num. 19, 17. עפר. 539, 22.
 גול, l. különösen Jerem. 21, 12 עושק
 a. m. גול = עושק. 553, 19—22.
 עשת. Zs. 146, 4 עשתנותיו = מחשבותיו. v. ö. Jerem. 11, 9 és 18, 12
 targumát. 555, 13—16.
 a. m. יהב. פז. פז. csak hogy az aranynak nemesebb fajtát jelöli.
 568, 7.
 פחה. פחה. ar. אמר — és a סגן fölött áll; az
 utóbbi szóval helytartó — ar. כליפה — jelöltetik, v. ö. az új-héber
 סגן-t, a főpap helyettese. 569, 25 k.
 פטר. Exod. 13, 12 פטר שני oly összeköttetése két szinonim kife-
 jezésnek, a milyen אדמת עפר, Dán. 12, 2, vagy גוש עפר, Jób 7, 5. 569, 25 k.
 פתה. a. m. פקה. 582, 23.
 אורה. Esztér 8, 15 אורה a. m. אורה a következő versben; mind a
 kettő után következik שמה. 600, 27—30.
 צהר. Gen. 6, 16 צהר rokonértelmű a misna, Oholóth 13, 1, e sza-
 vával מאור. 601, 1—3.
 צור. Jes. 63, 19 צור = אפיץ erősíteni; alapja צור, Deut. 32, 4,
 I Sám. 2, 2, II Sám. 2, 16. 605, 7.
 צעק. a. m. צעק. 615, 29 k.
 צער. Jes. 63, 18, a. m. במעט. Zs. 73, 2; במעט אנשים, II Krón. 24, 24 = במעט אנשים.
 616, 8—12.
 אעין. Zs. 5, 4 אעין a. m. אעין ugyanabban a versben, tehát nem
 »nézek« hanem »elédbe lépek«. 616, 31.
 צפת. II Krón. 3, 15, tul. korsó, azután az oszlopnak korsóalakú
 disze, a. m. I Kir. 7, 19 כותרת. 619, 2.
 קדש. Num. 18, 29 קדשו = את מעשרו. 627, 32.
 קנה. Ennek az igének jelentése néha óhajtani, pl. Jób 17, 13;

hasonlóképen תקוה, u. o. 15. v., óhajtsást jelent, a mi különösen Péld. 11, 23-ból látszik, a hol az első versfél תאוה szavának megfelel a másodikban תקוה. 629, 10—13.

תקופה. קוף, I Sám. 1, 10, magyarázható a szintén שנה-val összekötött תשובה szerint, II Sam. 11, 1 és I Kir. 20, 22. 631, 19—23.

תמאס חיי, אמאס חיי, Gen. 27, 46 a. m. ; מאס ; מאס ; קין, Jób 9, 21, תמאס ; ואמאס, Lev. 20, 23, = ואקן, תמאס, Péld. 3, 11, = תקן, 21, 9, 26, 15, a targumban így fordítottatik : תקוצון. 632, 10—16. De ויקן, I Kir. 11, 25, a. m. ויפשע. 632, 17.

תקשר, Neh. 3, 48, v. ö. חצרות קשורות = חצרות קשרות Ez. 46, 22. קשר, a targum קשר-l-קשר-ral szokta fordítani. 634, 18 k.

תקרא, Jes. 4, 5, מועדיה = מקראיה. 646, 17.

תקרא, Jes. 46, 1, 649, 1, a. m. כרע, קרע.

תקרא, Num. 22, 17, targuma : ותרבין ; ורבצי = ורבעי, Zs. 139, 3, רבע, 663, 3—5.

תקרא, Jes. 54, 11, מרבין a. m. רוצף. 663, 12.

תקרא, Exod. 23, 14, Num. 22, 28, רגלים a. m. פעמים. 664, 21.

תקרא, II Sám. 22, 44, szerint, וירקעו, I Kir. 6, 32, וירד, - , szerint, az utóbbinak targuma : וירדו. 666, 15—19. 348, 6 k.

תקרא, Jes. 45, 1, לרד = לשבור. 667, 10.

תקרא, Mikha, 1, 13, a. m. ויאסר, רתום. רתם.

תקרא, I Kir. 6, 21, רתוקות a. m. II Krón. 3, 16, שרשרות. 691, 9.

תקרא, Jes. 22, 5, וועלות אל ההר = ושוע אל ההר. 711, 4.

תקרא, I Kir. 20, 12, שימו ושימו, v. ö. Zs. 3, 7, Jes. 22, 7, שח-hoz.

תקרא, Jer. 38, 6, a vers második részében annyit tesz, mint וישלחו. 726, 20—23.

תקרא, Valamint גמל, úgy שלם is nem csak viszonzást jelent, hanem kezdeményező cselekvést is, l. különösen Jóél 4, 4 és Zs. 7, 5. 727, 34 — 728, 4.

תקרא, Zs. 91, 8, שלמה ר' = חמת ר' (enyészet). 728, 14, ושלם, Jób 22, 21 = יהיה תמים. 728, 9.

תקרא, Gen. 4, 4-hez v. ö. פנה, Num. 6, 15 ; II Sám. 22, 42 a. m. יפנו, Zs. 142, 5 értelmében. 736, 6—11.

תקרא, Jes. 13, 2, נשפה = תלול, Ez. 17, 22. 738, 25.

תקרא, Ez. 27, 25, שרותין a. m. החונות עליך (v. ö. aram. שרי = חנה), Zs. 53, 6 (a. m. החנה עליך) értelmében. 750, 1—5.

תלל. Zs. 137, 3 תוללנו (v. ö. תל rom) a. m. מהרסינו, v. ö. מהרסין, Jes. 49, 17. 762, 16 k.

תפוש. Hab. 2, 19 מצופה = תפוש vagy מהופה. 769, 6.

תקה. Jób 14, 10 תתקפהו = תקהו, לקה, Gen. 5, 24 és Ezek. 24, 16, értelmében. 770, 8—11.

IX.

A szentírás és részeinek megnevezése.

Abulvalîd a szentírást rendszeren ugyanazzal az arab szóval jelöli, melylyel a muhammedánusok a k o r á n t jelölik, **אלכתאב** »a könyv«, akár a nélkül, hogy a szentírás valamely határozott könyvét értené,¹⁾ akár valamelyik szentírási könyv idézésénél.²⁾ Ritkábban alkalmazza a héber **מקרא**-t³⁾ Ebben Száadját⁴⁾ követi, míg a héber-arab nyelvösszehasonlítást is kerülő Hajjûg majdnem kizárólag a héber **מקרא**-t használja.⁵⁾ Egyes szentírási verseket Ab. így idézi: »a könyvnek mondása.«⁶⁾ A pentateuchust vagy héberül nevezi: **תורה**, vagy arabul **תוראה**.⁷⁾ Külön megnevezve találjuk a pentateuchus 3. és 5. könyvét.⁸⁾ Egyszer egy pentateuchusi szakaszt annak kezdő

¹⁾ L. pl. : 11, 10 ; 240, 29 ; 281, 31 ; 312, 33 ; 378, 27 ; 536, 21 ; 751, 8 ; 768, 7. L. 285, 3.

²⁾ A pentateuchusról : 37, 26 ; 287, 9 ; 377, 24. Prófétai könyvekről : 39, 14 ; 277, 26 ; 336, 3 ; 496, 14 ; 638, 32. Hagiograph. könyvekről : 157, 22 ; 444, 2.

³⁾ L. 8, 22 ; 39, 17 ; 263, 6 ; 500, 20 ; 517, 8.

⁴⁾ A Kitâb-al-imânât-ban (ed. Landauer) **אלכתאב** (pl. 3, 11 ; 4, 13 ; 10, 1) mellett találjuk a többes számot is : **אלכתב** »a könyvek« (41, 7 ; 45, 5 alul 82, 14 ; 88, 5), vagy **אלמקראסה**, »a szent könyvek« (84, ut. el. sor, 145, 4 alul), vagy **כתב אלانביא** »a próféták könyvei« (80, 7 ; 125 ut. sor). **אלמקרא** Száadjánál pl. 28 ut. sor, 83, 4, 133, 11.

⁵⁾ L. művemet : Die grammatische Terminologie des Jehuda b. David Hajjûg, 6. l. 4. j.

⁶⁾ Pentateuchusból : 308, 29 ; 327, 28 ; 447, 1 ; 595, 15 ; Birák : 595, 16 ; Sámuel : 389, 2 ; Királyok : 382, 8 ; Jesája : 304, 24 ; Ezekiel : 161, 28 ; 428, 17 ; 536, 18 ; Hósea : 708, 20 ; Náchum : 219, 16 ; Zakaria : 369, 21 ; Zsolt : 381, 32 ; 623, 2 ; 661, 32 ; Jób : 5, 19 ; 96, 13 ; 319, 1 ; 335, 3 ; Énekek éneke : 368, 14, 17 ; Krónika : 194, 19 ; 727, 11.

⁷⁾ **אלתוראה** : 81, 27 ; 448, 11. **פי אלתורה** : 168, 10 ; 627, 30 ; 654, 15.

⁸⁾ **פי משנה תורה** : 184, 12 ; 657, 8 ; **פי ספי ויקרא** : 654, 15 ; 657, 8 ;

szavairól nevez meg.¹⁾ A többi szentirási könyvek közül névleg csak ezek idéztetnek: Királyok könyve, Ezekiel, Zsoltárok, Ezra és Krónika.²⁾ Egy alkalommal Jeremiás könyvének egy szakaszát tartalma szerint héberül jelöli,³⁾ másszor Ezekiel egy szakaszát az első mondat említésével.⁴⁾ Jóelből egy szakaszt annak első és utolsó versének említésével idéz.⁵⁾ Az egyes prófétai szakaszokat gyakran **נְבוּאָה** szóval jelöli;⁶⁾ hasonlóképen az egyes zsoltárokat **מִזְמוֹר** szóval.⁷⁾ De itt ott az egyes zsoltárt »szakasznak« is czimezi.⁸⁾ Egy araméus mondat Dániel könyvéből »targum-mondatnak« idéztetik.⁹⁾ Az egyes bibliaversek hagyományos megnevezésükkel **מִסֻּכַּי**-nak mondatnak.¹⁰⁾

Sok idézetnél Ab. a könyv helyett az idézett mondat szerzőjét említi, vagy névleg,¹¹⁾ vagy általános megjelöléssel, u. m.: próféta¹²⁾ bölcs,¹³⁾ szónok.¹⁴⁾ Gyakran »Isten igéjének« (**קוֹל אֱלֹהִים**) jelöltetik az

¹⁾ **בִּי פֶּצַל וּבֵא אֶהְרֵן וּבְנָיו בְּנֵסֶע הַמַּחֲנֶה** 749, 21. (Értsd Num. 4, 5. k.)

²⁾ **פִּי אֱלֹהִים** : 448, 14; **פִּי יְהוֹקָאֵל** : 81, 27; **פִּי סֵפֶר מַלְכִּים** : 315, 26; **פִּי עֹרֵא** : 219, 18 (t. i. Nehem. 3); **פִּי דְבָרֵי הַיָּמִים** : 691, 9; 698, 13.

³⁾ **פִּי נְבוּאָה קָדֵר וּמַמְלַכַת חֲצוֹר** (Jerem. 49, 28—33).

⁴⁾ **פִּי נְבוּאָה בֶּן אָדָם נָהָה עַל הַמֶּזֶן מִצְרִים** (Ez. 32, 18 köv.).

⁵⁾ **אֶלְפֶּצֶל כֹּלָה מִן אוֹלָה אֱלִי אֶחְרָה מִן חֲגֵרֵי יִשְׁקִים אֱלִי גַם בַּהֲמוֹת שְׂדֵי** **אֱלִי־** : 585, 7 (tehát Jóel 1, 13—20).

⁶⁾ **אֶלְנְבוּאָה** : 162, 9 (Jes. 25, 9—12); 394, 11 (Jes. 21, 1—10); 539, 9 (Habak. 2, 3); 708, 28 (Hósea 8, 10).

⁷⁾ **אֶלְמִזְמוֹר** : 136, 31 (Zs. 143); 176, 11, 15 (Zs. 73).

⁸⁾ **אֶלְמַקְאֵלָה** : 50, 85 (Zs. 56).

⁹⁾ **קוֹל אֶלְתִּרְגוֹם** : 749, 25 (Dániel 5, 12).

¹⁰⁾ L. 20, 4; 82, 22; 95, 9; 136, 8; 182, 1; 212, 32; 223, 9; 272, 9; 354, 29; 566, 20; 586, 16; 742, 21. L. 292, 25 Ezékiel 48, 16-t így jelöli : **אֶלְמִסֻּכַּי אֱלִי־** : A többes sz. **אֶלְמִסֻּכִּים**, 745, 26 (Száadja id. h. 28, u. sor az arab többes számot használja : **בְּאוֹסִיק**).

¹¹⁾ Dávid 493, 29; Salamon 385, 11; Jészaja 182, 20; Jeremiás 494, 3; Ezekiel 163, 18.

¹²⁾ **אֶלְרִסוֹל** 257, 2; 315, 5 (Mózes); 275, 2 (Ezékiel); 315, 20 (Jósua). **רִסוֹל אֱלֹהִים** 95, 2 (Jeremiás), L. 29, 29 (Zsolt. 40), 287, 25 (Zs. 67). 40, 26 fordítása **אֱלֹהִים**-nak. — **וְלִי**. Száadja és Sámuel Ibn Chofni gáonoknál sokszor a biblia írók megjelölése, nem találtatik ez értelemben Abulvalídnál; 472, 8 a messiást jelöli, melyről Jészaja 9. fejezete szól; 268, 27 **וְלִי אֱלֹהִים** a. m. Mózes (Exod. 9, 27), de a roueni kéziratban **אֶלְרִסוֹל** van helyette.

¹³⁾ **אֱלֹהִים** 417, 24 (Jészaja); 419, 14; 534, 31; 671, 7 (Kóhéleth),

¹⁴⁾ **אֶלְלִטִּיב** (Czefánja) 436, 2.

idézett mondat, többnyire pentateuchusi idézeteknél, ¹⁾ de a prófétai könyvekből származóknál is. ²⁾

X.

Nagyobb szentirási helyek összefüggő magyarázata.

Minél ritkábban volt Abulvalîdnak alkalma, munkáinak természeténél fogva, hogy szentirásmagyarázó fejtegetéseit az egyes szón vagy az egyes versen túl terjessze, annál szivesebben találkozunk néha egész verscsoportok vagy bibliai szakaszok összefüggő magyarázatával. A szentírás könyveinek sorrendjében álljanak itt az illető fejtegetések rövid kivonatai.

Gen. 1, 4—5. Ezen szókban: **וְלַמְּעֵרִים, לְאֶתֶּת** a **ל** az alanyt vezeti be. A 15. vers csak 14^a-nak erősítő ismétlése, és 14^b ezt mondja: keletkezzenek — a két égi világító létesülése folytán — jelek (t. i. azoknak fölkelése és lemenése, valamint fogyatkozása) és idők (a négy évszak), napok és évek. (L. 41, 16 — 42, 4, R. 15.)

Exod. 1, 20 s k. **וְלֵאמֹר** a 21. versben vonatkozik **וְהָעָם**-ra, a megelőző versben, és a 22. vers **וַיֹּאמֶר**-nak (21.v.) utómondata. Midőn a bábasszonyok Istent tisztelték és Isten a népnek házakat szerzett, azaz a népet megsaporította, akkor parancsolta Pháraó stb. (L. 371, 11 — 18, R. 230 hiányzik e hely).

Exod. 3, 11 k. A közönséges fölfogás, mely szerint 12^b tartalmazza a 12^a-ban hirdetett jelt, nem lehet helyes, mert Mózes maga nem szorult a kiküldését bizonyító jelre, és ha szorúlt is rá, egy oly jel, mely csak hosszabb idő után következik be, nem alkalmas rá, hogy a mostani kétséget eloszlassa. Ugy értendő 12^a, hogy ez felelet Mózes félénk aggodalmára a 11. versben. Isten így szól hozzá: Ne félj Pháraótól, mert én segítek, annak bizonyítékául szolgáljon neked a tény, hogy kiküldlek. **וְהָיָה** új mondatot kezd, az összekötő partikula mellőzésével. (L. 351, 22 — 352, 16, R. 218. a hol a 18. sor után egész darab kiesett.)

Exod. 9, 28 — 30. Pháraó azon kérelmére, hogy Mózes háritsa el a veszélyt imádsága által, így felelt: óhajtasod teljesíttessék meg,

¹⁾ L. 85, 25; 87, 21; 101, 34; 116, 24; 125, 30; 152, 25; 213, 24; 261, 13; 266, 26; 326, 18; 373, 32; 527, 1; L. 271, 21.

²⁾ Hósea 184, 1; Jesája 453, 19; Mikha 3, 3 (**קֹל אֱלֹהִים**), 453, 17.

ámbár tudom, hogy még mindig nem tisztelel az Istent és ígéretedet nem fogod beváltani (268, 25—29).

Num. 21, 13—15. Mivelhogy az Arnón Móáb területéhez és nem az amóritákéhoz tartozott, mondatik az örökkévaló harczainak könyvében: Váhéb Száfában stb. Ezek mind oly helységek, melyeket nem volt szabad megtámadni, mert Móábhöz tartoztak. E tilalom pedig vagy implicite értendő Deut. 2, 9, 13-ban, vagy pedig világosan adatott, csak hogy nem íratott föl a tórában. L. még Birák 11, 18 (185, 8—186, 21).

Jósua 17, 14—18. A 17. és köv. versben Jósua előbb még egyszer válaszol a 14. versben tartalmazott panaszra, azután a 16. versben való ellenvetésre, még pedig előbb általánosan: számos a néped és nagy az erőd, azután ezen válasznak egyik részét kifejtve a 17. vers végén és 18^a-ban, második részét 18^b-ben; a כִּי előtt álló אֲמָבָר »ámbár« értelmében veendő (387, 1—12; v. ö. 315, 15—20).

Birák 20, 35—45. A 35—38 versekben általánosságban elmondatik a Benjaminbeliek veresége, a 39. verstől fogva azután részletesen ismételtetik az elbeszélés. A 43. vers más szavakkal mondja újra a 36. v. tartalmát: hogy t. i. az izraeliták — bizva a lesbe helyezett csapatban — a Benjaminbelieket csak lassan — מְנוּחָה, nyugodtan üldözték. A 44. és köv. vers tartalmazza a 35. versben említett általános szám részletezését (336, 1—27).

I Sám. 3, 3—7. Ha a 7. v. a 3. v. helyén állana, akkor כִּי־כֵן közönséges jelentésében volna vehető: mielőtt; de minthogy már a 4. és 6. versben említve voltak Isten szólításai, csak az egyszerű tagadás értelmében vehető. Ez a 7. vers a miatt igazolja Sámuelet, hogy az isteni szólításoknak nem engedett. (268, 14—23).

I Sám. 3, 20—4, 1. שָׁמָּה, 4, 1, új elbeszélést kezd, míg a versnek eleje a megelőzőhöz tartozik és röviden ismétli 3, 20 tartalmát: a Sámuel próféta működésének híre elterjedt egész Izraélben. Semmiesetre sem szabad, 4, 1 két részét oly értelemben hozni egymással összefüggésbe, mint rendesen teszik, hogy Sámuel szavával buzdította a népet a háborúra. (151, 25—33).

I Kir. 8, 38—40. Midőn őszintén fordulnak hozzád, bocsáss meg nekik, »hogy téged féljenek«: mert azáltal, hogy megbocsátasz nekik és teljesíted könyörgésüket, megerősödik a benned való hitük és félnek büntetésedtől arra az esetre, hogy nem térnének meg bűnűktől. (385, 11—20).

II Kir. 11, 5, 6, 9. מִסֵּה a 6. versben annyit tesz, mint »áttörve a rendet« (מִסֵּה kiszakítani, v. ö. יִהְיֶה, Exod. 19, 21). Mind a beálló, mind a kilépő őrségek a fölváltás közönséges rendje ellenében, azon napon szolgálatban maradtak. (439, 7—22).

Jes. 7, 23 s köv. az ellenségek, Aram és Izraél országáról beszél, a 25. vers pedig Júda országáról (507, 19—25).

Jes. 8, 22 s köv. A proféta, leírván a sötétséggel összehasonlított szorongást és veszélyt, melyet az ellenség hozni fog az országra, ezt mondja: A kit ér e szorongás, t. i. Júda törzse, az nem lesz annyira burkolva sötétségbe, mint amazok, kiket először ért, t. i. Zebulun és Naftáli Assúr királya által számkiüzésbe vitt törzsei, sem mint a többi törzs, melyeket azután ért a veszély, t. i. Reúben, Gád és fél Manasse. (511, 2—8.)

Jes. 14, 18—20. Mig a királyok mind, kiki az ő kastélyában, tiszteletben eltemették, addig téged kidobnak sírodból, ültetésre alkalmatlan csemete gyanánt, vagy miként eldobják a megölteknék ruháját; nem leszel amazokkal egyesítve a sirban. 449, 33 — 450, 8).

Jes. 17, 9—11. Miután a proféta a 9. versben leírta a nemzet és országot érő elpusztulást, a 10. és köv. versben elmondja a veszedelemnek okát. Ezen versek fordítása a hézagok pótlása után ekkép hangoznék: »Abban az időben megerősített és hatalmas városaik lakói csekély számuak lesznek, hasonlóan az ágak és galyak csucsein hagyott gyümölcs csekély számához; akkor el lesznek hagyatva városaik, valamint az őskorban elhagyták lakóik Izraél fiai miatt, úgy hogy pusztává és sivataggá lesznek. Ez azért van, mert elfelejtetted segítséged Istenét és erődnek urára nem gondoltál. Azért szép ültetvényeket fogsz ültetni, de mintha rossz csemetékkal ültetnéd; és még akkor is, midőn úgy látszik előtted, mintha az alig ültetetteket már is felnőve és sok gyümölcsöt teremve találta volna, nem fogsz annak örülni, mert gyöngeségnek ez a napja és fájdalmas bajnak«. (643, 28 — 644, 32).

Jes. 21, 4 s köv. 4^a azon éjjelre czéloz, melyen megöletett Belsaczár (Dán. 5, 30). 5^a az akkor tartott lakomára, 5^b arra, hogy a lakoma részesei, a király megöletése után, ott hagyják az asztalt. (394, 10 — 24).

Jes. 26, 11 — 27, 3. יְקַדְּשׁ יְיָ vonatkozik 26, 21-re. Ez utóbbi versben az összes földlakók megbüntetése előre hirdettetvén, 27, 2

és köv. v. az Isten népének az hirdettetik, hogy e büntetés alól ki fog vétetni. (580, 30 — 581, 5).

Jes. 30, 23 csatlakozik a 20. vershez, mely a népnek azon vigasztaló hirt adja, hogy vége lesz a szükség idejének és »az eső (יָרֵן) nem fog többé távol maradni«. A 21. és köv. versnek tulajdonképen a 25. vers után kellene állania. (299, 17—31; v. ö. L. 51, 24—28, R. 22).

Jes. 52, 13 — 53, 6. »A próféta leírván ezen jámbor férfiúnak jelességét, a ki daczára az emberek vallásos hanyatlása okozta bánatnak annyira alázatos és rendithetetlen lelkű, és a kit kortársai annyira kinoznak, így folytatja: Olyannak hittük, a kit a teremtető fájdalommal és szenvedéssel sujtott, mert megérdemelte, mivel láttuk fájdalmait és tanui voltunk sinylődésének. De ime, fájdalma a bűneink okozta bánattól származott; mindnyájunk fenytése és kínzása ragadta meg őt; úgy volt, mintha megsebesítése és fájdalmai által gyógyíttatnánk, miután mindnyájan tévedtünk tekintetében, mint a barmok, és egyikünk sem tért meg a róla táplált rossz véleményről. Isten pedig őt illette mindnyájunk bűnével, azaz csak a mi bűneink miatt mért rá szenvedéseket.« (208, 32 — 209, 15).

Jerem. 8, 8 s köv. יָדָן a 8. versben csak föltételesen vezeti be a vers első felében idézett beszédek és gonosz cselekedeteik eredményét. Ily beszédekből és ily cselekvésekből az következik, hogy toll és könyv csak hiába és hasztalan forgattatnak, mert nem követitek a mit állítások szerint megismertetek. A 9. versben meghazudtolja azon állításukat, miszerint a bölcsesség van birtokukban: »bölcseknek« pedig csak saját állításuk értelmében nevezi őket. (44, 1—12).

Jer. 23, 33—36. שָׁמַיִם szó kettőt jelent: terhet és beszédet. Jeremiás kortársai, kik Istentagadók voltak, l. Jer. 5, 12, az ő kérdésükben, 33^a, látszólag az utóbbi értelemben alkalmazták a szót, de titokban az előbbi is összekötötték vele és ily módon tagadván az Isten mindenhatóságát és lenézvén a prófétát, titkos szándékuk szerint az Isten terhéről beszéltek. Jeremiás e kérdésre — így szól az Isten parancsa — előbb a שָׁמַיִם szónak egyik értelme szerint adja meg a választ és Isten beszédje gyanánt hirdesse nekik a legkeményebb büntetést, elvetésüket (33^b). Azután pedig a szóval összekötött másik értelem miatt végkép tiltsa meg nekik a szó alkalmazását (34, 36^a): Isten igéjét kérdeztükben ne használjanak kétértelmű kifejezést (35), »mert שָׁמַיִם a férfiú beszédje és szava, ti pedig megfordít-

játok az értelmét és megmásítjátok az élő Isten szavát» (36^b). (456, 13 — 457, 21).

Jer. 31, 30—33. A 32. versben a jövőre jósolt frigykötés és a 31. versben vele ellentétbe helyezett régi frigykötés közt csak akkor van igazi ellentét, ha בעלתי, a 31. versben, nem »uralkodni« értelemben vétetik (»ámbar uralkodtam rajtok«). A szónak értelme itten: megutálni, undorodni. Mig az Isten az izraelitákkal éreztette következményeit azon régi szövetség megszegésének, a melynek elfogadását annak idején szabad választásukra bízta (Deut. 30, 15), és megutálta, elvetette őket, addig az új szövetség olykép fog megkötetni hogy az Isten maga szívébe írja, azaz nem választásukra bizza az Istenfélelmet, hanem arra kényszeríteni fogja őket. (101, 17—102, 10).

Jer. 33, 17—26. Az egész szakasz összefüggése azt bizonyítja, hogy a 26. versben יְהוָה név יְהוָה helyett áll. Mert mind a 17. és köv. versben, mind a 20. és köv. v. Dávid házáról és a papok és leviták házáról van szó; a 24. versben mindkettőre tér a beszéd, a 24. versben említett »két családnak« pedig megfelelnek a 26. versben e szók: יְהוָה יְהוָה, a miből az következik, hogy itt az első név יְהוָה helyett áll. (L. 295, 21—296, 7, R. 179).

Ezek. 3, 10 köv. Nehezére esik a prófétának, végrehajtani az Isten parancsát, hogy kemény izenetével menjen a száműzöttekhez, de mégis végrehajtotta, mert »Isten keze erős volt rajta«, azaz a parancsnak volt kényszerítő ereje. (274, 30—275, 4).

Ez. 14, 32 megmagyarázza a megelőző versnek második részét. (424, 27—31).

Ez. 24, 16—18. A 18. versben bekövetkezettnek mondatik a 16. versben előre hirdetett halál, azért nem szabad הִנֵּה szót a 17. versben vocativusnak venni (הִנֵּה), mert hiszen a próféta csak a jövőre nézve intetik meg, hogy ne jajgasson fennhangon, hanem csendesen sóhajtsa és zokogjon. (59, 15—24).

Ez. 32, 18—20. A 19. versben a 18. versben említett sokaság — héberül הַמָּוֶה, himmemű szó — szóllittatik meg, míg הַמִּנִּי נֹנֶמֶה nőnemű ragja a 20. versben és a 18. versben említett הַמִּנִּי-ra vonatkozik (394, 33—395, 5).

Ez. 46, 24. הַמִּנִּי azonos a megelőző versben álló הַמִּנִּי szóval és főző-edényeket jelent; הַמִּנִּי szónak nincs itt jelentése és az értelmezésnél nem veendő tekintetbe, mint הַמִּנִּי bizonyítja (115, 11—16).

Hósea 10, 10 és köv. A vétkezésre használt képet a szántásról

(10. vers: שְׁתֵּי עֲנוּתָם, a két szántó tehén, azaz Efrájim és Júda vét-
kes birodalmai) folytatja 11^b אֵיכָבֶּהֱ jentli az igának rátevését a
szántó állatnak nyakára. A 13. versből is látszik, hogy a büntetést
képleg szántással jelölik. (538, 4—17).

Ámosz 6, 4—7. A 4.—6. versekben leiratván a nép fejeinek
büne, a 7. vers büntetésüket jósolja: száműzésbe mennek a számki-
üzöttek élén és meg fog szünni a nyugvóágyakon nyújtózkodók
(מִיִּשְׁנֵי מִיִּשְׁנֵיהֶם mint a 4. v.) zaja, azaz megszűnnek énekeik és elnémulnak
hangszereik. (674, 30—675, 9).

Mikha 2, 11 ellentétet képez a 6. vershez. Ebben az igazi pró-
fétákról mondatik: Beszélnek, ámbár azt mondják nekik: ne beszél-
jetek, és miután intelmeik nem vétetnek számba, »nem beszélnek
ezeknek« azaz úgy van, mintha nem beszélnének. A 11. vers pedig
azt mondja: Ha jönne egy ember hiábavalósággal és hazugsággal
és azt parancsolná nekik, hogy bort igyanak, az beszélne ezek-
nek az embereknek, azaz ő reá figyelnének, szavaira hallgatnának.
432, 11—18.

Náchum 3, 14—17. A te fegyverkezésed — mondja a próféta
Ninivének, 14. v. — nem használ neked, tűz és kard emészt meg
téged, a ki a fegyvertelen és gyöngé sáskához hasonlitasz (15 v.),
habár oly számos volnál is, mint a sáskahad (15^b). Azután 15^b tar-
talmát közelebbről kifejti a 16. és köv. vers. (304, 15—305, 3).

Habbakkuk 2, 4. הֲנֵה עֲפִלָּה ismétli a megelőző versnek tartal-
mát: Miután a jóslat messzibe elnyul, azaz késik teljesedni (עָפַל, ma-
gasság, messzeség), nem javul meg a gonosztevő lelke, míg a jámbor
hite által tartatik fenn életben. (539, 6—29).

Zsolt. 40, 7—9 Izraélnek azon készségére vonatkozik, mely-
lyel elfogadta a tórát és engedelmességet ígért az Istennek (Exod.
24, 7): »Nem kívántál tőlünk áldozatot, nem nyitottad fülemet áldo-
zat törvényével, midőn önként megfogadtam azt és az isteni tisztelet-
nek más nemét is, óhajtván, hogy teljesítem akaratodat.« 29, 30, 3 a.

Zsolt. 49. Miután a költő a 6—15. versekben elmondta, hogy
a halál minden élőnek közös sorsa, a 16. versben imádkozik Isten-
hez, hogy lelkét a halál után is életben fönntartsa, mint a jámborok
lelkét, hogy el ne vesszen a test elenyészésével. (32, 17—33, 13).

Zsolt. 73. A 3^b — 9. versekben leírja a költő a jámborok bán-
kódását a gonoszok szerencséje és élvezetekkel telt élete miatt, vala-
mint a miatt, hogy emezek kezükkel és nyelvükkel minden után nyúl-

nak, a mire vágnak és hogy nem vonatik meg tőlük semmi, a mit kívánnak. A 10—14. versekben a jámborokról azt mondja, hogy ezen tapasztalásuk majdnem megingatja a hitüket (a 10. vers így fordítandó: azért a népe — lelkiileg levertté lesz és bőséges viz könny ömlik tőle). A jámborok e zavaráról és bánatáról a zsoltár eleje is (2 és 3^a.) szól. (175, 32—176, 24).

Zsolt. 77. A 9. és köv. versben kifejezi a költő az exiliumban élő nemzetnek bánatát és elcsüggedését annak hosszú tartama miatt. Azután folytatja (11. és köv. v.): Midőn azt mondtam, hogy örökké tart e szenvedésem, akkor megemlékeztem Isten régebbi jótéteményeiről irántunk és ezzel megerősítettem reményemet. (224, 20—30).

Zsolt. 90. פֶּחַח (12. v.) jelentése: fenyíteni (v. ö. Bir. 8, 16, Péld. 14, 33). Az Isten haragjának leírása (7—9. v.) után beszél az emberi élet rövidségéről (10. és köv. v.), hogy ahhoz e kérelmet csatolja: Oh Isten, ne fenyíts bennünket túlságosan, mert életünk rövid, hanem (12. v.) fenyíts életünk tartamának mértéke szerint (276, 33—277, 4, v. ö. 388, 27—30).

Péld. 16, 23—26. E verscsoport arról ad példákat, mi jót okozhat az ember önnönmagának belátása által, s mi rosszat balgasága és gonosz beszédje által. E szerint értendő a 26. vers is: a nyomorultat saját lelke teszi nyomorulttá, annak megfelelőleg, mit önmaga ellen vétkezett szájával. (44, 18—23.)

Péld. 26, 27 közmondásos kifejezése a 26. versben kimondott gondolatnak: A kinek gyűlölete titokban (פֶּחַחִי tul. pusztaság, v. ö. מִשְׁחֵת Zs. 73, 18 és 74, 3) leselkedik, annak gonoszságát nyilvánosságra hozza az Isten. (461, 29—462, 3).

Jób 11, 11—15. Czófar azt mondja Jóbnak: Isten nem mér rád szenvedést, a nélkül, hogy megérdemelted volna, mert ha nem is látod be a bűnödöt, Isten előtt mégis tárva van a belsőd (11. v.). De bűnös voltod daczára is lehetséges a megbánás. Mert üres (azaz belátás nélküli) ember is eszessé lehet: hiszen az ember születésénél vadszamárhoz hasonlít tudatlanságra és azután — nevelés és tapasztalás útján — eszességre tehet szert (12. v.). Így a bűnös is megbánás által megszabadulhat a büntől, mozdítsd el te is bűnödöt, akkor az Isten elveszi rólad a szenvedést. (13—15. v.). (90, 1—22).

Jób 33, 5—7. Elihu vitára szólítván föl Jóbot (5. v.), így folytatja: Nem kell félned, midőn velem vitatkozol és engem czáfolgatsz, mert én is teremtetett lény vagyok, mint te (6. v.): bennem nincs fön-

ség, mely ijesztene, és a rajtad talán beszédem által elkövetett bűn (אָפֶּסֶת, l. Péld. 16, 26) sem eshetik annyira nehezedre, hogy ez által meggátolni akarnád magadat abban, hogy velem vitatkozzál. (44, 25—32).

Jób 37, 3 s köv. A villám után (3. v.) leírja a mennydörgést, mely haladéktalanul (לֹא יַעֲקֹבֵם) amaz után jön és közvetetlenül a villám után hallatszik (544, 1—5).

Jób 41, 2—4. A 4. vers folytatja a 2^a-ban megkezdett magasztaló leírást Leviathánról; a közbe eső mondatok (2^b és 3) félbeszakítják a leírást, arra utalva Jóbot, mennyire lehetetlen az embernek Isten ellen föllázadni, kinek teremtmései közt olyan is van, mint a most leírandó. (82, 5—17).

Siralmak 4, 14 s köv. E két versben leiratik a népek undora az exiliumban élő izraeliták iránt. Túlzással azt mondja a 13. vers: Még a legalacsonyabbak is és »legtisztátlanabbak« a pogányok közt, milyenek az utczákon kóborló vakok, kik annyira szennyezve vannak vérrel, hogy az ember nem közeledhetik hozzájuk, még azok is azt mondják az izraelitáknak: Távozzatok, tisztátalanok! (L. 72, 2—4, R. 34).

Kóhéleth 2. és 3. fej. A bölcs leirván fáradozását a bölcsesség körül és sikeres törekvéseit, bámulatosnak mondja (2, 15—17), hogy a bölcsességben elérte magas rangja daczára ugyanazon sors várja, mint a balgát. Bámulatának és fájdalomának kifejezést adván, még egy másik, még kinosabb és fájdalmasabb tény miatt nyilvánítja csodálkozását, hogy t. i. a halálban az ember az oktalan állathoz hasonlít (3, 18 s köv.). Elmélkedtem — azt mondja — az ember fiáról, arról t. i., hogy Isten őket kiválasztotta (לִבְיָהֶם) és minden élő lény közül kitüntette. Akkor megmutatta nekem ez elmélkedés, hogy az állathoz hasonlitanak (18. v.). Mert járulékos, véletlen lény az ember is, mint az állat és ugyanazon sors jut mindkettőnek, mint-hogy mindkettőnek meg kell halnia és ugyanazon lélek van mindkettőben és ebben az embernek nincs elsősege az állattal szemben (19. v.); mind egy helyre mennek: porból lettek és porba térnek vissza (20. v.). — Az embernek és állatnak közös lelke az állati lélek, mely az emberben is van és magával az állattal elvész. Azonban van, a mi az embert kitünteti, s ez az eszes lélek, mely halála után is fennmarad és melyről a 21. vers ezt mondja: A bölcsek és

a megismerés emberei tudják, hogy az eszes lélek fölszáll az őseleméhez könnyűségénél és állományának tisztaságánál fogva, valamint hogy az állati lélek nehézsége és szennyes volta miatt alacsony elemével egyesül és a testtel együtt elvész. (108, 17 — 109 27).

Kóh. 7, 11 s köv. Mi szép az, midőn a bölcseséghez tulajdonosánál vagyon is járul; az emberek ezt felsőségnek tekintik, mert a bölcseség tekintélye (כֹּהֵן átvitt értelemben) a vagyon tekintélyéhez hasonló, a megismerést azonban az elsőség illeti, mert a bölcsesség életben tartja a tulajdonosát. (608, 31 — 609, 5).

Kóh. 8, 9—11. A 9. vers végén jellemzett gonoszokról azt mondja a 10. vers, hogy némelyek közülök csakhamar utóléretnek a büntetéstől, meghalnak és elvesznek (קִבְּיִים וְנָאִו), míg mások, a kik pedig ép úgy cselekedtek mint amazok, megkiméltetnek a büntetéstől és a városban hátra maradnak (וַיִּשְׁתַּכְּחוּ, vagy az araméus szerint: »találtatnak«, vagy a m. elfelejtetnek, t. i. a haláltól). Az utóbbiakra nézve mondja a 11. vers: Mivelhogy a gonosz cselekvés büntetése nem következik be hamar, megromlanak az emberek vallásos nézetei és sietnek rosszat tenni (12. v.), abban a véleményben, hogy azon gonoszokat, kik korán elvesztek, nem büntetés érte utól, mert hiszen a többiek ettől kimélve maradtak, hanem hogy ez csak véletlennek hatása volt, nem pedig a teremtőnek igazságszolgáltatása (323, 1 — 12, 719, 32 — 720, 16).

Kóh. 10, 1. A vers első része (ezt Ab. szerint קֵץ zárja be, mint שֵׁן jelzője) hasonlatot tartalmaz a megelőző versnek (9, 18) második részéhez; amannak második része pedig további kifejtése 9, 18^b tartalmának: egy kis balgaság megronthat sok bölcseséget és dicsőséget (403, 17—31).

Kóh. 10, 10 mintegy magyarázat 9, 18 e szavaihoz: »Jobb bölcsesség hadi fegyvernél«. A vas — ez a versnek értelme — eltompul, ha nem simitják és nem köszörülik és ennél fogva sok csorbát (חִילִים) kap; az üdv és segítség elsősége pedig a bölcseségé. (223, 7 — 22).

Ezra 1, 3 s köv. Cyrus király fölszólítása magában foglalta a visszatérést Jeruzsálembe (3. v. 5.) és a visszatérők támogatását a hátramaradók által (4. v.) Az 5. vers elmondja a fölszólítás első részének végrehajtását, a 6. v. a második részét. (L. 299, 6—17, R. 162; v. ö. Sz. 409, 5).

II Krón. 29, 11. אֵל תִּשְׁלֹו annyit tesz, mint: ne pihenjete. Ezzel

végződik a levitáknak az 5. versben kezdett megintése, hogy a templom tisztítása körül buzgólkodjanak. A 12. vers megmondja, miképen engedelmeskedtek a leviták e megintésnek. (724, 18—27).

XI.

Magyarázatok ugyanazon szakasz más mondata alapján.

Gen. 1, 6 s. k. וַיֵּרָא כֵן tulajdonképen a 6. vers végéhez való, mert a 7. v. csak kifejtése annak, a mi azon két szóval mondva van; a mondatok ily helyes sorrendjét találjuk a teremtés hetedik napjáról szóló versekben, 24 s. köv. v. (L. 342, 19—25, R. 212).

U. o. 6, 7. אֵת כָּל הַיָּקוֹם a. m. אֵת הָאָדָם, mint 7, 23-ból látszik (L. 301, 26—302, 3, R. 183).

U. o. 6, 16. צִוְּרָה nem egyéb, mint a bárkának 8, 6 említett ablaka (600, 31).

U. o. 24, 22. Ezen verset a 47. v. szerint így kell kiegészíteni: וַיִּקְחֵם מִשְׁקָלָם וַיֵּשֶׁם עַל אֶפְסָם וַיֵּשֶׁם יָמֵי צִמְדִּים (L. 254, 20—23, R. 153).

U. o. 42, 27. Hogy מַסְכּוֹת e helyen nem szecskát jelent, hanem gabonanemet, tehát a takarmányul szolgáló árpát, mutatja a 25. vers, mely szerint a zsákok gabonával (בֵּר) töltettek meg (Abulv. itten tévedésből a 44. fejj. 1. versét idézi megelőző gyanánt, a 42. fejj. 25. verse helyett). Ellenben 43, 24 szecskát jelent a szó, mert a 25. vers szerint déli idő volt, tehát nem a rendes etetés ideje, a melynél egyedül szoktak a baromnak árpát adni; 24, 32. תָּבֵן mellett áll מַסְכּוֹת és árpát jelent: tényleg a 11. vers szerint esti idő volt. (448, 6—17).

U. o. 44, 28. וְאֵת itten nem biztos állítás, hanem gyanitást vezet be; ezt mutatják a rá következő szavak: »és mostanáig sem láttam őt«. (42. 36—29).

U. o. 47, 18. בְּהֵמָה alatt a házi állatok minden nemét kell értenünk, azt abból láthatjuk, hogy מִקְדָּה הַבְּהֵמָה a megelőző versben említett állatnemeket foglalja össze. (87, 21—24).

U. o. 48, 8. וַיֵּרָא nem a. m. »látta«, hanem: észre vette, megtudta jelenlétüket, mert a 10. vers szerint nem birt látni. (665, 15—18).

Exod. 10, 13 és 19. A sáskákat elvitte a nyugoti szél, miután hozta volt az ellenkező irányu kelti szél. (626, 12—15).

U. o. 19. 21. יִהְיֶה jelenti a 12 versben elrendelt sorompók át-törését. (439, 10—13).

U. o. 28, 1. לִכְהֵנוֹ átható értelmű (»hogya fölavasd papnak«), mint a 3. vers bizonyítja (309, 13—16).

Num. 5, 26. אִכְרִיתָהּ értelme kiderül זִכְרֹן kifejezésből a 18. versben (195, 5—12).

U. o. 12, 14. תֹּאסֶף jelentését a megelőző versből következtethetjük: Mózes esedezik Mirjám felgyógyulásáért és ama szóval könyörgését teljesíti az Isten (61. 27—29).

Birák 8, 18. אֵיפֶה nem azt kérdezi, hol, hanem azt, hogy miként ezt mutatja a vers második felében álló felelet (37, 14—18; 564 22—24).

U. o. 9, 37. טָבוֹר הָאֶרֶץ annyit tesz, mint a vele párhuzamos kifejezés a 36. versben: רֵאשֵׁי הָהָרִים. (260, 3).

I Kir. 6, 31. Miután a szentek szentjének szélessége husz rőföt tett ki (a 20. vers szerint, v. ö. 2. v.), az ajtót tíz rőfnyi szélességben készítették, úgy hogy mindkét oldalán öt rőfnyi hely maradt, a melyet egy bolthajtás (הָאֵיל) által töltöttek ki; e bolthajtás az ajtó mindkét oldalán az ajtófelet (מִזוּזֹת) képezte, melynek öt rőfnyi szélességét הַמִּשִּׁית szó jelöli. (236, 27 — 237, 6).

II Kir. 4, 28. הִשְׁלָה értelme »megcsalni« (v. ö. בִּשְׁלָה II Sam. 3, 27), ezt megerősíti אֵל תִּכְוֹב a 16. versben (724, 27—30).

Jes. 17, 9. Az itten leírt elhagyottság és pusztulás ugyanaz, mely a hatodik versben jósoltatik (644, 6).

U. o. 29, 14. Azon csodálatosság, melyet Isten végez a népen, nem egyéb, mint rendkívül lealázása (v. ö. וְתִירַד פְּלִאִים Sir. 1, 9), mely a 4. versben iratik le. (572, 10—11).

Jer. 2, 20. צִעָה ugyanazt jelenti, mint a 23. versben מִשְׁרַבַּת דְּרָבִיָּה a nevezett helyeken való szétterjedést, elszéledést. (615, 15—19)

U. o. 7, 4. E fölkiáltásnak: »Isten temploma stb.« értelme a 8. és köv. versekből világlik ki: Hadd menjünk be a templomba, hogy védjen bennünket az ellenségtől! (50, 15—20).

U. o. 20, 7. Hogy הִקֵּיתִי átható: megerősítettél engem, bizonyítja a 11 vers. (218, 22—25).

Ezék. 9, 2. קִטָּה alatt nem szabad a targummal írotáblát érteni hanem téntatartót, a mint az e szóval jelölt tárgynak rendeltetéséből látszik: arra szolgáljon, a 4. v. szerint, a ténta, hogy jeleket fessenek vele a halálra szántak homlokára (639, 10—20).

U. o. 16, 4. A 9. vers megerősíti, hogy למשעי tisztítást jelent. (396, 11—13).

U. o. 16, 52. פללת »igazoltad«, a. m. ותצדקי az 51. versben. (571, 14—21).

U. o. 17, 8. E kifejezés: לעשות ענף ולשאת פרי az igék megfordított alkalmazásával találtatik a 23. versben. (456, 8).

U. o. 21, 19. שלישתה (»háromszor«) arra czéloz, hogy az ellenség különféle oldalokról fogja megtámadni; erre czéloznak a 21. vers fölkiáltásai is. (729, 23—26).

Hósea 10, 1. פרי יכחש לו a. m. פרי ישוה לו, mert ישוה származik ישוה-ból (v. ö. Hós. 4, 2 יכחש בה és Hab. 3, 17 כחש); e magyarázat helyességét bizonyítja ugyanannak a gondolatnak kifejtése ugyanannak a profétai szakasznak más helyein: 8, 7, 9, 2 és 16. (708, 20—23).

U. o. 14, 8. זכרו »illatja«, a. m. ריח a megelőző versben (194, 32).

Ámosz 7, 1. לקש füvet jelent; a következő versben áll helyette עשב הארץ (359, 2—6).

Mikha 4, 7. והנהלאה értelme látszik a 6. vers megfelelő szavából: והנדרה (174, 31 — 175, 2).

Náchum 2, 8 גלתה megmeztelenített (Ninivé), azaz: fala át-töretett, miután fölállittatott az ostromló torony (הסוכך t. i. והצב); ezt a magyarázatot megerősíti a 6. vers, a hol חומתה előtt והורירו igét kell hozzá gondolni. (137, 1—8).

Habakkuk 2, 5. ולא ינוה »nem telepedik le, nem nyugszik« (a kaldéus); az megfelel az 1. fej. 6. versében róla mondottnak (415, 3—5).

U. o. 3, 6. ויתמודד legjobban magyarázható I Kir. 17, 21, szerint: Isten, azaz dicsőségének fénye kiterjeszkedett a föld határraira, azaz betöltötte; tehát ugyanaz van itt mondva, mint a vers első felében. Ugyanazon értelemben veendő ez is: הליכות עולם לו. (364, 17—21).

Zsolt. 58, 9. שבלול vizárt jelent (v. ö. שבלל), úgy hogy a 9. vers első része hasonló értelmű a 8. v. első részével; שבלול jelző יהלך, valamint יתהלכו למו (698, 30—35).

U. o. 74, 3. פעמך »ütéseid«, v. ö. פעם, Jes. 41, 7. A vers értelme: »Oh Isten, felülről hozd összezuzásodat ellenségeidre, az örökké való romok — vagy pusztulás — miatt, valamint annak a rossznak nagysága miatt, melyet az ellenség végzett a szentélyben. Ez hasonló az

5. vers értelméhez: »mint valaki, a ki felülről lesuhintja a fejszét.« Mennél magasabbra emelik ugyanis a fejszét, annál sújtóbb a vágás. (461, 17—29).

U. o. 102, 25. »Ne engedd meghalnom napjaim felében«. Ennek megfelel a 24. v.: »megrövidítette napjaimat! (526, 30—32).

U. o. 139, 2. לִיעֵי (לִיעֵי-ből) »gondolkozásomat,« v. ö. לִיעֵי Kóh. 2, 22, לִיעֵי Hós. 12, 2. Hogy ez a szónak jelentése és nem לִיעֵי-ra vezetendő vissza, azt mutatja az zsoltár első három versének tartalma. (683, 21—29).

Jób 39, 28. וּמִצֹּרֶה hegycsúcsot jelent; ez látszik a következő versből: onnan kémleli a prédát. (388, 20).

Dán. 11, 22. יִשְׁטְפוּ »megfutamodnak«; hasonló jelentésű יִשְׁטְפוּ a 26. versben. (717, 17—20).

I Krón. 2, 55. תִּרְעָתִים, a mit rendszeren »kapus« értelmében vesznek (aram. תִּרְעָ = יִשְׁעֵי), talán inkább származási névnek veendő, az 53. versben nevezettek mintájára. (770, 31).

U. o. 28, 12. בְּרִית »profétai ihletés útján«; v. ö. מִדָּה a 19. versben. (670, 20).

XII.

Magyarázatok párhuzamos vagy hasonló tartalmu helyek szerint.

Gen. 15, 7. A »Sineár országában való sikság« (Gen. 11, 2) azonos azzal, mely e helyen, valamint 11, 28 »a kaldeusok völgyének« mondatik (v.ö. אֲרָם, Jes. 24, 14). (28, 30 s köv.).

Gen. 22, 2. Isten parancsa Ábrahámhoz, hogy fiát hozza áldozatul, eleve nem czélozta valódi végrehajtását, hanem csakis az Ábrahám megvizsgálására szánt, de tényleg be nem fejezendő áldozati cselekvésnek megindítását. Azért nincs ellenmondás ezen parancs között és a 12. versben említett tilalom között, mert épen ez utóbbi által világossá lett amannak az értelme. Hasonlóképen a Jeremiás-hoz intézett azon parancs, hogy a Rékhabitáknak bort adjon inni. (Jer. 35), nem úgy volt értendő, hogy e parancs ki is vitessék és amazok megigyák a bort, hanem ez az értelme: adjál nekik alkalmat, hogy bort igyanak. Vonakodásukhoz csatolja a proféta a megfelelő intést Izraél számára (L. 46, 7—15, R. 18).

U. o. 49, 5. V. ö. Gen. 34, 25 és 30 (374, 6—9).

Exodus, 8, 17. Hogy ערוב vad állatokat jelent, bizonyítja Zs. 18, 45: ויאכלם (547, 22).

U. o. 11, 4. Valamint בהצי, Exod. 12, 29, úgy כהצות sem megközelítő, hanem pontos időmeghatározás (L. 64, 4, R. 29).

U. o. 22, 7. ונקרב אל האלהים, v. ö. Deut. 19, 17 ועמדו לפני (L. 299, 24, R. 182).

Num. 23, 22. כתועפות ראם az Egyiptomból kivonuló Izraél önértetes erejét írja le, valamint יצאים ביד רמה, Exodus 14, 8 (289, 25—27).

Jós. 13, 21. Midján fejedelmei azonosak a Num. 31, 8 nevezett királyokkal (440, 21).

U. o. 18, 17. גלילות u. a. mint הגלגל, Jós. 15, 7, azért a targum így fordítja: גלגלא (136, 3—8).

Birák 14, 17. »Hét nap« alatt a hét napnak hátra maradt részét kell érteni, mert a 14. v. szerint abból három nap már lefolyt; épúgy értendő az évszám Exod. 12, 40, mert Izraél tartózkodása Egyiptomban nem tett ki 430 esztendőt és a Gen. 15, 13 olvasható jóslattól fogva számítandó időnek egy része már letelt, midőn Izraél Egyiptomba jött. (L. 298, 15—21, R. 181).

II Sám. 7, 7. שבטי a nép fejei, a királyok, v. ö. שבט, Gen. 49, 10; bizonyítja שפטי, I Krón. 17, 6 (698, 9—14).

U. o. 13, 39. נפש-וחכל-hoz pótlendő נפשי, v. ö. כלתה נפשי Zs. 119, 81 (L. 250, 7, R. 150).

U. o. 21, 19. גלית előtt I Kr. 20, 5 szerint pótlendő אחי (L. 250, 20, R. 151).

U. o. 23, 8. השלשי rövidítés השלשים-ből, mint I Krón. 11, 11-ből látszik. (L. 266, 5, R. 160).

I Kir. 6, 21. II Kr. 3, 16-ből látjuk, hogy רתוקות a. m. שרשרות (691, 10).

U. o. 7, 9. קירות a. m. טפחות a második leírásban, u. o. 6, 16 (267, 15—18).

U. o. 7, 27. מכונה u. a. mint a tórában, Exod. 30, 10, 28. בן. Mind a két szót így fordítja a targum: בנים (311, 32—35).

U. o. 10, 18. מופי a legszebb, legtisztább aranyat jelöli; v. ö. טהור, II Kr. 9, 17 (568, 25).

II Kir. 8, 12. הרותיהם nem hegyeket jelent, hanem »terhes nőket«, mint Hós. 14, 9, a hol ugyanazon kifejezés van használva, mutatja az összefüggés. (181, 12—17).

U. o. 9, 25. Jehu arra czéloz, a mit I Kir. 21, 19 olvasunk. (L. 56, 6, R. 25).

Ib. 11, 19. הכרי a sereg főtisztjei, a m. השלישים II Kir. 11, 25; II Kr. 23, 20 e két kifejezés áll helyette האדירים és המושלים בעם (330, 8—11).

Jesája 1, 13. »Nem bírok el jogtalanságot ünneplő gyülekezettel«. Ugyanazon gondolat Jes. 61, 8 így van kifejezve: »gyűlöl rablást égőáldozattal.« (L. 50, 10, R. 21).

U. o. 6, 2. שרפים tüzes angyalok, v. ö. Ez. 1, 13: »szinük mint a tüzes parázsé, égve fáklyák fénye gyanánt«. és Zsolt. 104, 4: »szolgái lobogó tűz.« (751, 5—9).

U. o. 8, 20. Isten »a tórára, a bizonyásra« esküszik, valamint Deut. 32, 40 az égre esküszik (L. 48, 4, R. 19).

U. ö. 14, 19. k. V. ö. Jerem. 8, 1 (450, 8).

U. o. 14, 30. בכורי kifejezésben nyilvánul Isten szeretete Izraél iránt, valamint בכורי-ban, Exod. 4, 22 (93, 3).

U. o. 16, 4. המין fosztogatást jelent, tulajdonképen kiszivást, v. ö. Jes. 60, 16 »színi fogod a népek tejét«; lehet hogy שר is »zsiradék, bőség« értelmében ugyanazon versnek egy másik kifejezése szerint (וישר מלכים תנקי) magyarázandó. (386, 8—17).

U. o. 24, 21. E vers értelme hasonló 27, 1 értelméhez. »A magasság seregének« megfelel ott az (égi) »sárkány« és »a föld királyainak« ott a »tengeri szörnyeteg« (113, 11—15; 349, 3—6).

U. o. 26, 16. צקן להש »kiöntöttek halk fohászkodást;« v. ö. Zs. 102, 1 (L. 74, 4, R. 36).

U. o. 37, 26. להשאות tárgya ערים; v. ö. Jes. 6, 11 שאו ערים (L. 342, 17, R. 212).

U. o. 47, 5. בחשך a sirban; v. ö. Job 17, 13 és u. o. 10, 21 (L. 58, 1—3, R. 26).

U. o. 48, 16. ורוחו a. m. ברוחו, v. ö. Zakarja 7, 12 (L. 56, 18 R. 25).

U. o. 48, 19. כמעותי, mint [a tenger] kavicsai, v. ö. בחול הים, Gen. 32, 13 (383, 27).

U. o. 49, 6. נצורי annyit jelent, mint הריבותיה. Jes. 44, 26 (450, 11)

U. o. 54, 15 czélzás Góg és Mágóg seregeinek egyesülésére és vesztére Izraél földjén, Ezék. 39. A vers értelme e szerint: Egyesülésük ellenetek akaratom szerint történik, de nálatok el fognak

veszni; על הרי ישראל תפול Ez. 39, 4 szerint értendő. (129, 5—15).

U. o. 57, 8. מאתי נלית »tőlem nyiltan elpártoltál«; ezzel ellenkező értelmű szólásmód Zsolt. 143, 9: אליך כסיתי, hozzád menekültem, elrejtve magamat óltalmadban (136, 25—29, 326, 34).

U. o. 58, 41. ועצמותיך יחליע kifejezéshez l. Péld. 15, 30 és Jób 21, 24 (230, 27—29).

Jerem. 4, 30. V. ö. Ezek. 23, 40 (649, 14).

U. o. 5, 26. ישו בשך יקושים »rosszat gondolnak ki (v. ö. שרירות) még akkor is, midőn pihennek a vadászok«, azaz éjjeli időben; ugyanaz állittatik Mikha 2, 1 is a gonosztevőkről (748, 12—21, v. ö. 712, 7).

U. o. 8, 4. הפולדו pótolandó alanya: דברי; v. ö. I Kir. 8, 56. (L. 253, 12, R. 152).

U. o. 10, 17. אספי מארץ כנעתך »a földnél mélyebben huzd be alacsonyodásodat,« azaz rejtőzzél el a föld alatt, a barlangokban; v. ö. Jes. 2, 10 (61, 12—20).

U. o. מישור és עמק Móáb országának azon helyiségei, melyek Jer. 48, 8 is emlittetnek, v. ö. בעמק Jós. 13, 27. A próféta népét megszólítván, azt egy sorba teszi Móábbal (535, 4—9).

U. o. 31, 31. ואנכי בעלתי בם; v. ö. Zakar. 11, 8 ותקצר נפשי בהם (102, 10).

U. o. 46, 9. והתהללתי a lónak szilaj kedvét, vigságát jelenti; v. ö. וישש בנח Jób 39, 21 (174, 18—20).

U. o. 49, 19. V. ö. 50, 44 (665, 32).

U. o. 49, 24. רטט a. m. רתת Hósea 13, 1 (677, 21).

U. o. 51, 11. מלאו tul. megtölteni, aztán gyarapítani és egyesíteni, v. ö. Ezek. 24, 10 (376, 12).

U. o. 51, 58. עיר תתערע meg fog rázkódni Bábel fala, a. m. תרעשה Ezek. 26, 10 (Musztaljik 100, 1).

Ezekiel 5, 11. אניע objektuma עיי; v. ö. Jób 36, 7 (L. 349, 2, R. 216).

U. o. 14, 22 k. A bajtársak látása által nyújtott vigaszból l. Ez. 32, 31 (424, 30).

U. o. 27, 28. מנישות körülbelől a. m. Ez. 26, 15 והאיים mindkettőről mondatik ייעשו mindkettőt így fordítja a targum: פורויה (147, 18; 596, 10).

U. o. 28, 23. וְנִפְלַח הַלֵּל-hoz l. וְנִפְלַח הַלֵּל, Ez. 6, 7 és בְּנִפְלַח הַלֵּל, u. o. 30, 4 (Musztalhik 210).

Hóséa 5, 7^b. Eljön egy hónap, mely megemészti, megsemmisíti őket telkeikkel (הַלְקִיהֶם), azaz egész országukkal együtt. Lásd a hasonló kifejezést: וְאָכְלָה אֶת הַחֵלֶק, Ámosz 7, 11 (213, 10—14).

U. o. 8, 1. כְּנִשָּׁר előtt Deut. 28, 49 szerint ezt kell hozzá gondolni: הִנֵּה גִּי בֹא מִמְּרָחֶק וִידְאָה (L. 255, 9, R. 153.).

U. o. 10, 6. בִּישָׁה = בִּישָׁה a bálványt jelöli, v. ö. Jerem. 3, 24 (87, 31, 567, 28).

U. o. 10, 10. Ezen szavak בְּאוֹתֵי וְאִסְרִים Péld. 3, 12^a szerint értendők (538, 16).

U. o. 11, 3. »Hordva őket karjaimon«. V. ö. Exod. 19, 4 (L. 327, 4, R. 199).

U. o. 11, 8. »Megfordult bennem a szívem«; ez a megbánás kifejezése, mint Exod. 14, 5: »megfordult Pháraónak és szolgáinak szive«, azaz megbánták, hogy elbocsátották Izraél népét (426, 3—5).

U. o. 13, 14. אֵיזֶה szócška (= אֵיזֶה) bevezeti az isteni mindenhatóság tagadóinak beszédjét, a mely Jes. 28, 15 szerint egészítendő ki (23, 32—24, 3, l. fent 9. l. 2. j.).

Jóel 1, 17. מִנִּירְתִּיהֶם a Zs. 65, 11 גִּדְוִדִּיהָ-nak nevezett barázdákat jelenti. (146, 27).

U. o. 2, 6. E kifejezés »visszahuzzák szépségüket« hasonló értelmű, mint אֶסְבִּי נָהָם Jóel 4, 15 (560, 20; Musztalhik 102, L. 116, 14, R. 63.)

Ámosz 2, 6. V. ö. Ámosz 8, 6. (Musztalhik 152).¹

U. o. 3, 12. בְּפֶאתַי מִשָּׁה וּבִדְ עֵרֶשׁ »a nyugvóágy szélén időzésük és pamlaghoz ragaszkodásuk miatt«. Ez czélzás az Ámosz 6, 4 leírt kényelmes életmódjukra. (L. 70, 16—19, R. 33).

U. o. מִכֹּת מַלְכֵּיכֶם »a királytok iránti engedelmesség« (l. הִסְכַּת Deut. 27, 9). Érti a népnek bálványimádó királyaik iránt az isteni törvények ellenében is tanusított engedelmességét, a melyről Mikha 6, 16 szól. (483, 3—7).

U. o. 7, 8. V. ö. Jes. 28, 17. אֵיזֶה a. m. מִשְׁקֵלָה (59, 1—5).

Mikha 2, 6. V. ö. Ámosz 5, 10 és Jesája 30, 11. (432, 5, 8).

U. o. 2, 8. V. ö. Mikha 3, 3 és Zs. 22, 19 (764, 13 f.)

U. o. 7, 17. מִמִּסְתֵּרֵיהֶם, v. ö. Zs. 18, 46 (192, 20).

Habakkuk 2, 4. »A jámbor életben marad hite által«. E gondolat hasonlít ahhoz, mit Gen. 15, 6 Ábrahámról olvasunk (539, 12).

U. o. 2, 17. **יְשַׁד בְּהִמּוֹת יִחִיתָן**. Képlegesen van az Babel királyáról mondva, kinek saját zsarnoksága okozza a veszedelmét, valamint a vad állatok addig pusztítanak, mignem erőszakkal ki nem pusztítatnak. Hasonló gondolat Péld. 11, 3 és 21, 7 (Muszt. 79 köv.).

U. o. 3, 6. **וַיִּתֵּר גִּיִּים** »kimozdította a népeket helyükről«, v. ö. Péld. 12, 7 (469, 13).

Czefanja 3, 3. **לֹא נִרְמּוּ לְבָקֶר** »reggel óta nem téptek szét prédát«; azt teszi, hogy éhesek, mert nappal elrejtőznek és nem mennek ki prédára, v. ö. Zsolt. 104, 22. Ezért is »esti farkasok« a nevök, mert este veszélyesebbek (145, 24 – 32).

U. o. 3, 17. »Hallgat szeretetében«, azaz irántad való szeretetében megbocsátja bűnödöt; l. Jes. 57, 11: »nem hallgattam-e, még pedig öröktől fogva?« (251, 30 – 33).

Zsolt. 8, 5. **כִּי תִפְקְדֵנוּ** hasonló értelmű mint **חָשַׁב** Jes. 33, 8 (580, 26.)

U. o. 37, 3. A vers második része a 27. vers szerint magyarázandó, a két mondat illetén megfordításával: **רַעָה אֱמוּנָה וְשָׁכֵן לְעוֹלָם** (L. 344, 23 – 25, R. 213).

U. o. 39, 6. **טַפְחוֹת נָתַת יָמִי**, arasznyira, azaz rövidre, tetted életemet, v. ö. I. Sám. 20, 3 **כַּפְשֵׁעַ בֵּינִי וּבֵין הַמּוֹת** (267, 13 – 15).

U. o. 58, 10. A versnek értelemszerű szórendje ez volna: **בְּטָרִם** **יִבְנוּ יִשְׁעֵינוּ כִּמוּ הֵי כִמוּ חֵינן סִירוֹתֵיכֶם אֲמַר**, azaz: Mielőtt észrevennénk, elhajíttatnak — v. ö. Zsolt. 35, 8 — még fiatal erejükben Isten haragja által, hasonlóan az ártalmas töviszekhez, melyeket eldobnak, hogy kipusztítsák. Hasonló gondolat II Sám. 23, 6. (477, 30 – 478, 15).

U. o. 59, 11. **יִרְאֵי** pótolandó tárgya **נִקְמָה**, v. ö. **אִרְאֶה נִקְמָתְךָ**, Jer. 20, 12 (L. 254, 20, R. 153).

U. o. 59, 16. **אִם לֹא** esküt vezet be: »bizony jóllaknak és hálni térnek«. Azt veti szemükre, hogy elmulasztják, midőn jól laktak, Istent dicsérni imában. Hasonló szemrehányás Jes. 56, 10: »a kik szeretnek alunni« (417, 19 – 24).

U. o. 62, 4. A ledőlést fenyegető falról vett képet találni még Jes. 25, 4 (182, 20).

U. o. 66, 5. **נִרְאָה עַל בְּנֵי אָדָם**, hasonló kifejezés: **נִרְאָה עַל כָּל סִבְיָיו** Zs. 89, 8 (522, 30).

U. o. 72, 7. Ebben a szólásban עַר בְּלִי יָרֵחַ a hold az egész égi szférának képviselője; v. ö. עַר בְּלִי שָׁמַיִם Jób 14, 12. (L. 301, 17, R. 183).

U. o. 72, 16 כַּלְבַּנוֹן azaz, »mint a Libanon fáinak sokasága«; v. ö. Jesája 40, 16 (684, 33).

U. o. 73, 4. Az erőnek és egészségnek összehasonlítása egy csarnokkal (אוֹלָם) megfelel a Zsolt. 144, 12 olvasható összehasonlításnak (50, 26).

U. o. 73. Ezen zsoltár értelme és gondolatmenete emlékeztet Maleáchi proféta egyik szakaszára: 3, 13—17. A zsoltár kezdő mondata: »Bizony, jóságos Isten Izraél iránt« tartalmaztatik Mal. 3, 16 és köv. versben; a panaszhoz, Zs. 73, 13, hasonló Mal. 3, 14; a boldoguló gonoszok elleni irigység Zs. 73, 3 hasonló módon fejeztetik ki, mint Mal. 3, 15. (176, 12—18).

U. o. 78, 25. אֲבִירִים a nagy és magas egeknek jelzője. לָחֶם אֲבִירִים tehát nem egyéb, mint לָחֶם מִן הַשָּׁמַיִם, Exod. 16, 4 és לָחֶם שָׁמַיִם, Zs. 105, 40 (18, 32—19, 4).

U. o. 87, 6. בִּכְתָב עַמִּים »midőn Isten megállapította és följegyezte a népek határait«. Hasonló értelmű Deuteron. 32, 8, בְּהִנְחָל עֲלֵיָן גּוֹיִם.

U. o. 90, 10 s. köv. utal az emberi élet rövidségére, melyhez alkalmazkodják — ez a könyörgése, — az isteni büntetés (l. fentt 60. l.) Hasonló gondolat Jób 7, 19 s köv. (277, 4 k.)

U. o. 90, 12. Mózes ekkép imádkozik: Napjaink, rövid életünk mértékéhez (מִנְהָא fönév) képest fenyíts bennünket, nem mértéken tul. Hasonlóan Jeremiás 10, 24: Fenyíts engem, de mérték (מִשְׁכָּל) szerint, annak mértéke szerint, a mit elbirhatok (380, 27—32, v. ö. 739, 31).

U. o. 99, 1. Ha תְּנוּטָה állitmánya תְּנוּטָה-nak, akkor a. m. תְּמוּטָה és az értelem u. a. mint Zs. 60, 4, מְטָה. Ha pedig תְּנוּטָה Istent szólítja meg és תְּנוּטָה-ra vonatkozik, mint tárgyra, akkor (az arab szerint) annyit tesz mint felfüggeszteni, lebegtetni és a gondolat hasonlít Jób 26, 7-hez: תִּלְהָא אֶרֶץ. (416, 31 - 417, 2).

U. o. 104, 6. עַל מֵיִם יַעֲמְדוּ megfordítva van ebből: עַל הַיָּם יַעֲמְדוּ מֵיִם, értelme u. a. mint עַל הַיָּם לְרוֹקַע הָאֶרֶץ, Zs. 136, 6 (L. 339, 21, R. 210).

U. o. 113, 9. עֲקִיתָ talán stat. absol., és ezen mondat עֲקִיתָ מִיִּשְׁבֵּי יְחִידִים בֵּיתָה (545, 4). megfelel Zs. 68, 7 e mondatának: מִיִּשְׁבֵּי יְחִידִים בֵּיתָה.

U. o. 119, 28. דלפה נפשי a. m. תבנה נפשי , Jerem. 13, 17 (160, 9).

U. o. 119, 86. שקר רדפתי -hoz l. Zs. 35, 19. (747, 33).

U. o. 119, 174. V. ö. 119, 81. (757, 6).

U. o. 130, 4. »Hogy féljenek tőled« ; azaz : ha tudva lesz, hogy nálad van a megbocsátás, emezt remélik és megbánják bűneiket ; annak a tudata pedig, hogy megbüntetsz, előidézi a büntetéstől való félelmet és a bűnnek kerülését. Hasonló eszmemeneten alapszik I Kir. 8, 4 (385, 7—20).

Péld. 14, 23. A vers második részével v. ö. 13, 3^b (540, 19).

U. o. 15, 22^a. V. ö. 22, 18 a. (476, 18).

U. o. 15, 28. »A jámbor szive keserőségekről elmélkedik« (l. fennt 30 l.) V. ö. Kóh. 7, 4. (554, 16).

U. o. 18, 6. A rágalmazó szavai mintegy elnyelvék, azaz elrejtőzők ; l. Jób 6, 3 : »azért szavaim elrejtvék, rejtelmesek« (346, 28—31).

U. o. 26, 6. חמם שתה ; hasonló ישתה לעג , Jób 34, 7 (642, 6).

U. o. 26, 23. »Égő ajkak«, v. ö. 16, 27. (160, 15).

U. o. 31, 8. בני חלוק hasonló értelmű ezzel : לקוחים למות 24, 11. (229, 25.)

Jób 3, 3. היה גבר hasonló értelmű mint Jerem. 20, 5 ילך בן זכר (Musztalhik 129).

U. o. 10, 16. תתמלא בי ; v. ö. ותרד פלאים és Jes. 29, 14. (572, 8—11).

U. o. 12, 6. ובטוחות így egészítendő ki : ומשכנות בטוחות v. ö. ובמשכנות מבטחים , Jes. 32, 18. (L. 117, 19, R. 65).

U. o. 18, 2. קנצי a. m. קץ . Bildád kérdése megfelel a Jóbénak, 16, 3. (640, 26).

U. o. 19, 26. עצמי utal ואת a 20. versben : »Bőröm után összezúzták csontjaimat.« Ez képleges kifejezése beszédjeik megsemmisítő hatásának. Hasonló Mikha 3, 3 : »Bőrüket lehúzták róluk és csontjaikat széttörték.« (453, 13—18).

U. o. 21, 10. ולא יעיל -hoz l. תקמיאני , Jób 10, 10 (142, 18).

U. o. 24, 20. »A féreg édes neki« ; l. 21, 33 »édesek neki a völgy göröngyei« (398, 7—11).

U. o. 24, 24. V. ö. Zs. 37, 35 k. (Musztalhik 223).

U. o. 34, 26. »A gonoszok saját helyén (תחת) veri őket az Isten«. Hasonló értelmű Jób 40, 12 ושעם תחתם (491, 25—29 ; v. ö. 761, 10).

Siralmak 2, 22. ביום מועד kifejezéshez l. Sir. 1, 15 ; תקרא מנרי -hoz pedig Jerem. 49, 29 (128, 33—129, 2).

U. o. 4, 8. »Bőrük tapad csontjukhoz«, v. ö. Zs. 102, 7 (616, 18).

U. o. 4, 20. **נִלְכַּד בְּשַׁחֲתוֹתָם**, v. ö. Jerem. 5, 26 (716, 16).

Kóh. 3, 21. Az emberi szellemnek e helyen említett fennmaradását a halál után világosan kimondja Abigáil kívánata, I Sám. 25, 29, valamint Kóh. 12, 7 (110, 5 - 8).

U. o. 10, 1. A kenőcskeverő drága olajába esett légy büzhödtté teszi, úgy hogy az olaj mintegy maga hirdeti (**יִבִּי**) rossz állapotját. Hasonló átvitelt találunk Péld. 27, 16: A ki (a gonosz asszonyt) el akarja rejteni, azaz megakadályozni, hogy ki ne járjon, ez oly lehetlent akar, mint a ki szelet kíván elrejteni, vagy a ki jobbában el akar dugni olajt, mely azonban zsiros voltánál fogva önmaga hirdeti az ottlétét. (403, 7--17, v. ö. 617, 32).

U. o. 10, 17. **בְּנִיּוּתָהּ** jelenti az önuralmat, mérsékletet, **יִשְׁתִּי** (alapjelentése: a szövet belfonala) az élvezetbeli mértéktelenséget, zabolátlanságot; v. ö. Péld. 13, 25. (752, 35-- 753, 3).

Dán. 11, 39. **אֱלֹהֵי נֹכַר** nem idegen isteneket jelent, hanem idegen hitet, idegen törvényt, I. II Krón. 15, 3, a hol **לֹא אֱלֹהֵי אֱמֶת** jelentése ez: igaz vallástörvény nélkül, a mennyiben ez el lesz rontva, mint a folytatásból látszik: »oktató pap és tanítás nélkül.« (49, 15—21).

Ezra 2, 62. **נִמְצְאוּ** az egyes számu **נִמְצָא** helyett áll, I. Neh. 7, 64 (L. 306, 21, R. 187 hiányzik e hely).

U. o. 3, 10. **עַל יְדֵי דָוִיד** »Dávid parancsa szerint«, v. ö. Neh. 12, 25. (275, 7).

Neh. 6, 14. »Nóadja a próféta« (**נְבִיאָהּ** nem nőneműje, hanem erősített alakja **נְבִיא**-nak) azonos a 10. versben említett Semája ben Delájával, a ki azért neveztetett **נִיעֲדִיָּה**-nak, mert Nehemiásnak ezt izente: **נִיעַד אֶל בֵּית אֱלֹהִים**. Hasonló módon értelmezhető **הַנְּהַלְמִי** jelző, melyet Jer. 24, 24 szerint Semája álpróféta viselt; alkalmasint onnan származott, hogy ez utóbbi hamis jóslatait sokszor álmokra vezette vissza, Jer. 23, 25 szavaival azt mondván: **חֲלַמְתִּי חֲלַמְתִּי** (L. 79, 12—7, R. 39).

U. o. 8, 6. »Kezeik fölemelése« (**מִוֵּעַל**), v. ö. Zs. 28, 2. (522, 23).

U. o. 9, 31. **לֹא עֲשִׂיתֶם כָּלָה**, v. ö. Jerem. 30, 11. (L. 273, 18, R. 165).

U. o. 12, 47. **מִקְדִּישִׁים** értelme: tizedet adtak, v. ö. Neh. 10, 39, Num. 18, 26. (627, 27—32).

I Krón. 12, 23. **למחנה גדול** magyarázandó Gen. 31, 11 **הייתי** **לשתי מחנות** szerint (L. 255, 20, R. 153).

U. o. 20, 4. **הרפאים**: a **הרפה**-tól származók, v. ö. II Sám. 21, 18. (685, 13).

U. o. 28, 14. Az első **לזהב** értendő 29, 2 szerint, **למלאכה הזהב** (L. 49, 11, R. 20).

II Kr. 1, 4. V. ö. I. Kr. 15, 1, 3. (L. 34, 19, R. 10).

U. o. 2, 15. V. ö. I. Kir. 5, 33. (692, 13).

U. o. 3, 3 **הוסר** magyarázandó **נוסרו**, Zs. 2, 2, **בהוסרם**, Zs. 31, 14 értelmében, tehát: »a miről tanácskoztak Salamonnal«, célzás I Krón. 28, 11-re. (286, 27—31).

U. o. 9, 11 **מסלות** tamasztó oszlopok (**מסתולל**, Exod. 9, 17 = **מתחוק**); ezt megerősíti a megfelelő **מסער**, I. Kir. 10, 12. (345, 21; 484, 14; Musztalhik 206 köv.).

U. o. 22, 6. **כי** jelentése itten »miatt«, a mint II Kir. 9, 15-ből látszik, hol **מן** áll helyében (315, 26).

XIII.

A pentateuchusi törvények magyarázatához.

Exod. 20, 25. Sik földön készíts nekem oltárt, azaz nem a hegyek tetején, mint a bálványimádók szokták. (53, 22—24).

U. o. 21, 6. »Örökké szolgáljon neki«; azaz vagy a szolgának, vagy az úrnak élte fogytáig. (530, 6 köv.).

U. o. 21, 7. **יצא** talán itt annyit tesz mint »megmaradni, időzni«, úgy mint I Sám. 22, 31, Rúth 2, 22, v. ö. Berákhóth 39^a: **לא הוציא שבתם**. A törvény értelme e szerint: Ne maradjon a hét év végeig uránál, mint a szolgák, hanem előbb bocsáttassék el tőle, akár midőn az urának akarata ellenére is kiváltják, akár mihelyt az érettség korát elérte. (291, 10—15).

U. o. 22, 27. **אלהים** a. m. birák (49, 13).

U. o. 25, 29. A szentelt kenyerek az asztal mindkét oldalára tétessenek úgy, hogy ennek közepe üres maradjon; ezt az üres helyet pedig az itten említett edényekkel takarják be (**יסך**), egyedül diszítés céljából. (439, 32—440, 1).

U. o. 30, 34. **בר בבר** azt jelenti, hogy az egyes fűszernemek külön

és pontosan megtartandó súlyegységekben alkalmaztassanak, azaz mind egyenlő részekben. (83, 23—26).

U. o. 31, 10. Azt mondják, hogy **בגדי שרר** alatt a ruhák és takarók 14 neme értendő, melyek a Num, 4, 5 kezdődő szakaszban felsoroltatnak. (749, 20).

Levit. 2, 11. **דבש** a datolyagyümölcsöt jelöli itt, nem pedig a mézet, mert ebből nem mutatnak be zsengeáldozatot; hasonlóképp értendő II Krón. 31, 5 is. (152, 21—25).

U. o. 10, 9. **שרר** minden részegítő ital a boron kívül; mert a tilalom oka a részegség által netalán okozható bűnök megakadályozása. De azt is állítják, hogy **שרר** a régi bort jelöli. (723, 8—11).

U. o. 13, 10. **בשר חי** tiszta hus, mely szükségképen vörös és nem fehér, mint a 16. versből is látszik. (222, 6—8).

U. o. 19, 32. **שיבה** a tudás emberét jelöli, ha nem is öreg, mert általában teljesebb az öregek tudása mind a fiataloké. (649, 32—650, 2).

U. o. 22, 21. Ezek a kifejezések: **לפלא נדר**, a mi helyünkön, **יפלא**, Num. 6, 7, **מבחר**, Deut, 12, 11, a fogadásokat csodálandóknak, kiválasztottaknak jelzik és ez által azoknak tevésére ösztönöznek, buzdítanak, a mennyiben azt fejezik ki, hogy a fogadásban nyilvánuló jámborság nagy jutalmat remélhet. (572, 5—8).

Num. 6, 3. **שרר** ittan, úgy látszik, mazsolából nyert bort jelent. (723, 15).

Deut. 23, 18. Ebben a versben a bizonyos időre szóló házasság (**אֵלֶּמְתָּעָה**) tiltatik meg. (628, 24).

XIV.

A bibliai történethez.

Deut. 34, 6. Mózes önmagát (**אֵתָה**) temette el Isten segítségével. Azt mondta ugyanis a földnek: Hasadj föl Isten parancsára! Fölhasadván a föld, Mózes bement az oduba és újra szólt a földhöz: Záródjál be Isten parancsára! Akkor elbucsúzott a lelke, teste fölötte pedig bezáródott a föld. Így magyarázta Abulvalîd fiatal korában (75, 21—26).

Jósua 7, 5. **השכרים** azon hely, a melyig menekültek az Ájnál

visszavert izraeliták; alkalmasint e vereséről nevezték így, l. יִשְׁבִּיר, Ez. 32, 9, נִשְׁבִּיר, II Krón. 14, 12 (700, 23—28).

Jósua 10, 13. »A hold megállott«, azaz abban hagyta mozgását, mert szférájának mozgása megszűnt. (532, 28 köv. V. ö. Júda Ibn Bálaam és Mózes Ibn Gikatilla vitáját e helyről, közli Derenbourg, Revue des É. J. XVII, 178).

Bírák 5, 21. נָהַל קְדוּמִים volt a pataknak neve, mert a két sereg ott megtámadta (קדם a Piélben) egymást. (626, 6).

U. o. 7, 19. Gideon az éjjel középső részében érkezett, midőn épen fölállították az öröket. Ezen adattal az mondatik, hogy Gideon amaz éjjel első őrsváltásakor rohanta meg a midjánitákat. (42, 42—43, 2).

U. o. 8, 31. פִּלְגֵשׁ alatt másodrendű feleségül vett rabszolganőt kell érteni, mint 9, 18-ból (אִמְתּוֹ) látszik. Lehet, hogy Abimélekh anyja héber szolgáló volt, úgy mint a Bír. 19, 1 említett nő. (595, 11—21).

U. o. 11. אֲחֵרָה idegen, más törzshöz tartozó nőt jelent, v. ö. אֲחֵרָה a 2. versben; vagy pedig kívülről, más vidékről származó idegen nőt. (198, 19—24).

I Sám. 20, 27. מִמַּחֲרַת הַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי nem annyit tehet mint: a második újholdi ünnepet követő napon, hanem: a következő napon, mely az újhold-ünnep második napja volt; mert az elbeszélte esemény nem köznapon, hanem magán az újhold ünnepén történt. (371, 8—18).

U. o. 22, 4 s köv. מִצְוֵה nem azonos az 1. versben említett adullami barlanggal, hanem föl kell tenni, ámbár nincs külön elmondva, hogy Dávid a barlangból a מִצְוֵה szóval jelölt várba ment. (389, 27—35).

U. o. 22, 19. מִצְוֵה a hegy tetejét jelöli, mely a 25. versben sziklának mondatik. (338, 32—35).

U. o. 24, 23. A מִצְוֵה nem lehet azonos a 4. versben említett מַעֲיָה-val; mert abba a barlangba Dávid az embereivel csak véletlenül jött be, mielőtt oda jött volna Sálul, mert az országút mellett volt és rendes rejtekül nem szolgálhatott neki. Tényleg Dávid, mint az 1. versből látszik, a hegy csúcsán fekvő várban rejtőzve élt rendesen, a melybe azután, a 33. vers szerint, vissza is tért. A barlangba talán azért ment be akkor, mert attól félt, hogy Sálul várában megtámadja. (389, 8—48).

U. o. 25, 3. בְּלֵבִי a. m. Káleb nemzetségből való. (320, 28).

U. o. 30, 1. וְיָבֹא a város elpusztítását jelöli (1. II Kir. 3, 25), mert lakóinak megölése külön van említve a 2. versben (334, 9—12).

II Sám. 2, 16. הַצִּיִּים átvitt értelemben hősöket, vitézeket jelent. A helyet a rajta lefolyt harcok miatt így nevezték: Hősök telke, vagy pedig Hősök viszálya (605, 4—11, v. ö. 626, 10).

U. o. 6, 6. שִׁמְטוּ הַבָּקָר : az ökrök szétzuzódtak, azaz tagjaik széthullottak, a frigyszekrény méltóságának megsértése miatt, mert meg gondolatlan ságból az állatok által vitették, a helyett hogy vállon hordták volna. Uzza attól félván, hogy a szekrény leeshetik, kinyújtotta kezét, hogy megfogja. (731, 16—21).

I Kir. 17, 4. הָעֵרִיבִים talán annyit tesz mint előkelők, nemesek (1. הָעֵרִיבֹת, II Kir. 14, 14); értendők az Illés próféta tartózkodásául szánt helynek előkelő emberei. צִוִּיתִי értelme: ihlettem őket, rá indítottam lelküket. (547, 17—19).

U. o. 18, 29. »mignem be kellett mutatni az áldozatot«. Alkalmasint erre az időpontra ígérték a tűz lejövetelét. (382, 1).

II Kir. 3, 27. וַיַּעֲלֵהוּ עֵלֶיהָ : megölte. Azzal a szándékkal ölte meg a falon, hogy lássák az ellenségek és rémüljenek el. (527, 9—11).

U. o. 4, 40. »Halál a fazékban.« Talán mérges gombanem volt, mely megfuladási rohamot és a lélekzet megszorulását okozza; a tanítványok pedig nem ismerték ezen táladonságát, azért van róluk mondva (39. v.): »mert nem tudták.« (583, 6—9).

U. o. 6, 25. A galambganéj tüzelésre kellett nekik, mert az ostrom következtében nem volt fájuk. (148, 18).

U. o. 20, 9 köv. שִׁיבֵה annyi tesz itten mint kinyújtózni, előre haladni (v. ö. שִׁבֵה Jer. 8, 6, שִׁבֵה u. o. 11, 10, שִׁיבֵה u. o. 31, 19). A próféta azt akarta, hogy az árnyék tiz fokkal előre menjen, a nap mozgásával összefüggő ismert okból, úgy hogy a nappal az égi testnek meggyorsult mozgása által megrövidült volna. De a király nem érte be ezzel, hanem azt kívánta, hogy hátra menjen az árnyék, még pedig az által, hogy a nap természeti útja ellenében visszafelé mozogna, így pedig a nappali idő meghosszabbúlna. (707, 18—25).

Jes. 14, 19. E versből, valamint a 20. versből is következik, hogy a méd király Bábel elfoglalásánál kiásatta Nebukadneczar holttestét sírjából. L. még Jer. 8, 1 (450, 6—10).

Ellenmondások kiegyenlítése.

I Sám. 14, 35. Ámbár Sálul már azelőtt épített oltárt Mikhmásban (13, 9), itt még is az állittatik, hogy ez az első, Sálul által épített oltár: tényleg az első oltára volt, melyet a 34. versben említett czélnak szánt, míg a mikhmási oltárnak az volt a rendeltetése, hogy mellette győzelemért imádkozzék. (L. 345, 17—24, R. 214).

II Sám. 6, 10. Óbed-Edóm itten Gáth filisztéus városról neveztetik el, míg I Krón. 15, 21 szerint Merári utódja volt, Levi törzsből. De ama megnevezését nem származására vonatkozik, hanem arra, hogy a nevezett levita valamikor Gáthban lakott. (L. 235, 7, R. 140).

U. o, 17, 25. Amásza atyja I Krón. 2, 17 szerint ismaelita volt, a mi helyünk szerint pedig izraelita; ez úgy értendő, hogy izraelita létére valamikor az ismaeliták között lakott, vagy pedig valamely esemény által érintkezésbe jött ezzel a néppel. (L. 235, 4—9, R. 140).

I Kir. 10, 12. Ebből a versből, valamint II Krón. 9, 11-ből az következne, hogy az אֵלִנְמִים nevű fa azelőtt nem láttatott az országban, míg II Krón. 2, 7 szerint a Libánón czédrusainak egyik neme volt, tehát azelőtt is ismertethetett. De az előbbi adat ekkép értendő: oly jeles algummimfa, mint az Ofírból származó, nem hozott soha a Libánónból. (346, 17—23).

XV.

Különösen feltűnő vagy téves magyarázatok.

Exod. 21, 19. שבתו gyöke שבת, szünetelni, nyugodni; e gyökből való még שבת Ámosz 6, 3, Jes. 30, 7, II Sám. 23, 10. (701, 27—702, 6); de I. 702, 17: שבתה, Rúth 2, 7, lehetőleg שבת gyökből való, de helyesebb azt ישב-ból leszármaztatni.

U. o. 22, 5. המבעיר את ובערה a ki lelegelteti a legelőt (102, 30 k.; nyilván összetévesztette a 4. v. tartalmával).

Lev. 23, 40. הדור melléknév (171, 1).

Num. 15, 21 (Neh. 10, 38, Ezech. 44, 30). עֲרִיסְתֵיכֶם zsengek általában אֲבִנֵי אֱלֹהֵי (550, 16).

U. o. 24, 3. נאמן itten parancsoló (399, 6).

Jósua 5, 2. צרים melléknév (éles), חרבות függő viszonyban álló főnév hozzá (604, 34; L. 223, 21, R. 133, 9).

Birák 5, 8. לָחֶם = לָחֶם perf. Kal (351, 3).

U. 5, 16. חקקי, valamint a 16. v. חקרי melléknevek, יראי mintájára (245, 1, 18).

U. o. 8, 13. מלמעלה החרם a napfölkéleése előtt (249, 11 ; 525, 5).

U. o. 20. 48. מתם melléknév, שלשם, פתאם mintájára, értelme: népes (397, 1).

U. o. 21, 21. מחולות tamburin hangszert jelent (טבול) (215, 81).

I Sám. 15, 32. אנן מעדנות = »az élvezetekben, kéjben bővelkedő Agág« (506, 16).

U. o. 19, 10. את החנית alany ויך igéhez (77, 15).

II Sám. 17, 11. לפניך = לפניך »előtted« (576, 8).

Jes. 2, 2 (Jerem. 31, 12, Mikha 4, 1, Jer. 51, 24), ונהרו a. m. tekinteni, remélni (413, 5).

U. o. 2, 16. תרשיש (has. Jóna 1, 3, I Kir. 22, 49, Jes. 23, 1) a tengert jelenti (690, 27 k. Azonban a 32. sorban megjegyzi Ab., hogy az említett helyek némelyikében talán a Gen. 10, 4 említett nemzet országát kell érteni).

U. o. 3, 20. צעדות t. sz. אצודה-nak, Num. 31, 50, II Sám. 1, 10. (614, 31).

U. o. 7, 20. השכירה a. m. tekintélyes, hatalmas, épúgy שכירה Jer. 46, 21 (723, 23 ff.)

U. o. 7, 25. מערר talán összefügg נער-ral, Jes. 40, 26 és távol fekvő, félre eső helyet jelent, mely a mivelt helyektől való távolsága miatt mintegy hiányzik« (507, 15 köv.)

U. o. 8, 1. »Irj rá emberirással« ; ez euphemistikus kifejezés a nemzésre (247, 24).

U. o. 10, 18. כרמלו, valamint כרמל Jes. 16, 10, u. o. 29, 17 bizonyos ismert helynek a neve (338, 7 k.).

U. o. 18, 7. נורא, valamint נוראה Jes. 21, 1, a. m. »távoli« (396. 1).

U. o. 25, 11. ארבות származik רבה igéből (sokasodni), ידיו visszamegy יד-ra, »hely« jelentésében, עם ארבות ידיו e szerint »a helyeinek legtöbbszörében« (67, 17 k.; 274, 27 ; 660, 19).

U. o. 30, 27. משא a. m. משא beszéd (460, 10).

U. o. 58, 2. קרבת אלהים azon példák végén áll, melyekben קרב jelentése »küzdeni« (647, 24), míg a cikk elején a »közeledni« jelentésére adott példák közt látható (646, 25).

Jer. 50, 21. חרוב, valamint a 27. v. חרבו és II Kir. 3, 28 נחרבו, חרב »kard« főnévből képezett igék. (246, 7 k.).

Ezekiel 7, 11. מהמהם kettőzés מהם-ből, nyomaték és erősítés céljából. (176, 27).

U. o. 19, 4. שחת gyöke בשחתם rontani (716, 14).

U. o. 21, 29. הזכרכם alakjánál fogva Niphál, értelménél fogva egyenlő értelmű az igének הזכרכם Hiphil alakjával, mely a vers első részében található (193, 26 k.).

U. o. 28, 13. מסך gyöke מסך keverni, vegyíteni. (383, 10).

U. o. 32, 5. רמותך gyöke רמה dobni, tehát »a te elesettjeid« (681, 8).

U. o. 42, 5. קצרות a. m. קצורות, melleknév (643, 11).

U. o. 43, 17. פנות nem határozatlan mód, hanem főnév (575, 24).

Hósea 12, 15. יטוש bennható (»terjed, nyilvánul«), alanya דמיו (161, 8 ; 433, 24).

Ámosz 7, 1. יוצר főnév : teremtés, sokaság. (292, 15.)

U. o. 7, 13. מקדש a. m. vár, kastély. (628, 4).

Zekarja 7, 2. רגל a. m. רגמחם Zs. 68, 28, sokaság, gyülekezet. (665, 4).

Zsolt. 68, 8. סלה (másutt »örökké«) itten : az őskorban. (483, 19).

U. o. 78, 26. קדים itt a. m. חים ugyanabban a versben, déli szél, mert a fürjeket nem hozhatta két különböző szél. (626, 23 k.)

Jób 12, 10. איש itten minden élő lényt jelöl. (41, 9).

U. o. 17, 11. נתקן Piél. (468, 20).

U. o. 22, 25. שרי melléknév és a következő szónak állitmánya : »vagyod hatalmas, nagy lesz«. (704, 31).

U. o. 30, 17. נקר bennható jelentésű Piél és egyes szám létére többes sz. főnévnek állitmánya (454, 10).

Kóh. 2, 25. חוש az összefüggés szerint a. m. »inni« (217, 30 ; más magyarázat fennt. 47. l.).

XVI.

Eltérő olvasatok a bibliai szövegben.

Már régebben rá utaltam a szentirási szöveg eltérő olvasatainak rendkívüli nagy számára, melyet Abulvalîd Szótára felmutat (l. Abulv. élete és munkái, 54. l., 84. j.). Azoknak áttekintete azonban nem a bibliai szöveg birálatához és történetéhez képezne adalékot, hanem inkább megvilágítaná a másolók vigyázatlanságát és elhamarkodását, de talán a szerzőkét is, mert föltehetni, hogy Ab. Szótárának már eredeti példányába is, valamint a még életében készült és elterjedt másolatokba becsusztak itt-ott a bibliai helyeknek téves idézetei. De lehetnek az idézetek közt elég nagy számmal oly variánsok is, melyeket Abulvalîd az ő bibliai kézírataiban talált és melyeket ő helyeseknek ismert el ; egyes olvasatoknál e föltevést megerősíti az összefüggés is, melyben idézetnek. Jelen szakaszban összeállítottam a Szótárból, részben a többi munkából is, csoportokba rendezve a némileg figyelemre méltó bibliai variánsokat, mellőzván természetesen a nyilvánvaló tollhibákat.

A szövegbe fölvelt szók : את a következő szók előtt : קרבנו Lev. 4, 28 (51, 25), כל עיר, Deut. 3, 6 (212, 5), הארץ, Birák 20, 37 (395, 10) és egyébütt ; אך, לבקר előtt II Kir. 16, 15 (106, 2) ; לא, האכלו előtt Lev. 11, 21 (42, 15), אגרע, Ez. 5, 11 (146, 16), אכלו előtt II Kr. 30, 18 (260, 23) ; כי, אז, Jer. 11, 15 (315, 29) ; נא, II Sám. 14, 30 (272, 3) ; על, פשטנו után, I Sám. 30, 14 (333, 13). כל, אשר, Gen. 32, 24 (499, 15) ; ענבה, עליהם, Ez. 23, 12 (474, 18) ; ויחלקו, להם, Jós. 14, 5 (L. 330, 17). — בני, ישראל, el. Exod. 15, 22 (441, 4), II Sám. 10, 19 (48, 16) ; Ez. 13, 2 (401, 16) ; באשר, בארץ, el. Bir. 17, 8 (73, 16) ; וישב, דוד, ut. I Sám. 24, 1 (389, 18) ; שעיר, עזים, ut. Ez. 43, 25 (275, 23) ; המלך, וישב, ut. II Kr. 22, 6 (315, 25) ; שקים, הגרו, után Jóél 1, 13 (585, 8) ; אבי הנערה, אתה, ut. Bir. 19, 7 (588, 35). — מזורו, ראה, ut. Hósea 5, 13 (190, 24) ; ויהרדו, ימהרו, ut. Náchum 2, 6 (137, 8), באו, ut. Bir. 18, 3 (531, 8).

Az idézett példák legnagyobb részében könnyen fölismerhető a magyarázó pótlások jellege vagy pedig párhuzamos helyek befolyása. Nevezetes variáns [אבשלום] מצבת II Sám. 18. 18 (L. 219, 7, R. 130, 24).

Kiesett szók. Ezekre sokkal több példa van, mint a becsusztatott szókra, de szükségtelen idézni közülök, mert az illető szó kiesése csakis másolási hanyagságon alapszik. De lehetnek köztük oly variánsok is, melyek Ab. bibliai példányaiból származnak; ilyen talán במדבר kicsin במצרות előtt I Sám. 23, 14 (388, 23). kieséséről, II Kr. 10, 16, l. fennt 7. l. 6. j.

Ritkák oly variánsok, melyek a szók megváltozott egymásutánjában állanak, pl. Jes. 30, 20 לָכֵן וְנָתַן יְיָ לָכֵן (296, 19); I Sám. 14, 30 אָכַל הָעָם הַיּוֹם (347, 21); Jóél 4, 11 שָׁמָּה יִּהְיֶה הַנְּחֹת (429, 12); II Krón. 13, 23 עָדוּ הַנְּבִיאִים (166, 19). Betük áttételében álló variánsok a közönséges tollhibák osztályába valók, még oly esetekben is, mint Num. 31, 24 לְצִאֲנָם (602, 13), vagy Hósea 9, 14 צְמוּקִים (620, 13).

Igen gyakran találjuk על viszonyítót אל helyett, a ragozott alakokban is, vagy megfordítva. אשר helyett כי: Dent. 1, 36 (יען כי 376, 15). I Sám. 18, 15 (720, 34), II Krón. 8, 11 (68, 24).

Az Isten nevei közül elég sokszor áll יי (יהוה) helyett, pl. Sir. 2, 2 (96, 24), u. o. 3, 31 (191, 11 és 199, 13); אלהים h. pl. II Krón. 34, 27 (324, 17); de megfordítva is יהוה helyett אלהים, pl. Bir. 6, 21 (725, 16), Jes. 50, 7 (516, 21). Zs. 37, 40 (516, 22, 518, 20, 554, 4).

A legtöbb variáns abból származott, hogy valamely szónak egy betűvel többje vagy kevesebbje van, mint rendes szövegünkben; ily gyarapodás vagy csökkenés természetesen sokszor a szónak értelmét is módosítja. Néhányat e variánsok közül fölvettem a következő lajstromba. Azon számos eltérő olvasat, melyek hasonló betük fölcserélésén alapulnak — ilyenek ד és ר, ה és ת, י és י, ב és כ, de ש és ש is — többnyire egyszerű tollhibák, de köztük eredeti variánsok is lehetnek.

Különféle variánsok lajstroma, a szentírás könyveinek sorrendje szerint.

Genesis 1, 20 מעופף (586, 19); 3, 19 אפך e helyett אפך (63, 20; 279, 28, 30 280, 23) ¹⁾ 7, 18 הימים e h. המים (122, 22); 7, 19 והימים (223, 21); 9, 2 הארץ e h. הארץ (681, 20); 24, 53 מגדנות כי מגדנות (363, 3); 25, 6 מאת e h. מעל (725, 11); 27, 88 ובני e h. ויבך (457, 82), 45, 2 szerint; 42, 17 המשמר (433, 2); 47, 2 ויניהם (576, 4); 47, 17 מכל e h. בכל (638, 16); 50, 11 קראו (L. 210, 10, R. 124, 16).

Exodus 23, 33 בארץ (317, 9); 25, 31 תעשה י, nélkül (650, 30); 30, 15 נפשו (329, 20); 30, 23 בקנה e h. וק' (638, 29).

¹⁾ Abulvalíd »orr« jelentésében veszi e szót, a mely magyarázathoz Ibn Parchon (אף cz. a.) ezt a megjegyzést csatolja: בי יותר ידע החוטם מכל הפנים. Ezen, a rendes magyarázattól (»arczod verejtékében«) eltérő felfogás találtatik meg egy IX. századbéli polemikus Pehleviszövegben, melyről J. Darmsteter értekezett (Revue des É. J. XVIII, 7). Egy másik fölfogás szerint így fordítja Ab. a kifejezést: »haragod erejében«; mindenesetre egyes számúnak olvasta אפך-t.

(757, 6); 119, 122 **הסדר** e h. **עבדך** (546, 14); 139, 14 **נפלאתי** (571, 30); 140, 11 **בהמורות** (178, 12).

Péld. 7, 17 **ואהלים** (L. 242, 14 R. 145, 17); 11, 26 **וברכות** 10, 6 szer. (L. 218, 13, R. 130, 3); 14, 29 **אפים** e h. **רוח**, v. ö. 17 v. (671, 31); 16, 28 **אדם** e h. **הכם** (721, 16); 29, 5 **לפעמיו** (590, 10.).

Jób 15, 3 **בדברים** e h. **בדבר** (481, 24); 18 15 **מבלילו** egy szóban írva (L. 328, 25, R. 200, 30); 20, 26 **לאהלו** (672, 26); 31, 12 **אש** e h. **אש היא** e h. **כי אם אש** (316, 29); 34, 27 **מאלהים** e h. **מאהריו** (318, 25); 40, 8 **משפט** (63, 10).

Rúth 1, 1 **בשדה** (705, 9). — Siralm. 1, 12 **בי** e h. **לי** (L. 50, 2); 3, 50 **ישועתי** (670, 19). — Kóh. 5, 7 **תתמהו** (763, 21); 8, 15 **ושבה** e h. **ושבהתי**, s. 4, 9 (731, 11); 12, 9 **און** (31, 11).

Dániel 9, 12 **עם** e h. **ועל** (739, 12); 11, 31 **והרעות** (203, 18).

Neh. 2, 13 **המה** e h. **הם**, Kethib **הם** (588, 13, l. azonban L. 230, 9, R. 137, 8); 2, 16 **ולתרים** e h. **וליהודים** (474, 17); 13, 25 **ואל** e h. **ואם** (459, 30).

I Krón. 9, 30 **ובשמים** (688, 31); 13, 2 **ונקבצו** (624, 17); 20, 4 **בנוב** Var. **בנת** e h. **בנוז** (532, 31); 29, 11 **המלוכה** (378, 15).

II Krón. 10, 7 **טוב לעם** (686, 28); 22, 6 **ליזרעאל** (315, 25); 26, 7 **ויעזרם** (554, 4); 32, 8 **המעניות** (494, 12); 34, 21 **נחכה** e h. **היא נחכה** (466, 3); 36, 16 **בדבריו** e h. **בנביאיו** (346, 2 und 766, 6).

A pontozásra nézve a következő eltérések találhatók Abulvalîd-nál: Gen. 50, 11 **אבל** (L. 210, 12, R. 124, 17). Exod. 14, 1 **המבלי** (L. 358, 4 R. 22, 7). Num. 6, 7 **ולאחותו** (L. 225, 14, R. 134, 15). Birák 9, 57 **קללת** (Opuscles 279 9). I Kir. 7, 36 **ותימורות** (L. 119, 12, R. 65, 32); 11, 2 **דבק** (L. 325, 1. R. 198, 19); 18, 29 **קשב** (650, 17). Jes. 26, 20 **וסגר** (Op. 281, 7); 63, 1 **המוץ** (L. 220, 27, R. 131, 27). Jer. 5, 26 **כשוך** (igy kell olv. **כנשך** helyett, 718, 20). Ez. 24, 3 **צק-בו** (L. 334, 7, R. 204, 6; 28, 18 talán **בעול** h. **בעול** (L. 210, 24. R. 124, 30). Zs. 39, 13 **שמעה** (L. 324, 13, R. 198, 9); 73, 28 **קרבת** (Op. 280, 8); 76, 12 **נדרו** (Op. 281, 3); 87, 5 **ולציון** (Op. 281, 4); 104, 15 **לשפנים** (Op. 280, 10). Péld. 19, 7 **מרעהו** (673, 2); 28, 22 **נבהל** (L. 324, 14, R. 198, 10). Jób 5, 14 **ימששו** (Op. 279, 9); 12, 15 **ויבשו** (L. 203, 23, R. 120, 7); 15, 8 **הבסוד** (L. 357, 18, R. 221, 34); 21, 5 **השמי** (L. 321, 26, R. 196, 22); 22, 12 **רמן** (Op. 221, 10); 27, 21 **וישערהו** (487, 14); 31, 35 **יענני** (L. 239, 8, 240, 12, R. 142, 39, 143, 26); 40, 22 **צללו** (Op. 279, 8). Én. én. 3, 6 **כתמרות** (Op. 280, 9); 6, 5 **הפכי** (L. 321, 23, R. 196, 20). Sir. 5, 5 **הנח** (L. 245, 8, R. 146, 30). Ezra 8, 30 **משקל** (L. 96, 8 und 325, 5. R. 50, 13 u. 198, 21); 10, 14 **בערינו** (L. 361, 7, R. 224, 1). I. Kr. 24, 3 **ויהלקם** (L. 330, 9, R. 101, 27).

A hangjelektől eltér Abulvalîd -- többnyire határozottan figyelmeztetve rá — a következő bibliai versek magyarázatában: Jes. 5, 30 (619, 14); 26, 16 b. (352, 17). Jer. 48, 29 (83, 16). Mikha 2, 4 (697, 4); 2, 6 (764, 21). Habakkuk 3, 15 (165, 11). Ps. 12, 6 (593, 20); 110, 3 (676, 12). Koh. 10, 1 (403, 9, 18, 21, 29). Jes. 1, 5, 9-re nézve l. Derenbourg, Opuscles, p. CV.

XVII.

Egyes szentirási helyek magyarázata.

Genesis.

- 4, 16. בארץ נוד, az elköltözés, számkiűzés országában. 414, 6.
- 4, 24. כי itten a. m. »ámbár«. 315, 21.
- 6, 2, 4. אלהים az előkelők, vezérek. 49, 15 ; 98, 33.
- 6, 5 (8, 21). יצר, a gondolat alkotása s a mit a szellem teremt. 292, 6.
- 8, 21. כי »ámbár«. Ámbár az embernek olyan alkotása van, hogy az átok alá kellene esnie, az Isten tőle elfordítá az átkot. 292, 6.
- 9, 6. »A [megölt] ember miatt ontassék el a vére.« 686, 21 (has. L. 70, 2).
- 10, 9. »Isten előtt«, azaz a világon. 576, 6.
- 15, 9. משליש vagy »három éves«, vagy a harmadik szülésből származó. 729, 18.
- 18, 21. כלה, összességükben, mindnyájuk. 320, 35.
- 20, 16. נוכח átható, mint נשברתי Ez. 6, 9, החלצו, Num. 31, 9 és annyit jelent, mint a Hiphil הוכיח, Gen. 24, 14, 44 : »Mindent előkészítettél, megszerztél«, t. i. mindent, a mit Abimélek rendelt számára ruházatul. 282, 21 (pontosabban Musztalhik 6, v. ö. L. 162. 24 ; 173, 11).
- 25, 18. Testvéreinek szomszédságában, jelenlétében lakott. 576, 4, v. ö. 444, 24.
- 30, 13. »Boldogságom miatt irigyelnek a nők«. Vagy a boldogság miatt, melynek örvendek, boldognak mondtak a leányok, így mondván hozzám אשריך. 74, 6—10.
- 33, 5. נתן a. m. נתן, l. Birák 21, 22, és igehatározót. 237, 18 köv.
- 34, 30. להבאישני a rá következő ב viszonyítóval הבאיש בעמו, I Sám. 27, 12, szerint, tehát bennható értelemben magyarázandó, ámbár akkor a szó helyesebb alakja volna להבאיש. Azt mondja Jákob : Jogtalanul cselekedtek ellenem, mert — általatok — veszedelmessé lettem az ország lakóinak. Átható értelemben így kellene fordítani : mert veszedelmessé tettetek engem. 80, 4—21.
- 38, 18. פתיל övet jelöl. 594, 35.
- 41, 47. ותעש הארץ vagy »az ország termett« v. ö. עשה פרי ; vagy — a mi helyeslendőbb — az ország lakói szereztek, gyűjtöttek, v. ö. ותעש Ez. 28, 4, במעשיך, Jer. 48, 7. 552, 6—13. (V. ö. 637, 2—12.)
- 42, 1. למה תתראו. Mért viszálykodtok egymással, v. ö. בראותו, II Kir. 23, 29. 656, 12 (l. Musztalhik 170 a hol II Kir. 14, 8 és 11 is idéztetik).
- 46, 4. אעלך עליה. Meghagylak ott halni. 526, 23.
- 48, 14. את ידי a. m. מן ידי. Jákob tudta, megismerte kezeiből, az az abból, miképen helyezte József a kezeit, hogy Manasse az elsőszülött. József ugyanis bal kezét Manasse fejére tette, hogy Jákob jobbjaival találkozzék, jobbját pedig Efrájim fejére, hogy Jákob baljaival találkozzék. Midőn Jákob ezt észrevette — azért van külön elmondva, mert Jákob csak tapintó érzékével vehette észre — saját kezeit ellenkező irányba hozta. — Talán így is magyará-

zandó : megfigyelte József kezeit [és így megismerte] hogy Efrájim az elsőszülött. 76, 20 ; 721, 18.

48, 19. גוים Izraélt jelenti : Izraél népének főtömege, többsége Efrájim magzatából lesz. 376, 7 ; 682, 9.

49, 5. »Jogtalanság fegyverei volt egyedüli seregük. Célzás Gen. 34, 25-re (מכירותיהם a. m. sereg, l. Hebr.-arab. Sprachvergleichung Ab.'s, 33. l.). 374, 4.

49, 9. »A prédától, fiam, nagygyá lettél, megnőttél« (v. ö. Ez. 19, 8). 269, 1 ; 525, 15 ; L. 66, 27. L. fennt 28. l.

49, 19. »Levágja — l. . גרן, Dán. 4, 11 — a csapatok sarkait«. 127, 10.

49, 22. בן, בנות szókat illetőleg l. בן, Zs. 80, 16 »ág« ; פרת többes száma Ez. 31, 5, ágai. 99, 15 ; 560, 24.

Exodus.

4, 25. Azért nevezi Czippóra gyermekét חתן רמים, »a vérontás, halál jegyesének«, mert közel volt a halálhoz, még pedig »a körülmetélés miatt«. 161, 1 ; 257, 7.

5, 19. »Önmagukat« látták a bajban. 75, 18.

14, 14. תהרישון »hagyjatok föl« a harczczal, v. ö. רמו I Sám. 14, 19, 251 16. (másképen L. 295, 7).

16, 15. מן a. m. מין. nem. »Valamely nem ez, a melyet nem ismerünk«. 372, 16.

18, 23. Az utómondat ויכלת szóval kezdődik. »Ha ezt a dolgot megteszed, midőn az Isten neked parancsolja, akkor meg fogsz állhatni«. 52, 2.

19, 5. כי »ámbár«. Ámbár enyém az egész világ, benneteket kiválasztottalak az összes népek közül«. 315, 8.

22, 14. בא jelentése itten elveszni. 86, 17.

29, 83. אשר »miután«. 72, 16.

34, 9. וסלחת folytatja a versnek első felét, כי »ámbár«. 315, 1.

34, 19. הוכר áthatható értelmű. »Minden hímet végy a barmaidból és szenteld Istennek«. 194, 15.

40, 22. ויקח adverbialis meghatározása ויתן főigének : »Elvállalván tette«. V. ö. ויקח Num. 16, 1, és לקח II Sám. 18, 18. 357, 28.

Leviticus.

5, 5. »Ha e bűnök egyikeért bocsánatot keres«. 71, 14.

5, 23. »Ha vétkezik és bocsánatot keres«. 71, 18.

11, 21. לנתר בהם jelentése : hogy azokkal fölkavarja a port, azaz hogy fölforgassa és helyéből elmozdítsa (v. ö. ויירר, Hab. 3, 6). 469, 15.

13, 7. לטהרתו ; »tisztulása végett«. Ha e szó nem állna, akkor kétes volna, milyen időpontra vonatkozik הריאתו אל הכהן, minthogy a pap a kiütésben szenvedőt tisztának kijelentetése előtt is kétszer szemlélte ; לטהרתו azt mondja, hogy a harmadik szemlélés értendő, melynek alkalmából tisztává lett. 260, 12.

16, 8. עזאול a kemény, sziklás földet (arab. عزان) jelöli, עז gyökből. 515, 2.

16, 21. איש עתי oly férfiú, a ki jártas a törvényben és tudja mi történjék

a kecskebakkal, ebből: עת, Kóh. 8, 5 (ismeret, törvény), t. sz. עתים, I Krón. 12, 32. 513, 18.

N u m e r i.

14, 4. נתנה ראש vagy: »adjunk magunknak vezért«, 467, 21 és 658, 7, vagy pedig a mi helyesebb ויתנו כתף סוורת, Neh. 8, 29, mintájára értendő kifejezés: daczosan fölemelt fővel térjünk vissza; mellette bizonyít Neh. 9, 17. 658, 25—31.

16, 14 b. Talán vakok vagyunk, hogy ne járnánk az egyenes uton, vagyis: el van-e tőlünk rejtve jog és igazság? 454, 11.

16, 32. רכוש itten, valamint II Krón. 21, 17 és Ezra 1, 6, nem barmot, hanem házi bútort jelent. 679, 26—34.

18, 23. A levita »maga« végezze a frigysátor szolgálatát, más izraelita kizárásával, a mit tüzetesen mond a megelőző vers. 171, 17—24.

24, 17. Móáb »oldalai«, azaz területe. 559, 15.

D e u t e r o n o m i u m.

3, 11. באמת איש »közönséges ember alkarja szerint«, mert az Óg karja nagyobb volt, a közönséges mértéket meghaladó természetéhez képest. 40, 11—13.

5, 19. ולא יסף, a hang nem ismétlődött soha többé, azaz ily kinyilatkoztatás nem volt többé. V. ö. Num. 11, 25 »jósoltak, de azontúl soha többé«. 287, 12—15.

8, 4 (v. ö. Neh. 9, 21). »lábad nem volt meztelen«, azaz nem maradt saru nélkül. 104, 21.

29, 18 b: »minthogy a jóllakott lélek a szomjassal együtt elvész«, az az minthogy a jámbor a gonoszszal együtt elvész és amannak a halálban nincs elsőse emez fölött. Ezzel biztatja magát a gonosz lelkiületű és magára vonja ezt az átkot: az Örökkévaló meg nem bocsát neki. Ez célzás a dahriták véleményére, kik nem hisznek az isteni viszonzásban, jutalomban s büntetésben, 489, 25—490, 2; 669, 30 f. (L. Abulv. élete és munkái, 8. l., 40. j.).

32, 42. מראש פירות אויב »az ellenség büntetésének kezdetétől«. 588, 5. 659, 2.

32, 48. »Újjongjatok törzsek (גוים mint Gen. 48, 19), kik — Isten — népei vagytok, mert ő megtorolja szolgálóinak elontott vérét.« 682, 11.

33, 19. עמים a. m. Izraél törzsei. 376, 9.

33, 20. »Hasonlók ifjuságod napjaihoz lesznek öregséged napjai«. 149, 22.

33, 27. מעונה (has. מעין Ps. 90, 1) Isten jelzője, mely a folytonos és a dolgokat magában foglaló térnek megnevezéséről van véve. Átvitt értelemben értendő, mert hiszen Isten a térnek és az időknek teremője, a ki azokat meg is semmisítheti. 510, 10—15.

J ó s u a.

9, 14. ויקחו alapja לקח, tanulság, bizonyíték: az emberek elfogadták bizonyítéknak a gibeoniták uti eledelét. 358, 16.

B i r á k.

3, 23. המסדרונה talán oly helyet jelöl az uralkodó palotájában, melyben az emberek rendben, sorban ülnek. 475, 32.

5, 14. תפשם határozatlan שרשם Ez. 29, 7, mintájára, tehát : »gyökerestül való kiirtásuk, melyet végeztek Amáleken.« 751, 29.

5, 15. בגליו gyalog népével. 664, 18.

5, 26. וחלפה alanya talán יתר. 229, 8.

5, 30. »Egy leány, két leány minden férfiúra.« 676, 15.

7, 14. איש ישראל Izraél tekintélyes embere, vezére; v. ö. איש I Sám. 26, 15, 40, 16.

13, 18. והוא nem a névre vonatkozik, hanem hasonló módon értendő, mint הוא Num. 14, 41; פלאי jelentése nem »csodálatos«, mert a név csodálatos volta nem szolgálhat okul arra, hogy az angyal eltitkolja. פלאי a. m. elválasztás, v. ö. יפלה Exod. 11, 7. Az értelem ez : örökkétartó elválasztás van közöttünk, úgy hogy az általatok megígért megtisztelés nem lehetséges. 573, 10—19.

14, 18. הרשתם értelmé lehet »titkolódzni«, vagy átvitt értelemben »szántani«, vagy »tanácskozni« (v. ö. 16, 2). 251, 15; 252, 7; 253, 1.

21, 14 b. »A nők nem voltak elegendők számunkra« (v. ö. Num. 11, 22). 287 25; 311, 7.

I S á m u e l.

2, 16. כיום »előbb, azelőtt«. 279, 18.

2, 32. צר מעון »hajlékom ellenségét«. 510, 6.

10, 27 b. »Mint olyan volt, a ki hallgat«, a ki megbocsát egy szót, v. ö. Czef. 3, 17 »hallgat szeretetében«, azaz, elengedi bűnödöt, hozzád való szeretetből; továbbá Jes. 57, 11 b. 251. 29—33.

12, 6. אשר עשה »a ki választotta.« 552, 18.

15, 4. וישמע »megintette«. 733, 3.

15, 12. יד, valamint ידים II Kir. 11, 16 sort, rendet jelent, sorban föllállított katonákat. 275, 12.

17, 18. ערבתי származik ערב-ből, kellemes, kedves : győződjél meg jóllétükről. »Midőn a tisztnek átadtad ajándékaidat, örködjél testvéreid fölött, tartsd távol őket veszélyes helyektől.« 546, 8—7.

23, 22. הכינו, nyomozzatok, kutassátok ki, v. ö. כונן Jób 8, 8, תכונתו u. o. 23, 3. 311, 29.

25, 29. Abigájil ismert és elismert hitre czéloz, midőn azt kívánja Dávidnak, hogy lelke kötve legyen az életnek azaz az öröklétnek csomójába. 110, 5.

26, 14. אל המלך = על המלך »a király fölé«, mert Dávid nem a királyt, hanem Abnért szólította meg. 45, 10.

27, 8. מעולם »hosszú időtől fogva.« 530, 8.

28, 9. מתקש talán a. m. »tenmagadnak veszedelmet okozol«, בנפשי lelkem által, azaz az által, hogy halálom okozója leszel. 455, 1—6.

30, 17. »A homálytól — az éj kezdetétől — a következő nap estéjéig.« 371, 5; 464, 10.

II S á m u e l.

1, 9. שָׁבִי az ellenségek gyűrűjét jelöli, mely minden oldalról leste Sáult ; azt mondja : körülvettek engem és már nem menekülhetek innen. 700, 12.

3, 12. תַּחְתָּיו, alattomban, a. m. לְמִי אֶרֶץ Jós. 2, 1. esküformula (a לֵּךְ úgy használva, mint Jes. 8, 20) : arra, a kié a föld, a világ Urára ! 761, 11 ; L. 48, 5. (R. 19).

6, 7. עַל הַשָּׁל a tévedés, a véték miatt ; a szó úgy van képezve, mint צָוָה, Jes. 28, 10. 724, 31.

6, 16. מַפְּוּ, erősítve, azaz felövezve. 568, 22.

8, 18. כְּהֵנִים, épúgy כֹּהֵן II Sám. 20, 20, és כְּהֵנִי II Kir. 10, 11 a. m. miniszter, vezir. 309, 20.

15, 19. גִּלָּה a. m. idegen. 136, 19.

18, 18 b. »Te pedig oldalt állnál« — ha a király rám haragudnék, nem törődne velem. Erre Jóáb így felel,

18, 14 a : Ez nem volna helyes לֹא כֵן, mint II Kir. 7, 9), ha jelenlétedben tartóztatnám magamat és nem védelmeznék ; vagyis : nem tennék helyeset, ha jelenlétedben visszatartanám magamat Absalon megölésétől. 281, 7—14.

20, 15. וְתַעֲמֹד alanya a város, azaz lakossága, חָלִי kisebb, a városfalon kívül emelt falat jelent, a. m. בֵּר שׁוּרָא a talmudban Peszáchim 86a. Ezen kisebb falon belül megállott, összegyülekezett Ábel Máakha népe. 222, 25—32.

22, 51. מַגְדֹּל átható jelentésű melléknév, objektuma יְשׁוּעוֹת és tartozik az 50. versben álló יֵי-hoz. 123, 32.

I K i r á l y o k.

1, 21. חֲטָאִים jelentése megfelel חָטָא ige jelentésének a Piélben, mintha azt mondaná מַעֲוִים מַעֲוִים (I. Péld. 20, 9. Lev. 16, 30), tehát : »akkor én és Salamon fiam tiszták legyünk attól a bűntől, hogy az uralomra vágyunk.« 220, 17—20.

8, 2. »A »tekintélyes, hatalmas« ünnepek havában.« 41, 25.

10, 28 : מִקּוֹה származik קו-ból, vonal, húzás és megfelel az arab. كَسَم-nak, mely szintén húzást jelent, aztán illetéket, adót ; a kereskedőknek kellett nyereségük bizonyos részét, harmadát vagy felét illetékül fizetni. 629, 28.

15, 13. מִפְּלָצָה valamely kitüntető díszet jelent, melylyel fölszerelték a bálványképet, hogy nagyobb tiszteletet, félelmet gerjeszsen, talán koronát, vagy hasonlót. V. ö. הִרְדָּה szót, mely II Kön. 4, 13 szintén a kitüntetés értelmében használtatik. 574, 26—32.

18, 26. וַיִּפְסְחוּ a. m. kiméletért, irgalomért könyörögtek (v. ö. פָּסַח Exod. 12, 23, 27) ; vagy pedig a. m. »támaszkodtak« (פָּסַחוּ I Kir. 18, 21), elfáradván a hosszú állástól. 577, 1—17.

18, 45. Az ég elsötétült — fekető — felhők és — port felverő — szél által. 626, 12.

20, 42. אִישׁ חֲרָמִי a »hálóinban« elfogott férfiút. 40, 32.

22, 34. רִכְבּוֹ vagy »a lovasság parancsnoka«, vagy a királyt kísérő lovas. 678, 22 k.

II Királyok.

4, 28. שליתה alapja talán שליתה, Deut. 28, 57: »ne mondd, hogy szülni fogok«. 725, 4 (l. fennt 64. l.).

9, 13. »A lépcsőre magára« (עצם = נרם) hagyták leülni, nem trónra. 145, 1.

9, 25. צמדים ketten együtt. 612, 31.

14, 26. Izraél inségét, mely nagyon »ellenkezett« más inséggel, különbözött tőle nagyságánál fogva. 392, 15.

15, 5. החפשי-nak azért nevezték a házat, mert ott a király az emberek-től el volt különítve, mintegy a velük való érintkezéstől »szabad.« 242, 13.

23, 29. כראתו אתו »midőn vele küzdött«, l. fennt Gen. 42, 1-re, 656, 12.

24, 14. חרש a tanácskozók (חרש ige gondolkozni, kigondolni), még pedig hadi ügyekben, tehát a hadban jártasok, מסנר a sereg főtisztjei, kik t. i. a hadi fegyverek (סנור Zs. 35, 3) viselését elrendelik. 252, 31; 475, 18.

Jesája.

1, 20. תאכלו a miveltető jelentésű Pielnek szenvedője, »karddal fogtok megemésztettetni«, v. ö. Jer. 46, 10. 43, 22.

3, 9. »Arczuk physiognomiája«, azaz azon szemérmertlenség és keményszi-vűség, melyet arczaikon a physiognomia mestersége »fölismer«. 435, 22.

5, 80. בעריפיה romjaiban (l. יערה Hós. 10, 2). 550, 24.

8, 9. Törjetek meg (bennhatólag értendő), ti népek! 672, 32.

10, 24. »Egyiptom útja szerint«, azaz, valamint az egyiptomiak veled bántak. 165, 17.

10, 26. »Egyiptom útja szerint«, azaz valamint azelőtt cselekedett az egyiptomiakon. 165, 16.

10, 25. »Még csekély hja és az indulat, az én haragom, végződik megsemmisítésükkel«. 94, 4.

10, 34. אריר nagy fejsze, melylyel fákat ejtenek. 22, 15.

13, 2. »a nemesek kardjai« (פתחיה Zs. 55, 22, has. בפתחיה Mikha 5, 5) 594, 11.

13, 15b. A ki elvész, kard által esik el, azaz senki azok közül, kiknek végzete teljeseedik, kiknek élettartama lefolyt, nem mulik ki természetes halállal, hanem a kard által megölve. 489, 10.

14, 13. Babel מועד-nak neveztetik, mert oly hely volt, melyen sokan találkoztak. 288, 11.

14, 19. A »megutált csemete« alatt oly ágat kell érteni, mely rossz minősége miatt nem szolgálhat ültetvényül és azért eldobatik. Ugyanebben az értelemben a megöltek ruhájával is hasonlittatik össze Babel királya, mert azt szintén nem használják már, hanem eldobják. 449, 33.

16, 1. כר (rövidítve כרי-ból, Jes. 66, 20) a nemes lovat jelöli, mely gyors futása miatt, melylyel a földet mintegy föltekерgeti, »a föld uralkodójának« mondatik. 330, 18; 337, 10.

16, 6 (has. Jerem. 48, 29). »Nem úgy gyermekei« (כרי, tul. ágai átv. ivadékai), azaz uralma megtöretik és nem jut gyermekeire. 83, 8.

19, 24. שלִישָׁה talán שלִישׁ, vezér (Exod. 14, 7 és másutt) szerint értendő. 730, 7.

21, 5. צִפּוֹת הַצִּמִּית »rendezve vannak — egymással szemben — a sorok« (az arab צִפּוֹת, צִפּוֹת szerint), vagy a tálak sorai az asztalon, vagy pedig a nála ülők sorai. 616, 27.

21, 11. »Jóslat az elveszendőről«, azaz a gonosz Edónról (Róma). Hallottam egy kiáltót, a ki Edóm (Róma) felől kiált: Oh ör, mi maradt az éjből — azaz uralmuk idejéből. 155, 17; 353, 1.

22, 2a. Ez nem jólétnek, hanem szorongásnak leírása, עֲלִיזָה — az arab szerint — a haldoklók és betegek reszketését jelöli. 528, 26.

22, 14. עַד תָּמוּתוֹ »miután meg lesztek halva.« Bűnötöket halál után éri a büntetés. 503, 12.

24, 15. אֲוִרִים, tul. barlangok (v. ö. מְאֻרָּת Jes. 11, 8), vagy völgyek (אֲוִר Gen. 15, 7), itten a Jeruzsálemtől messze távolságban fekvő nyugodt vidékeket jelenti, a mennyiben elrejtettek és félreesők. 29, 1.

25, 5. Az Isten fölszólalván (יְעֹנֶה mint Jób 3, 1) hirdeti a fellázadók levágását (וְזָמִיר), kiirtását. 198, 3.

25, 7. »Szétbontja — v. ö. כִּבְלָע Num. 4, 20 — a takarót, mely mind a népeket eltakarja«, azaz a sértetlenség takaróját, mely rájuk volt terítve: elvesznek. 96, 83.

26, 16b. Hirdették (צָקוֹ = צָקוֹ, v. ö. שָׁפַךְ Ps. 102, 1) fenyítésed enyhességét rajtuk. 352, 17; L. 74, 3.

28, 15. הוֹזָה (הוֹזָה-ből, nézni), alkalmasint a. m. kém, előőrs, ki a közelgő veszélyre figyelmeztet. 218, 15.

29, 9. הִתְמַהֲמְהוּ וְתַמְהוּ, várakozzatok, legyetek óvatosak állapotatokban, azaz fordítsátok rá gondolkozásokat és csodálkozgatok rajta, 398, 15; השתעשעו ושעו (שִׁעַ ige, תשועה). 710, 18.

32, 19a. Ha esik is jégeső országukban, az erdőbe esik, hol nem okoz kárt. 112, 2.

34, 14. לִילִית a nőnemű gonosz szellem, melyet az arabok לִילִי-nak hinak. 353, 4.

38, 12b. Mint a takács — a ki kész szövetét gyorsan kihuzza a szövőszékből — gyorsan bevégeztem éltetemet; a betegség által (רָלָה I. רָלָה II Sám. 13, 4) véget vet nekem. 159, 3; 103, 26; 640, 8.

38, 14. עֲרַבִּי (עֲרַב kellemes, kedves): javítsd állapotomat, ments meg engem. 546, 13.

42, 19. מְשֻׁלָּם a tökéletes, itten a kinek ép látó érzéke van. 728, 8.

43, 14. בִּיָּהִים (v. ö. סִיָּים II Kir. 9, 32) szökevények, épúgy בִּיָּהִים Jes. 15, 5; vagy pedig bilincselve, tulajdonképen görbítve (נָחַשׁ בִּיָּהִים, Jes. 27, 1) azon fa által, melyhez lánczolva vannak 112, 30; 113, 15. יָנָת, jajgatásuk, v. ö. Zs. 106, 44. 682, 22.

44, 4. הַצִּיר hajlék, mint Jes. 34, 13 és 35, 7: sarjadzani fognak hajlékaikban, valamint sarjadzanak a víz mellett a fűzfák. 244, 8.

45, 14. **אנשי מדה** a nagyobb távolság emberei, a távol országok lakói. 364, 25.

47, 3b. Boszút veszek és nem hagyok senkit könyörögni hozzám, nem engedek közbenjáró kérelmet. 563, 26.

51, 9. **רהב** czélzás Pháraóra. 668, 28.

57, 10b. Midőn kezed az életre szükséges eszközöket elérte, megvetetted a bűnbánást (v. ö. **הליתי** I Sam. 13, 21, **ויחל** Exod. 32, 11, bocsánatért esedezni). 227, 22.

57, 16. A szellem tőlem jut az embernek (**יעטר** tul. hajlik, fordul, v. ö. Jób 23, 9). Isten annak okául, hogy rajtunk könyörül és nekünk megbocsát, azon tényt mondja, hogy az ember lelke tőle származik, hogy ő teremtetted. 518, 7.

59, 19b. Midőn ellenség megtámad, folyam gyanánt sokaságra és kiterjedésre, az Isten szava tőlünk elhárítja. 437, 30.

60, 17. **פקדתך** a fejadó, melyet a **פקידים** beszédnek. 582, 12.

66, 4. **תעלוליהם** (ebből: **עולל** Sir. 1, 22, **עלילות** Deut. 22, 14) az Isten által okozott, reájuk küldött balesetek és szerencsétlenségek. 522, 8.

Jeremias.

2, 24. A vadszamár, mely akadályozatlanul fölszíja a levegőt és megy az útján, a melyet azonban üldözői egyszer fáradság nélkül utólérnek, midőn eljött az ideje — hónapja, nem más, mint képe a bálványimádásban és elpártolásban megrögzött nemzetnek, a melynek ellenségeit figyelmezteti a próféta, hogy ne fáradozzanak az üldözéssel, majd eljön az idő, melyben fáradság nélkül legyőzhetik Izraélt. 212, 30.

4, 1. A második **שוב** értendő **שובה** (Jes. 30, 15) szerint: »ha én hozzám visszatérsz, Izraél, állandóan megmaradsz a helyeden és találsz nyugalmat« ; a második mondatrész ennek megfelelő kifejezése: **ולא תנוח**. 707, 6.

4, 12. **מלא רוח** teljes, bő jóslat. 376, 1.

4, 19. Midőn beleimben felette erőssé lesz a forróság, uramhoz menekülök és nála keresek erőt türesre (**איהילה**), de szívem az izgalomnak folytonos állapotjában marad. 281, 15.

6, 2. **הנוה**, a hajlékában (Jes. 27, 10) — kényelemből és élvezetre vágyva — megmaradó (v. ö. **ונות בית** Zs. 68, 18). Nem dicséretkép van az mondva, hanem legnagyobb gáncsolásnak; körülzáratják magukat ellenségeik által és kerülnek a védelmi harczot, a kényelmes szobáikban tartózkodó nők módjára. 26, 1; 415, 28.

6, 15. **הכלים** átható; nem tudnak rosszalni, pirongatni, nem törődnek vele. 321, 28.

9, 25 (has. 49, 32). **קצוצי פאה** »az oldal elkülönítettjei«, azaz a mivelt földtől távol valók, a sivatagban kóborlók. 559, 12.

11, 19. »Rontsuk el a fát gyümölcsével«, azaz szabaduljunk meg tőle és beszédjétől. 351, 22.

15, 8. **אם** nagyobb várost jelent, valamint II Sám. 20, 19. 55, 13.

22, 15. **התמלך** tartozik **וימלך**-hoz (Neh. 5, 7). Elhatározod-e, azaz szándé-

kozod-e, hogy daczolsz fenséges ősóddal (a ki czédrusfának mondatik), azaz Dávid királylyal. 379, 4.

25, 24. עֶרֶב az arabok általában, הָעֶרֶב a tiszta származásu arabok, mint a Kahtániták s mások, קָרַר, Ez. 27, 21, az ismaelita arabok neve. 547, 24.

30, 21. עָרַב אֶת לְבוֹ (ebből: עָרַב kellemes, kedves, l. fennt Jes. 38, 14-re): ki javította annyira lelkét, ki készítette elő arra, hogy hozzám közeledhessék? A kérdésnek oly értelme van, mint mikor valakit így dicsérünk: közel áll hozzám, kedves nekem. 556, 8.

31, 18. שׁוּבִי (has. שָׁבוּ, 11, 10) bűnben megmaradást jelent (v. ö. שָׁב 8, 6 és מְשׁוּבָה 8, 5). 277, 31; 707, 16.

32, 5. עַד פְּקִדֵי אוֹתוֹ, azaz mig meg nem hal. 580, 8.

33, 8. בְּצוּרוֹת oly dolgok, melyek »elzárják« az értelemről és csak kinyilatkoztatás által juthatnak tudomásra. 105, 5.

37, 12. לְהִלִּיךְ (הִלֵּךְ sima), észrevétlenül elosonni. 231, 24.

44, 19. לְהַעֲצִיבָה, ellenszegülve, engedetlenkedve férjeinknek (v. ö. יַעֲצִיבוּהוּ Zs. 78, 40). 540, 26.

49, 16. תַּפְלִצְתָּךְ, a félelem, melyet gerjesztesz az embereknél, hatalmad, 574, 25.

51, 13. בְּצֶעַךְ אֵמֶת uralmadnak (tul. karodnak) befejezettsége (בָּצַע Jes. 10, 12) azaz tetőpontja, mely után csak annak csökkenése következhetik. 103, 23.

52, 23. רֹחֶה az oszlop tetőzetét minden »oldalról« körülvéve. 670, 30.

E z é k i é l.

7, 7. הָיָה melléknév הָיָה főnévből, hatalmas, erős: ettől a veszedelemtől még hegyeik leghatalmassabbika sem szabadítja meg, azaz: hegyeik erőssége és váraik hozzáférhetetlensége sem óvja meg az ellenségtől 172, 28.

7, 10. מִטָּה jogferdítés. 430, 22.

16, 7. בְּעָרֵי עַדִּים származik עָר-ből: a célhoz értél, azaz a tökéletesség szélső határához. az ifjúkor érettségéhez. 504, 8.

21, 15b. Hogy örülhetnénk, midőn ezen kard (a háború) fiam törzsére, Izraélt veszi célba és megvet minden fát, azaz a többi néptől elfordul. 25, 12.

21, 36. חֲרִשֵּׁי מִשְׁהֵית a pusztítás kigondolói. 252, 33.

27, 28. מִגְרָשׁוֹת a tenger hullámai (v. ö. יָם גִּרְשָׁה Jes. 57, 20). 147, 14.

28, 12. הָאָדָם תְּכֵנִית Ádámot jelöli, az első embert, ki a teremtés munkájának bepecsételője. 762, 2, vgl. 256, 4.

29, 7. »Megállítod a derekat«, a mennyiben nem hajolhat rád támaszkodás végett. 533, 4.

39, 11. A benne levő nagy bűz miatt az átmenők bedugják orrukat és szájukat, a völgy mintegy zabolát (מַחְסוֹם) tesz rájuk. 239, 15.

41, 8. אֶצִּילָה a saját karja mértéke szerint »a hónaljig«. 67, 1.

41, 12. גִּזְרָה udvarféle szabad tér, melyben külön helyek voltak fölösztva az izraeliták, leviták és papok számára, azért »szétvágott« hely a neve. 131, 25

H ó s é a.

1, 6. אִשָּׁא לָהֶם a. m. אִשָּׁאם kiszakítom, kitépem gyökerestül (v. ö. יִשְׁאֲנִי, Jób 32, 22). 458, 28.

6, 9. שְׁכֵמָה együttesen, azon egy módon, egy oldal felé (v. ö. Zs. 21, 13, Czei. 3, 9, Gen. 48, 22). 722, 12.

6, 11. קֶצֶר ág, itt a király (v. ö. Jes. 11, 1, Ez. 17, 22). 643, 16.

7, 16. מִזְעָם לְשׁוֹנָם azon rút beszéd miatt, melyet nyelvük kiejt a terem-
tőre nézve. 200, 15.

10, 7. קֶצֶף a viznek hullámozását, habzását jelenti, melyet a szél hatalma
okoz. 643, 5.

11, 7. אֵל עַל magasabb fokra, azaz az Istenfélelemben. 525, 20.

13, 7. דֶּרֶךְ אֲשׁוּר bejárt, azaz sokak által használt út, ellentéte דֶּרֶךְ לֹא
סְלֻלָה, Jer. 18, 15. 74, 16.

13, 15. אֲחִים egyes száma אָחוּ (Gen. 41, 2) 34, 27. פֶּרִיא talán פֶּרֶא főnév-
ből származó ige, tehát: vadszamárként a füvek közt van. 584, 5.

J ó é l.

1, 17. »Elszáradtak a vetőmagok barázdáik alatt«. Ezzel jellemzi a rend-
kívüli szárazságot. 584, 27.

2, 8a. Nem olyanok mint más ellenségek, kiket fegyver megsebez, hanem
a fegyverre szállnak le (יָפְלוּ, l. Bir. 7, 12, Gen. 24, 64) és nem sebzik meg magu-
kat. 103, 30:

4, 3. זֹנָה a. m. táplálék (טֹבָה, főnevek mintájára). 190, 12.

4, 11b. Ott, oh Isten, küldd le hozzánk angyalaidat, hatalmasaidat, hogy
nekünk segítsenek. 429, 17.

Á m o s.

2, 6b. Jogtalanságból a legcsekélyebb áron eladják a szegényt. ha t. i.
valamely héber ember kényszerül magát szolgának eladni. 500, 33.

5, 27. Damaskuson túl, azaz Babilóniába. 174, 27.

7, 14. »Mert birtokos vagyok«, a ki senkitől sem függ. 106, 9.

Ó b a d j a.

12. נָכַר l. נָכַר I Sám. 23, 7, Jób 31, 8: kiszolgáltatása az enyészetre.
436, 9.

J ó n a.

2, 9. חֶסֶדֶם szégyenük. 239, 1.

4, 8. חֲרִישִׁית talán a חֲרִישׁ — szántás — évszakában fuvó hűvös és száraz
szél. 252, 9.

M i k h a.

1, 7. אֲתַנְיָה a paráznaság béréből épült templomok. 765, 18.

1, 14. Akhzi b házaí oly emberekéi lesznek, a kik bennük csalást gyako-
rolnak, azon rossz miatt, melyet elkövettek Izráel királyai. 313, 15.

2, 4. El vagyok pusztítva. úgy hogy az ellenség népemnek szántóföldjeit elveszi tőle, jaj, mi iszonyú módon elmozdít bennünket, elűzve minket (לשוב, mint שובבתיך Ez. 38, 4), és miképen osztja szét a telkeinket. 697, 1.

2, 8. Népemmel szembe állítottok föl ellenségeket (azaz kiszolgáltatjátok hitelezői és kizsákmánylói kezébe) ; a kit találtok, arról lehuzzátok ruháját és köpenyét, úgy hogy békés utasok hasonlítanak a háborúból visszatérőkhöz. 764, 11.

6, 13b. Foganni fogsz, de nem szülni és a mit szülsz, a kardnak adom. 462, 20 ; 574, 1.

7, 1. לִי אֵלַי fájdalmaim, bánataim vannak, jutottak nekem osztályrészemül. 46, 13.

7, 8. וַיַּעֲבֹתוּהָ vonatkozik הָהֵן-ra : elágaztatják, sokszorosítják a gonoszságot. 501, 18.

N á c h u m.

3, 1. Egészen telve van lealázással, rombolással, nem szünik meg ellenségének zsákmánya lenni, elontott vérnek a városa ; ekkép neveztetik a benne megölteknek sokasága miatt. 314, 20.

H a b a k k u k.

2, 5b. Erőszakoskodtál számos népen, míg ezáltal tenmagad ellen vétkeztél. 641, 25.

3, 3. הֵלֵתִי fénye. 174, 9.

3, 15. Letapostad a tengerrel lovaiddat, azaz az egyiptomiak lovait (Exod. 14, 28), hatalmas vizek árjával ; vagy pedig : a tengerben, h. v. árjában ; vagy így is : léptél a tengerben, míg lovaidd és szekereid hasonlítottak hatalmas vizek árjához. 164, 27.

C z e f a n j a.

3, 19. עוֹשֶׂה (l. עָשָׂה Ezek. 23, 8, בַּעֲשׂוֹת u. o. 21 v.) a. m. szétzúzni. 551, 30.

Z a k a r i á s.

3, 8. אִנְשֵׁי מוֹפֶת, a kik vallásos tekintetben mintául szolgálnak. 289, 21.

4, 14. Az olajnak két fia, azaz az olajjal fölkentek, Zerubábel és Jósua. 601, 7.

5, 8. Mind a két כְּמוֹהָ vonatkozik אֱלֹהֵי-ra (az átok az egyiket épúgy találja mint a másikat), נִקְהָ נִקְתָּה értendő Jes. 3, 26, szerint : »kiirtatik«. 452, 15.

9, 3. Tyrus erős várt épített magának és abban aranyat és ezüstöt gyűjtött össze, remélvén, hogy óva lesz az idő viszontagságaitól. 61, 21.

9, 12. לְבַצְרוֹן, az erősített helyekhez. 104, 28.

14, 6. Nem lesz világosság s fény, hanem a vízzel terhelt (יִקְרוּהָ) felhőknek és a bennök levő jégnek (קִפְאוֹן) sötétsége. 295, 26.

M a l e á k h i.

2, 3b. »Főlemel benneteket magához«, azaz helyetekből ki fog szakítani (v. ö. Ez. 17, 9). 458, 20.

Z s o l t á r o k.

2, 12. בר = בִּר (arab birr, burr); »csatlakozzatok a jámborsághoz. 107, 25; 465, 1. — רָרָן talán רָרָן igéhez tartozik (Jes. 63, 2): el fogtok veszni letiporva, szétzúzva. 165, 12.

6, 8. עָתָקָה elmozdult, eltávozott (t. i. a szemnek világossága). 556, 12.

7, 5b. »Sőt inkább megmentettem azt, ki engem ok nélkül szorongat«. 230, 10; 728, 31.

7, 14. לִרְלָקִים »égőkké, izzókká«. 160, 14.

11, 8. שְׁתוּת itt hasonlót jelent, mint Jes. 19, 10; amott a halak fogására szolgáló készüléket, itt a jámborok útjába tett botlásköveket. 712, 82.

16, 4. אֲחֵרִי főnév (יְחִי Jer. 2, 25 mintájára): Oh Isten, gyarapítsd azoknak fájdalmait, kik engedelmetlenségre (v. ö. אֲחֵרִי Péld. 28, 28) sietnek. 35, 83.

18, 36. עֲנֵה talán עָנָה igéhez tartozik, a mint Hósea 2, 23 s köv. van alkalmazva, az arab عَنِ, törekedni, irányulni, jelentésében: törekvésed, hogy nekem segítségül légy. 537, 19.

23, 6. וְשַׁבְתִּי talán שׁוּב ige »nyugodni« értelmében (Jes. 30, 15) veendő. 707, 83.

32, 1. מִשְׁכִּיל vagy »oktatás«, vagy »föltekintés«, azaz fohászkodás Istenhez. 721, 17, 80.

39, 12. חֲמוּדוֹ a testet jelöli. 233, 10.

41, 10b. Nagyot tett velem, viszonzva (עָקַב) a jót rosszal. 543, 29.

46, 4a. Felkavartattak és ez által eliszaposodtak vizei. 235, 30.

48, 18. פָּסְגוּ erősítétek, l. פָּסְגָה Deut. 3, 27, hegyi erősség. 577, 7.

49, 3a. Mind köznép emberei, mind előkelők. 40, 19.

49, 14. יִרְצוּ gyöke רָצָה, רוּץ értelmében (v. ö. וְחָרִץ Ps. 50, 18, ברצותו Jóh 34, 9), נִפְיָהֶם »mértékök szerint« (a. m. נָפִי Num. 7, 7, vagy לָפִי Exod. 12, 4), valamint ők; tehát: utánuk sietnek mint ők mindig, t. i. a halálra. 687, 9.

55, 16. »A halál legyen hitelezőjük«, azaz vegye el őket zálogul tartozása fejében, úgy hogy meghalnak. Arab nyelven a halál fiát úgy nevezik: אֶלְמֶרֶה, az elzálogosított. 461, 7.

55, 20b. Mert nincs változás számukra — azaz mert megrögzött gonoszságuk daczára kedvező sorsuk nem változik —, elbizottakká lettek és nem féltek Istentől. 229, 19.

56, 1. אֱלֹהֵי רְחוּקִים, »Távollevők vára« (v. ö. Ez. 19, 6, Jes. 13, 22 אֱלֹהֵי מְנוּחֵי); vagy: távollevők gyülekezete, sokasága (úgy mint אֱלֹהִים, Zs. 58, 2 ebből: מֵאֱלֹהִים, Gen. 37, 7); vagy (és az leginkább egyezik meg a zsoltár tartalmával) távollevők elnémulása (ebből: תֵּלְמֶנָה Zs. 31, 19). 50, 31. L. fent 41. l.

60, 10. נֶעַל származik נָעַל igéből, elzárni, tehát: »bilincsemet. 441, 30.

65, 2. »Veled egyenlő — hozzád illő — a dicséret.« 161, 82.

68, 28. רֹדֵם tárgyraga vonatkozik a 22. versben említett ellenségekre. 667, 18.

68, 32. הַשְּׁמַיִם talán valamely néptörzsnek a neve. 258, 14.

69, 23. וְלִשְׁלֹמִים, nekik maguknak, kiknek szerencséje oly soká ép és zavartalan maradt. 728, 19.

72, 9. צִיִּים, a sivatag lakói: még oly népek is, melyek a sivatagban laknak és e miatt nem ismernek el urat. 607, 10.

72, 16. בַּר itt u. a. teszi, mint Zs. 2, 12, tehát: »jó darab jámborság«, azaz csupa jámborság, csakis jámborság és igazság. 107, 22; 577, 5.

73, 6. Bárhová hajolnak (l. יַעֲטֶה Jób 23, 9), erőszakoskodást mivelnek. 518, 5.

73, 7b. Túlhaladják, azaz gyarapítják szívüknek díszzeit (מִשְׁכִּיּוֹת, mint Péld. 25, 11 és másutt), azaz a lelkeik által földiszított, fölszerelt büntetteket. 719, 14.

78, 49. מִשְׁלַח szarmazik שָׁלַח-ból, fegyver. 726, 88.

80, 16. בֵּן ág (l. Gen. 49, 22). 99, 15.

81, 8. בְּסֶתֶר רַעַם, még ha a zajlongás közepette is vagy; a másik versfél megfelelő kifejezése בִּצְרָה. 494, 24.

81, 16b. Örökre maradjon az uralmuk. 555, 21.

89, 88. עַד jelzője Istennek: az Örökkévaló; szarmazik עָד-ból, mely szó az időbeli czélt, időtartamot vagy időt általában jelöli, ámbár Isten az időnek teremője. 504, 4.

90, 10. וְרַהֲבָם, és a mi azokon túl van, azoknál több. 668, 25.

107, 41. וַיִּשְׁמְנוּ magyarázandó וַיִּלְדוּ, Ezra 10, 44 (= וַיִּלְדוּ), szerint 710, 9.

110, 8. מָל képlegesen jelöli a szerencsét; a homály anyaméhétől, azaz a sötét anyaméhtől, léted kezdetétől fogva tied a szerencse, születésedtől kezdve. 676, 7.

119, 30. שׁוֹה a. m. שׁוּה Jes. 28, 25 »egyenessé tenni«, itten: egyenesnek, igazságosnak tartani. 708, 10.

122, 7. בְּחִילָךְ szarm. חָל-ból, a második, kisebb fal. 223, 6.

126, 4. Isten segítségét, melyben részesült Izraél a legszélső veszélyben, összehasonlítja a költő a déli vidék, tehát száraz ország folyóival, a melynek lakói a legnagyobb inségtől megmentetnek a folyók által. 66, 17.

127, 2. כֵּן bizonyos, kétségtelen, t. i. hogy az Isten kedvesének álmot ad, azaz biztosságot szerez neki. 311, 11.

139, 15. עֲצָמִי u. a. mint עָצֶם Siralm. 4, 7, Exod. 24, 10, minőség, állapot. 542, 8.

140, 8. יוֹם נֶשֶׁק a csata napja, azért így nevezve, mert a »fegyverek« működnek azon; hasonló kifejezés Jer. 13, 16 הֲרֵי נֶשֶׁף a sötétség hegyei, azaz az éjjeli sötétséggel borított hegyek. 465, 9.

Példabeszédek.

1, 12. תְּמִימִים őket egészen, a nélkül hogy egy tagjuk hiányoznék. 763, 7.

1, 21. הֲוִמִּיּוֹת a népes utcák, melyekből fölszállnak a járók kelők hangjai. 178, 5.

6, 8. רָהֵב »tedd úrrá«, azaz fizesd meg tartozásodat és tedd őt vagyonod urává. 118, 24.

10, 4. חֲרוּצִים (las. 13, 4 és 21, 5) a nagy kereskedők, ezért így nevezve, mert szorgalmasan sürögnek, forognak (l. Exod. 11, 7, Jós. 10, 21, II Sám. 5, 24), vagy pedig mert sok arany (חֲרוֹץ) van náluk. 251, 1.

10 10. A ki szemével integet, önmagának okoz bánatot. 540, 5.

10, 17. מתעה bennható : eltéved. 766, 3.

12, 27. A csalás embere nem főzi vadászottját (vagy pedig eledelét), azaz Isten elveszi tőle, a mit tilos módon megszerzett, úgy hogy nem élvezheti. 247, 28.

13, 5. יבאיש hasonlót jelent mint הבאיש I Sám. 27, 12, Gen. 34, 30 ; tárgya ברב a vers első részében : rosszá teszi a beszédet, elferdíti, úgy hogy megcségyeníti azt, a ki mondja. 80, 1 (v. ö. 242, 9).

13, 13. שלם szárm. שלום-ból, béke, jólét. 728, 22.

14, 3. A balga szájában a magasság botja van, azaz oly bot, melylyel magasról vernek : beszédje fájdalmas ütleget szerez neki. 221, 4.

14, 4. takarmánytár, מאבוסיה Jes. 50, 26 tárház általában. 18, 20.

14, 9. A mi a balgákat illeti, az egyik magyarázgatja a másiknak bűnét (ליי, 1. מליי tolmacs), kölcsönösen tulajdonítanak egymásnak elkövetetlen vétkeket ; a jók ellenben kölcsönös méltányosságot, jóakaratot gyakorolnak. 350, 20.

14, 14. ומעליי talán על-hoz tartozik, Hósea 11, 7 (l. fennt) ; emelkedett, magasztos cselekedeteiből. 525, 22.

14, 33. תודע (v. ö. וידע Bir. 8, 16) elvész, azaz nem foglalkoznak vele. 276, 32.

16, 4. Mindennek, a mit az Isten tesz, van határozott célja — nem véletlen — ; az is, hogy a gonoszt megbüntetlenül hagyja, a leendő veszedelem napját czélozza. 537, 15.

17, 14. Midőn vizet szabadon bocsátanak egy bizonyos helyre, sokszor túlárad azon ; épúgy elhagyja megkezdett vizsály a maga határait és jóvátehetetlen kárt okoz. 570, 19.

18, 1. A ki valamely nézetben el van szigetelve, segítséges keres a kívánság útján, azért megbotlik minden bizonyítéknál, melyet nézete mellett felhoz, minthogy a semmist semmissel akarja bebizonyítani. 584, 13.

18, 2. Ezen vers magyarázza a megelőzőt : képzeletét és önkényét követi, és nem az igazság megalapításának és megerősítésének óhaját. 584, 19.

18, 14. Midőn beteg a test, el bírja viselni a lélek , de midőn a lélek beteg, nem bírja ki a test, hanem elsorvad ; mert jóllehet a lélek erejei is a test vegyülékétől függnének, mégis erősebb a lélek testi szenvedések elviselésére, mint a test lelki bajnak elviselésére. 310, 21.

19, 22. תאנה magyarázandó תאנה, Zs. 93, 5, Én. én. 1, 10, szerint : szépsége az embernek az ő bőkezű jósága. 25, 29.

19, 28. A csalárd tanu önmaga magyarázgatja (ליי, מליי-ből) bűnét, okoskodó fejtegetés által szépítgeti hamis bizonyosságát. Vagyis : A csalárd tanuhoz hasonlít, a ki okoskodás által takargatja bűnét, elferdíti az ítéletet. 350, 15.

20, 20. »Világossága elalszik sűrű sötétségben«. Ezen kép jelenti a veszély idejében tapasztalt elhagyatottságot és a fiatalság erejében bekövetkező halált. 41, 18.

20, 30. תמיוק, tul. a testet minden szennytől megszabadító mosást jelent, ez pedig képe a szelid, a lelket haragtól megszabadító beszédnek ; ha azonban ily beszéd ברע, azaz gonosz lelkülettel van összekötve, akkor nem hat csillapítólag, megnyugtatólag, hanem fájdalmat okoz mint a »seb.« 393, 18.

25, 1. **הַעֲתִיקָן** azt jelenti, hogy a példabeszédeket másoktól vették át, hogy mások nevében közölték; v. ö. **עֲתִיקִים** I Krón. 4, 22: hagyományozva. 556, 15.

25, 15b. Szelíd beszéd legyőzi a haragvónak haragját egészen csontjai összetöréséig; ez túlzó kifejezés a haragvó megengesztelésére. 144, 28.

25, 28. Az éjszaki szél erőszakoskodik (**תַּחֲוִלָּל**, v. ö. **חֲלָל** Mal. 2, 2, Ez. 28, 7) az esőn, visszatartja, meggátolja. 226, 5.

26, 6. A ki valamely küldetésre, melyet ő maga végezhetne, esztelent használ, olyanhoz hasonlít, kinek mind a két lába le van vágva és a ki ez által oly gyámoltalan, hogy még a balgának segítségére szorúl. 641, 29.

26, 8. **כַּצִּיּוֹר אֲבֵן** talán a. m.: »mint drágakövek csomója« (l. **צִיּוֹר** Péld. 7, 20). 619, 28.

26, 10. **רַב** többes száma: **רַבִּי** Jer. 41, 1.; **מַחֲוִלָּל** ugyanazt teszi, mint Péld. 25, 28, **עֹוֵבֵר** a ki a törvényt megszegi, az engedelmetlen, l. Eszter 3, 3. »A hatalmas erőszakkal illet és lenéz mindenkit (v. ö. az arab közmondást: **מִן עַוְבֵר בֹּוֹ**, ki győz, azé a zsákmány); balgát és törvénszegőt vesz szolgálatába«. Ez jellemzi megvetését az emberek iránt, a kiken mindnyáján uralkodik, akár eszesek, akár balgák vagy törvénsértők. 225, 25.

30, 12. Hogy **עַלְמָה** nem a. m. **בַּתּוּלָה**, mutatja a mi helyünk, mert itten oly »utak« példái sorolatnak föl, melyeken nem marad semmi megismerhető nyom; ez pedig a negyedik példára nézve csak akkor mondható, ha nem szűzről szól. A folytatás a 20. versben is ellenkezik azzal, hogy **עַלְמָה** ugyanazt jelenti, mint **בַּתּוּלָה** 529, 18.

30, 82. Ha le vagy alázva — a sors által lesújtva — akkor föl, emelkedjél, ne engedd, hogy elveszen tőled méltóságod, becsületed (mint az arab mondja: akkor láthatod a bölcsnek becsületed, midőn le van alázva); és ha valami gondolatot táplálsz, ne nyilvánítsd ki, zárd el a titkodat, »kezet szájra.« 402, 8.

31, 8. **מִלְכִּי** tartozik **מֶלֶךְ**-hoz, Dán. 4, 2, **לְמַחֲוִת** (helyett) a. m. »nemek« **מַחֲוָה** igéből (ütني jelentésben, v. ö. arab **ضَرَبَ** nemek, **ضَرَبَ** igéből): a kéjelgő gondolatok, gyönyörködések különböző nemeinek. 379, 3.

J ó b.

1, 6. **בְּנֵי הָאֱלֹהִים** Isten jámborai, szentjei. 98, 38.

3, 5. A sötétség mintegy magának váltsa ki mind a többi napok kötelékéből, úgy hogy végkép a sötétség határába tartozzék. Vagy pedig **יִגְאָלְהוּ** veendő **גָּאֵל** másik jelentésében, Mal. 1, 7; akkor az értelme: szennyezze be a sötétség. 119, 11.

4, 10. **יָתֵן** (a Niphal múlt és jövő alakjaiból rendhagyólag kombinálva) magyarázandó 38, 41, **יָתֵן לְבַלִּי אֵבֶל** szerint és, valamint a következő versnek igéi, jelenti a hijába való bolyongást, tévelygést zsákmány után, mely állapotban az oroszlán legveszedelmesebb. 766, 35.

4, 19. **עַשׂ** itten annyit tesz mint 9, 9. 521, 12.

5, 7. **וְאֶקְבֵּל** átkozottnak találtam. 451, 2.

5, 8. **עֵמָל**: jogtalanság, gonoszság. 534, 10.

6, 7. **לִּהְיוֹת** a test (1. **לִּהְיוֹת** Cze. 1, 7), **נָנַע** a. m. **וַיִּנָּע** Jós. 8, 15, menekülni, hátrálni: Vonakodik lelkem menekülni, a testtől elválni, testem fájdalmai daczára, **בְּרִי**-ben a **ב** fölösleges. 405, 30.

6, 16. Barátjainak tisztátalan érzületét összehasonlítja azon folyókkal, melyek a fagy idejének kezdetétől fogva homályosak, zavarosak és melyeknek zavaros vizében szétolvad a fehér hó. 626, 33.

6, 26. **וְהָיָה** itten bizonyítgatás, érvelés (v. ö. **וְהָיָה** kinyilatkoztatás); **וְהָיָה**, mint I Sám. 27, 1, abban hagyni, aztán elutasítani: Talán a ti szavaitokat oktatásnak vélitek-e és elutasító beszédjeiteket bizonyítgatásnak. 272, 19.

8, 17. **וְהָיָה** magyarázandó **וְהָיָה** Dán. 8, 5, 8, szerint, a melynek jelentése »elágazás, hasadás»: a köveken belül, a kövek között elágazik. 218, 10.

8, 19a. Mintegy örül vesztének; oly hamar vetnek véget létének, mintha erre örömmel és buzgóan törekedett volna. 712, 17.

10, 8. Beburkolsz engem, a 11. vers értelmében. 96, 21.

10, 22. **סְדֵרִים** a csillagok rendjei, sorai. 475, 29.

11, 18b. Oly biztosan fogsz feküdni, mintha árkot ástál volna — oltalmúl — magad körül. 241, 27.

12, 6. A megvetés fáklyája (képe az emésztő erőnek) készítve van azok számára, kiknek lábai ingadoznak (a sors csapásaitól), a gondtalanok zavartalan fénye helyett (**ל**, helyett, 1. **לְאֵן** Gen. 11, 3, **עֵשֶׂת** fény 1. **עֵשֶׂת** Jer. 5, 23, **עֵשֶׂת** Ez. 27, 19) . 355, 12; 384, 10; 555, 6.

12, 20. **נִאֲמָרִים** a nyelvnek megbízható ismerői, az ékesen szólók. 56, 11.

13, 12. **מִשְׁלִי** tartozik **נִמְשָׁל**-hoz, hasonlítani. 395, 32.

15, 12a. Mire tanít téged, mit tanácsol neked szíved? 358, 17.

15, 24. Veszélyek és bajok teljesen környezik, valamint az égi szférája (talán uralma miatt **מֶלֶךְ**-nek nevezve) körülveszi a földet. 308, 10.

18, 13. »A halál elsőszülöttje« azon halál, mely korán, az élet természetes befolyása előtt következik be. 93, 1.

20, 7. **כְּגִלְלוּ** »a mint fordul«, azaz alig látod, hogy megfordúl és máris eltűnik. 135, 3.

20, 16. **יָרַע** értendő **יָרַע**, Mikha 4, 9 és másutt, szerint: az ivadékaik közül hátramaradót a szorongató balsors folytonos lármája és zajlongása veszi körül. 672, 26.

21, 13. **וַיִּרְנָע** nyugalomban, balesetektől menten. 665, 20.

21, 19. **אֹנִי**, fájdalmát, gyászát. 27, 16.

22, 24. Tedd a por gyanánt (**עַל** = **ב**, 1. Lev. 25, 31) az aranyat, Jób 27, 16 értelmében. 526, 3.

26, 5. **יְחִיּוּ**, a halottak újra teremtetnek, újra fölébresztetnek. Ezzel elismeri Jób a halottak feltámadását. 685, 16.

29, 4. **חִרְפִּי**, híres voltam (1. **חִרְפִּי** Bir. 5, 18) idejében. 249, 17.

30, 6b. Tövises növények alatt — elrejtőznek és testük egészen sebessé lesz tőlük, úgy hogy — fekélyekkel vannak borítva (**סִפְחָה**, valamint **וְשִׁפְחָה** Jes. 3, 17, **סִפְחָה**-ból, Lev. 13, 2). Vagy: A sós füvek (melylyel táplálkoznak, mint a barom) helyén (**תַּחַת**, mint Ex. 16, 29) gyülekeznek. 490, 7.

30, 12. **וַיִּסְלֹךְ** származik **סִלְכָּא**-ból, Ez. 28, 24, valamint **סִלְכָּא**, Siralm. 3, 11, **סִלְכָּא**-ból: »tövisessé tenni«. 483, 21.

32, 22b. Ha másképp tennék, rövid idő alatt vigyen el engem (l. fent Hósea 1, 6-ra) irtson ki a Teremtőm. 458, 29.

34, 17. Te, a jognak gyűlölője, miképen ítélsz (יחבש, l. חובש Jes. 3, 7), mikép mondhatod magadat igazságosnak, Istent pedig, a mindenek fölött igazságot. igazságtalannak? 210, 1.

36, 18. Attól félek, hogy haragja elmozdít téged megsemmisítő ütéssel (ספק, l. 34, 26), úgy hogy a legnagyobb váltságdíj sem szabadíthatna meg téged. 491, 30; 741, 26.

36, 33. רען, valamint Exod. 32, 17, zúgása, azaz a mennydörgés, mely az esőt hirdeti. 672, 24.

37, 11a. Vízbőséggel terheli a felhőt. 268, 3; 669, 26.

37, 13. Akár fenyítésre (midőn pusztító az eső), akár a világnak (mely az esőre szorúl szárazság idejében), kegyelme szerint. 698, 5.

37, 18. »Mint öntött tükör«, t. i. olyan erős és olyan fényes. 655, 11.

37, 20. כִּי יִבְלֶע »a mi el van takarva, eltitkolva«. Isten a legtitkosabb gondolatokat tudja, a nélkül hogy kimondanák előtte. 96, 14.

40, 20. עֵץ = בֹּל (Jes. 44, 19). A hegyek fáí újjonganak miatta. 86, 28.

41, 17. יִתְחַטְּאוּ Lev. 6, 19, Num. 31, 19: félelmükben, hogy össze ne töreszenek általa, bocsánatért könyörögnek, lealázkodnak. 220, 18; 700, 29.

É n e k e k é n e k e.

2, 12. הִזְמִיר, a madarak csiripelése, éneke. 197, 25.

5, 11. Fürtjei halmozódtak, haj hajra téve. 772, 1.

5, 14. עֵשֶׂת יֶזֶן, mint az elefántcsont fénye (l. fent Jób 12, 6-ra). 555, 5.

6, 5. הִרְהִיבוּנִי, szaporították szerelmi vágyamat, megerősítettek benne. 668, 32.

7, 6. רִאשָׁךְ, fejednek haja. 659, 2.

7, 6 b. A király — ki téged szeret — ezen fürtök szerelmének foglya. 669, 1.

S i r a l m a k.

1, 13. וַיִּרְדֵּה tartozik יָד־hoz, Jes. 41, 2 (összetörni, összezúzni) és a csontokra vonatkozik. 667, 3.

3, 18. נִצְחִי erőm, hatalmam, v. ö. I Sám. 15, 29. De talán mind a két helyen reményt jelent. 448, 22.

5, 6. נָתַן יָד itt, valamint I Krón. 29, 24, II Kir. 10, 15, az uralkodónak bemutatott hódolatnak kifejezése (II Krón. 30, 8. Istenre nézve). 274, 21; 468, 23.

K ó h é l e t h.

1, 6. הָיָה itten az égi tájat jelenti. Versünk leírja az astronomiai évszakok egymásutánját és a napnak évenkénti visszatérését fölkelése első pontjához. Hogy a leírás »a délre való fordulással« veszi kezdetét, abból következik, hogy a világ-teremtés ősszel volt, midőn a nap a mérleg csillagzatában állott, mert az őszi napfordulattal dél felé kezd haladni a nap, mignem a téli fordulatban a kecskebak csillagzatába érkezett. 671, 2.

2, 1. אֶסְכַּבָּה szárm. נָסַךְ igéből, betakarni : Hadd takarjam magamat örömmel és a gyönyör élvezésével (הָאֵהָ határozatlan). 440, 1.

5, 10. רָבוּ parancsoló (l. בִּר. 9, 20 רָבָה), tehát : gyarapítsátok. Fölszólítás a bőkezűsége. 660, 17.

5, 20. הוֹלָה melléknév הוֹלָה igéből, leesni. 215, 22.

6, 8. הַחַיִּים a gazdagok. 221, 25.

8, 15. הִשְׁמָהָה a megelégedés. 731, 11.

10, 2. A bölcs esze jobbjánál van, azaz kezénél van, készen. 343, 10

10, 4 b. Szelidség, alázatosság sok bűnt hárit el, azaz oly vétkeket, melyeket egymás ellen elkövetnek az emberek. 685, 25.

10, 6. עֵשִׂירִים a bölcsek. 554, 7.

10, 19 b. A pénz mindenre törekszik, elér mindent, a mennyiben megszerzi és előkeríti. 537, 20.

12, 6. A máj, mint a vérnek forrása, neveztetik itten מִבּוֹעַ-nak, a vele összefüggő epehólyag pedig, mely a sárga epét huzza a máj véreből, בֶּדֶר-nak, azaz korsónak. 307, 33 : 402, 34.

12, 11. אֶסְכַּפֹּת talán a. m. סַפִּים Ámosz 5, 1, v. ö. הָאֶסְכַּפִּים I Krón. 26, 15, 17. Neh. 12, 25 ; tehát a küszöbökbe bevert szegek. 478, 27. Vagy származik אֶסְכַּף igéből, tehát összegyűjtött, azaz erős szegek. 61, 1.

E s z t é r.

2, 20. בְּאֵמֶנָה, nevelésben, ápolásban. 56, 35.

D á n i e l.

1, 4. סֹפֵר az írás, író mestersége, l. Jes. 29, 11 k. 492, 21.

4, 33. מִנְהִיגִי héberül így volna : מִנְהִיגִי. 152, 16.

8, 2. אוֹלִי egy helység neve. אוֹבֵל a folyója. 17, 19 ; 26, 22.

8, 3. בְּאַחֲרֶיהָ nem a. m. בְּאַחֲרֶיהָ, utoljára, hanem a. m. בְּאַחֲרֶיהָ, azaz a másik szarvon. 35, 27.

9, 21. מוֹעֵד בִּיעָדָה (v. ö. תִּיעֲפֹת) fölemelkedve a magasba, akár repülés útján, akár testének magassága által. 289, 29.

10, 1. צֶבֶא, valamint Jób 7, 1 : (az említett birodalmak) időtartama nagy. 598, 7.

11, 2. אֵת itten az alanyt vezeti be. 77, 13.

11, 4. אֲחֵרֵיהֶם utódjai. 35, 30.

11, 20. בְּאֵפִים talán haragot jelent, mint Péld. 30, 33. 63, 33.

12, 5. יֵאֵר itten a Tigris. 271, 15.

E z r a.

1, 10. מִשְׁנֵים a másodikak, t. i. a megelőzőleg nevezettek után. 735, 19.

N e h e m i a.

3, 32. רוֹבְלִים (l. רוֹבֵל Én. én. 3, 6), illatszerészek. 679, 4.

3, 37. הַנְּעִים itten a. m. gyalázni, lenézni. 328, 15.

4, 17. אִישׁ שֶׁלֵּהוּ הַמֵּים. Kiki az éjjel csak fegyvereivel és az ivó vízzel volt elfoglalva : alvásra vagy egyébbre nem gondolt senki. 726, 36.

I K r ó n i k a.

4, 22 בעלֹו laktak Móábnál, v. ö. בעולה, Jes. 62, 4, »lakott«. 101, 7.

9, 33. פטורים, szabadon bocsátva, azaz semmi rendbe vagy osztályba be nem sorozva. 570, 15.

15, 22. יסר (= ישרו Pélđ. 8, 16. a. m. לנצה a megelőző versben: vezetni, kiválni; במשא a kinyilatkoztatásban, azaz a tórában: jól ismerte annak tartalmát. 448, 10.

18, 17. כרתי és פלתי két nem izraelita nép törzs neve. Hogy a כרתי törzse a filisztéusokhoz tartozott, látszik I Sám. 30, 14-ből, v. ö. a 16. v., továbbá Cze-fanja 2, 5-ből és Ez. 25, 16-ből. Hogy Dávid hadseregében voltak emberek a filiszteus törzsekből, bizonyítja a Gathbeli Ittái az ő embereivel, II Sám. 15, 19. 333. 12.

28, 1. סריסים itten nem — mint rendesen — eunuchokat jelent, hanem, valamint Jer. 34, 19, előkelőket, fejedelmeket. 493, 29.

28, 19. תבנית itten nem, mint rendesen, alak, minta, hanem épület. 99, 22.

II K r ó n i k a.

13, 4. נער-nak neveztetik a 41 éves Rechabeam tapasztalatlansága és csekély belátása miatt, 443, 12.

33, 11. חהים a. m. הוחים I Sám. 13, 6, elrejtőző helyek, mint barlangok s hasonló. 215, 5.

34, 11. מהברות talán gyülekező helyek (arab نواضع) az Isten házában, melyekben isteni tiszteletre, szónoklat meghallgatására és áhítatra gyülekeztek.

35, 3. תנו itten a. m. »rejtsetek el«. 467, 16

TARTALOM.

	Lap
Előszó	III
I. Beszédrövidítés	1
II. Beszédbővítés.	10
III. Áttétel a beszédben	14
IV. Helyettesítés a beszédben	18
V. A szentírás retorikájáról	28
VI. Alaptételek a szentírás magyarázatához	38
VII. A szentírásmagyarázat eljárásáról	42
VIII. Rokონértelmű szók	46
IX. A szentírás és részeinek megnevezése	52
X. Nagyobb szentírási helyek összefüggő magyarázata	54
XI. Magyarázatok ugyanazon szakasz más mondata alapján	63
XII. Magyarázatok párhuzamos vagy hasonló tartalmu helyek szerint	66
XIII. A pentateuchusi törvények magyarázatához	75
XIV. A bibliai történethez	76
XV. Különösen feltűnő vagy téves magyarázatok	79
XVI. Eltérő olvasatok a bibliai szövegben	81
XVII. Egyes szentírási helyek magyarázata	85

A lefolyt tanévvel az országos rabbiképző-intézet fennállásának tizenkettedik évét fejezte be. Midőn ezen tanév kiváló mozzanatait összefoglaljuk, első helyen említést teszünk oly eseményről, mely a haza összes kulturérdekeit érintve, a rabbiképző-intézetre nézve is kiváló jelentőségű. Közvetetlenül a tanév kezdete előtt ugyanis nagy veszteség érte a nemzetet *Trefort Ágoston* minister Ő Nagyméltósága halála által. A boldogúltban, ki a vallás- és a közoktatásügyek élén számos éven át áldásteljes működést fejtett ki, az országos rabbiképző-intézet alapítóját gyászolja, ki a legmelegebb érdeklődéssel követte az intézet örvendetes fejlődését és gyarapodását. A legmélyebb hála érzetével emlékszik meg az országos rabbiképző-intézet a jóakarát ama számos jeleire, melyekben őt az elhunyt részesíttette és a legőszintébb fájdalom kifejezésével állott a tanári kar azoknak nagy sorába, kik a felejthetetlen minister halálát igaz szívvel gyászolják. A tanári kar a nagy veszteségben való részvétének a boldogúlt családjához és Berzeviczy Albert államtitkár úr Ő Méltóságához intézett részvétfeliratokban adott kifejezést. A tanév megnyitása alkalmával a tanári kar elnöke a tanuló ifjúsághoz intézett beszédében meleg szavakkal emlékezett meg a boldogúltról.

A tanári kar, a vezérlő bizottság vezetése mellett, a boldogúlt minister utódánál, gróf *Csáki Albin* vallás- és közoktatásügyi minister úr Ő Nagyméltóságánál tette tiszteletét, az országos rabbiképző-intézetet kegyébe és jóakaratába ajánlva.

A nehéz csapás, mely Ő császári és királyi Fensége *Rudolf* trónörökös elhunytá által a legmagasabb Uralkodó Családot sujtotta és az egész hazát mély gyászba borította, intézetünkben is legőszintébb fájdalmat keltett. Az országos rabbiképző-intézet február 6-ikán gyászistentiszteletet rendezett, melyen a vezérlő bizottság, a tanári kar, az intézet tanuló ifjúsága és számos vendég a kö-

zönség köréből voltak jelen. A gyászbeszédet dr. Kecskeméti Lipót úr, a felső tanfolyam hallgatója tartotta.

A tanév befejezése előtt intézetünket még az a fájdalom érte, hogy *Hochmuth Ábrahám* veszprémi főrabbi halála által egy hű, odaadó barátját veszítette. Mintegy tiz éven át, melyben a boldogult mint az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottságában működött, alkalmunk volt, soha el nem lankadó buzgóságát, soha ki nem hülő lelkesedését bámulni. Felejthetetlen lesz előttünk a méltóság és a komolyság, melylyel ő vizsgáló bizottságunk élén feladatát teljesítette. Benne az intézet ügyeinek oly pótolhatatlan előmozdítóját gyászolja, ki véleményének nyilvánításában hajthatatlan igazságszeretetét működésünk iránt való meleg érdeklődésével tudta egyesíteni. Az orsz. rabbiképző-intézet körül kifejtett munkásságának emléke élni fog abban mindenkoron. Áldás legyen emlékének! A boldogult temetésénél a hála az intézet tanárainak és volt hallgatóinak búcsúszavaiban nyert kifezést. Dr. *Steinherz* Jakab úr, székesfehérvári rabbi és dr. *Fischer* Gyula úr, győri rabbi a község és a magyar zsidóság gyászát tolmácsolták. Az orsz. rabbiképző-intézet tanári kara dr. *Bacher Vilmos* és dr. *Bánóczy József* tanárok által volt képviselve; az előbbi a tanári kar nevében rakta le az elismerés utolsó adóját a boldogult ravatalára.

Áttérve az országos rabbiképző-intézet működésére, megjegyezzük, hogy a lefolyt tanévben rabbisági oklevelet nyert dr. *Flesch Ármin*, ki most mint rabbi működik Ó-Kanizsa községében. E tanévben is az intézet hallgatói közül számosan hivattak meg községek részéről, hogy különböző ünnepélyes alkalmakkal, kiválójában boldogult Rudolf trónörökös Ő császári és királyi Fensége emlékének szentelt gyászistentiszteletek alkalmával, szónoklatokat tartsanak.

Örömmel teszünk említést az intézet volt növendékeinek állásaiban történt következő változásokról: dr. *Bárány József* úr, ezelőtti debreczeni rabbi, e tanév kezdete óta mint tanfelügyelő működik a pesti hitközségnél; dr. *Kohn Ármin* úr, bellovári rabbi Szigetvárra, dr. *Steinherz* Jakab úr, nagyatádi rabbi Székesfehérvárra hivatott meg rabbinak.

A tanári kar 1888. szeptember 2-ikán tartott értekezletében elnökké *Bloch Mózes* tanárt, jegyzővé *Bein Károly* tanárt, könyvtárnokká dr. *Kaufmann Dávid* tanárt választotta. A vezérlő bi-

zottság üléseiben ez idén is *Bloch Mózes* és dr. *Bánóczy József* tanárok képviselték a tanári kart.

A tanév folyamán a tanári kar 22 értekezletet tartott. A folyó ügyeken kívül az intézeti alapszabályok revíziója és a hitoktatók képzését és képesítését rendező szabályzat tervezete képezték a tanácskozások tárgyait. E két ügy nincsen ugyan még véglegesen befejezve, azonban az előmunkálatok már annyira haladtak, hogy az eredmények a jövő tanévben közölhetők lesznek.

A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministerium és különböző más hatóságok a lefolyt tanévben számos köz- és büntetőjogi ügyben az országos rabbiképző-intézethez fordultak rabbini-kus véleményért. A tanári kar elnöke ezen megtisztelő felszólításoknak mindig a legnagyobb készséggel felelt meg.

A lefolyt tanévben az országos rabbiképző-intézetet 118 növendék látogatta; ezeknek neveit és születési helyeit az A) alatti jegyzék tünteti fel.

Dr. *Blau Lajos* úr ezen tanévben mint helyettes tanár működött az alsó tanfolyamban, hol a talmudot és a bibliát tanította; ugyanő helyettesítette *Deutsch Henrik* tanárt, ki legmélyebb sajnálatunkra hosszabb betegség által a tanév legnagyobb részében meg volt akadályozva a tanításban.

Az ezévi írásbeli érettségi vizsgálat május hó 19.—23. napjaiban, a szóbeli dr. *Lutter Nándor* kir. tanácsos és tankerületi főigazgató úr elnöklete alatt június hó 28-ikán tartatott meg. Vizsgálatra 14 növendék jelentkezett. Az érettségi vizsgálat a héber tárgyakból május hó 14-ikén volt. — Az alsó tanfolyam évváró vizsgálatai a theologiai tárgyakból június hó 24. és 25-ikén, a gymnasiumi tárgyakból június 23-ikán, az alapvizsgálatok a felső tanfolyam hallgatói számára június hó 25. és 26-ikán voltak.

A felső tanfolyam hallgatói által alakított theologiai egyesület, valamint az intézeti ifjuság önképző- és segélyező egyesülete a tanévben is folytatták működésüket; előbbi a zsidó irodalomból vett tárgyakról tartandó népszerű előadások rendezését is felvette munkakörébe.

Az »Écz-Chájim« segélyező-egyeslet működéséről a lefolyt tanévben, valamint az intézet javára tett egyéb segélyezéséről B) alatt számolunk be.

Az intézet könyvtára az évben is beszerzések és ajándékok ál-

tal gyarapodott. C) és D) mellékletek adják a beszerzett és az ajándékozott könyvek jegyzékét.

A múlt tanév végén beérkezett a báró Schey féle alapítványból kitűzött díjra pályázó munkának: »A nő állása a zsidó ritusban«, szerzője *Spira Jakab* úr, a felső tanfolyam hallgatója volt. A tanári karnak ezen pályamunkára vonatkozó ítélete következőképen hangzik:

»A כל כבודה בת מלך פנימה jelige alatt beérkezett munka kétségtelen bizonyítékot ad arról, hogy szerzője az igen elterjedt anyagot szorgalommal gyűjtötte, értelemmel átkutatta és a halachikus irodalomban dicséretes tájékozottságot tanúsított. Szerző ugyan nem mindig az első forrásokból merített; mindazonáltal a régi szakirodalmat és az újnak egy részét megfelelően felhasználta. Kivánatos lett volna, ha szerző nagyobb rövidsége törekedett és egyes a tárgyhoz kevésbé tartozó helyeket elhagyott volna. Különös elismerést érdemel a munka alakja és héber stílusa. Eltekintve egyes — könnyen megbocsátható — hibáktól, a munka megérdemli, hogy a díj odaitéltessék neki.«

Az 1889—90-iki tanévre a következő pályakérdés hirdettetik:

Mendelssohn Mózesnek és iskolájának (a biuristák) szentírásmagyarázata. Az illető munkák irodalomtörténeti ismertetése. Szentírásmagyarázatuk jellemzése.

A pancsovai hitközség által felajánlott két ötven-ötven frtnyi díjra az orsz. rabbiképző-intézet tanári kara által 1888. június hó 22-ikén hirdetett két pályatételnek elsejére két dolgozat érkezett be. A tanári karnak reájok vonatkozó ítélete a következő:

1. A ויצא פרה ויצן ציץ ויגמל שקדים jelige alatti dolgozatra nézve: »Az általános rész sok szükségtelen, a tárgyra nem tartozó és érthetetlen fejtegetéseket és állításokat tartalmaz. A héber oktatás célját és szükséges voltát csak a 15. lapon beszéli meg. A következőkben is mindig újra fejteget. A 18—25. lapokon a heti két órai hitoktatás tervét adja, de csak négy osztályról és itt is a bibliafordításra önkényesen választ darabokat. Az V. és VI. osztály tanterve hiányzik. Az IV. osztályban szemelvények szerepelnek a talmudból. A felekezeti iskolák bibliafordítási anyaga hiányos. A tanítás módszerét elhanyagolja.«

2. A חנוך לנער על פי דרכו גם כי יקין וכי jelige alatti dolgozatra nézve: »Mielőtt a dolog lényegére áttér, hosszú bevezetésben

nagyon is hangoztatja a szertartásokat és kevesebb súlyt fektet a biblia tanítására és ennek összefüggésére a hitoktatással, továbbá nem elég részletes. A terve jobb mint az 1. alattié, de a tanítás módszerét hasonló módon elhanyagolja.«

A tanári kar a díjat egyik munkának sem ítélhette oda.

A Dr. Lattes Elia

milanói egyetemi tanár által az orsz. rabbiképző-intézetben kiírt pályakérdésre a kitűzött határideig nem érkezett dolgozat. A tanári kar dr. Lattes Elia tanár úr beleegyezésével újból tűzi ki a következő pályakérdést:

A talmudban és midrásban előforduló görög és latin kölcsönszók kritikai jegyzéke s azon hang- és alaktani törvények kutatása, melyek föl vételöknél irányadók voltak.

Feltételei:

1. A pályadíj dr. Lattes E. adományából egyezer (1000) lira s a határidőig begyűlt kamat.
2. A pályadíj csak absolut becsü munkának íteltetik oda
3. Ha a kitűzött határidőre teljesen megfelelő vagy egyáltalán munka be nem érkezne, a tanári karnak jogában áll a kérdést újból is kitűzni.
4. A pályaművek latin vagy német nyelven irandók.
5. P á l y á z ó b á r k i l e h e t.
6. A pályanyertes mű szerzője csak akkor kapja ki a pályadíjat, ha munkája előbb nyomtatásban megjelent.
7. A könyv a pályadíj kitűző testvére: dr. Lattes Mózes rabbi emlékének ajánlandó.
8. A nyomtatott könyvből három példány dr. Lattes Elia tanárnak Milanóba (28. principe Umberto) küldendő.
9. Határidő 1892. október hó utolsó napja.
10. A pályaművekhez, melyek idegen kézzel irandók, a szerző nevét rejtő jelígyés levélke csatolandó.

A rabbiképző templomában az engesztelőnapot és Pészachot megelőző szombaton Bloch Mózes tanár, több ünnep- és szombatnapon a felső tanfolyam érettebb hallgatói tartottak hitszónoklatokat,

Az országos rabbiképző intézet felső tanfolyamában az elmúlt tanévben a következő előadások tartattak:

1. **Bevezetés a Szentírásba**: 2 óra hetenkint. Tanár: *Bacher*.

2. **Szentírás magyarázata**: Jób könyve. 2 óra hetenkint.

Tanár: *Ugyanaz*.

3. **Exegetikus irodalom**: Szemelvények R. Mózes b. Nachmán és R. Sámuel. b. Méir pentateuchuskommentárjaiból. 1 óra hetenkint. Szemelvények a targumból. 1 óra hetenkint a második félévben.

Ugyanaz.

4. **Talmud statarie**: Jebámóth 87—96, 115—122. 6 óra hetenkint.

Tanár: *Bloch M.*

5. **Talmud cursorie**: Chullin 61—78 lapig. 3 óra hetenkint.

Ugyanaz.

6. **Jeruzsálemi talmud**: Bábá Báthra VIII. fej. Responzumok: Jiczchak bar Séseth 187—207. 1 óra hetenkint.

Ugyanaz.

7. **Sulchán Árukh**: Jóre Déá: 69—78, 87—94. fej. 3 óra hetenkint.

Ugyanaz.

8. **Midrás**: Peszikta (ed. Buber). 1 óra hetenkint; az első félévben.

Tanár: *Bacher*.

9. **Zsidók története**: A spanyol zsidók története az Almohádok üldözése után. Ibn Charizi munkáiból vett szemelvények olvasása. 2 óra hetenkint.

Tanár: *Kaufmann*.

10. **Történelmi gyakorlatok**: 1 óra hetenkint.

Ugyanaz.

11. **Vallásbölcshészet**: Jehuda Halewi a karaeusok elleni polemikája (Kuzari III). 2 óra hetenkint.

Ugyanaz.

12. **A zsidó vallásbölcshészet története**: Ábraham Ibn Ezra vallásbölcshészeti nézetei. 1 óra het.

Ugyanaz.

13. **Homiletikai gyakorlatok**: 1 óra hetenkint.

Ugyanaz.

14. **Héber és exegetikus gyakorlatok**: 1 óra hetenkint. Tanár: *Bacher*.

A theologiai oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

1. **Szentírás**: A) Mózes II. k. 38—40. fej.; III. k. 1—4. fej. I. k. 1—12. fej; 2 óra hetenkint.

Tanár: *Blau*.

B) Mózes IV. k. 1—15. fej. 2 óra hetenkint.

Ugyanaz.

2. Szentírás: A) Zsoltárok 21—89. 3 óra het. Jósua és a Birák könyvei. 1 óra hetenkint.

B) Jesája könyvének első része. 2 óra hetenk.;
Ezra és Nehemiás könyvei. 1 óra het. Tanár: *Bacher*.

3. Talmud, statarie: Bába Mecziá 94—103 lapig. 6 óra het.
Tanár: *Blau*.

4. Talmud, cursorie. Makkóth kezdettől 11. lapig. 3 óra
hetenként. Tanár: *Ugyanaz*.

5. Héber nyelvtan: A) Hangtan. Alaktan a gyenge tövű
igékig. 1 óra het. *Ugyanaz*.

6. Zsidók története: A XIV. századtól a XVIII.
századig. 1 óra het. Tanár: *Bacher*.

A biblia tanításában az alsó tanfolyam tanulói 2. csoportban (A. és B.) vettek részt. Az A) csoporthoz tartozik az I. és II. oszt., a B) csoporthoz a III., IV. és V. oszt. A zsidók történetét a II.—V. osztályok együtt hallgatják. A talmudra nézve megjegyzendő, hogy a mely tanulóknak e téren haladottabb ismereteik voltak, a felső tanfolyam talmud-előadásában vettek részt.

A gymnasiumi oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

I. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Arany Toldijának részletes olvasása és fejtegetése. Arany Toldiját elejétől végig betanulták. — Poetika: verstan és költeménytan. — Segédkönyvek: Lehr Toldi kiadása. Greguss költészettana. 3 óra hetenkint.
Tanár: *Bánóczy*.

Latin nyelv: Cicero, in Catilinam, I., II., III., IV. 5 óra hetenként.
Tanár: *Schill*.

Görög nyelv: Alaktan a szenvedő aoristusig. Megfelelő gyakorlatok. Segédkönyvek: Hintner-Schill görög nyelvtan és olvasókönyv. 3 óra hetenkint.
Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Válogatott fejezetek Heinrich német olvasókönyvéből. Goethe balladái. Havonként egy házi feladat. 2 óra het.
Tanár: *Bacher*.

Történet: Az ó-kor története a római császárság keletke-

zéseig. Tankönyv: *Mangold*, világtörténelem. I. kötet. 3 óra hetenkint Tanár: *Bloch H.*

Mennyiségtan: Az alpműveletek algebrai kifejezésekkel. A legkisebb közös többszörös és a legnagyobb közös mérték. A hatványozás és a gyökfejtés. — Arányok és aránylatok. Házi és iskolai dolgozatok. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Természetrajz: Botanika: Az általános rész beható tárgyalása. — A részletes növénytan kiváló osztályai. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

II. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Arany balladáinak fejtegetése. A balladákat mind betanulták. — Stilisztika vázlatosan. — Segédkönyvek: *Greguss* és *Beöthy*: Magyar balladák. *Torkos*: Prózai olvasmányok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczy.*

Latin nyelv: *Sallustius*, *Catilina*. — *Ovidius*, *Metam.* I. — Írásbeli dolgozatok. 5 óra het. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: az alaktan végig a megfelelő gyakorlatokkal *Hintner-Schill* nyelvtana és gyakorlókönyve szerint. 3 óra hetenkint. Tanár: *Schill.*

Német nyelv: Közösen a III. osztálylyal. 2 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

Történet: A római császárság története. A középkor kezdetétől a keresztes-hadjáratok végeig. Tankönyv: *Mangold*, világtörténelem I. és II. köt. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

Mennyiségtan. Algebra: Első- és másodfoku egyenletek egy és több ismeretlennel. A redukálható magasb foku egyenletek. *Mértan*: A síkmértan elemei. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Természetrajz: Zoologia: Általános rész. — Az anthropologia részletes tárgyalása. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

III. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: *Molière*. A tudós nők (*Greguss* kiadása). 3 óra hetenkint. *Katona*, *Bánkbán* (*Péterfy* kiad.). *Kölcsény*. Szónoki művei (*Olcsó könyvtár*). 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczy.*

Latin nyelv: *Livius XXII. Vergilius Aeneise*, III, IV, — Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. 5 óra het. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Xenophon, Chrestomathia. — Homeros, Ilias I., III. IX. ének. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Goethe: Iphigenie. Gyakorlatok a memorálásban és a szavalásban. Havonként egy dolgozat. 2 óra het. Tanár: *Kaufmann.*

Történet: A középkor története az interregnumtól végig. Az újkor története a reformatiói mozgalmak befejezéséig. Tankönyv: Mangold: világtörténet II. s III. k. 2 óra het. Tanár: *Bloch H.*

Menyiségtan: Algebra: Határozatlan egyenletek, különös tekintettel a diophantesi egyenletekre. A logaritmus és annak alkalmazása. Arithmetikai és geometriai progressiók. — Mértan: A sík trigonometria és annak alkalmazása. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Physika: A mechanika alapfogalmai. A fontosabb statikai és kinematikai problémák tárgyalása. — Hydrostatika. — Aerostatika. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Természetrajz: Kémia: A vegyülés általános törvényei. A szervetlen rész, különös tekintettel a fontosabb vegyületekre. — Minerologia: Az ásványok megismertetése szemléltetés alapján. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

IV. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Együtt a III. osztálylyal. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczy.*

Latin nyelv: Mint a III. osztályban. 5 óra hetenkint.

Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: Homeros, Odysszée I., II. és XXIII--IV. ének Platon: Protagoras. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: Lessing: Szemelvények a Hamburgische Dramaturgie-ből. Gyakorlatok szabad választott tárgyak kidolgozásban és szabad előadásban. 2 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

Történet: Az újkor története a 30 éves háborútól 1830-ig Tankönyv: Mangold, világtörténelem III. köt. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

Politikai földrajz: Európa államai. 1 óra het.

Tanár: *Ugyanaz.*

Menyiségtan: Algebra: kamatoskamat-számítása.

— Mértan: Stereometria — Analytika. — Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Phy s i k a: Általános rezgés tan. Hangtan. Fénytan. A hőtan és a gázok elmélete. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Philosophia: Psychologia. — Descartes. Elmélkedések a metafizikáról. Segédkönyvek: Jolly, Philos. propaedeutika és Alexander B. Filozofiai Irók Tára. I. 2 óra het. Tanár: *Bánóczi.*

V. Osztály.

Ma g y a r n y e l v é s i r o d a l o m: Az irodalomtörténet fejlődése; szépirodalmi olvasmányok. — Segédkönyv: *Beöthy* Irodalomtörténete. I. és II. k., és *Tóth Sándor* olvasókönyve. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczi.*

La t i n n y e l v: Tacitus: Annales, I, II. — Horatius, ódák I. könyve és de arte poëtica. — Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. 5 óra hetenkint. Tanár: *Schill.*

G ö r ö g n y e l v: Demosthenes, I. II. és III. philippikai beszéd; a békéről. Sophokles Ajas. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

N é m e t n y e l v: Válogatott fejezetek a német irodalomtörténetből. Segédkönyv: *Kluge*. Gyakorlatok szabadon választott kidolgozások előadásában. 2 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

T ö r t é n e t: Magyarország pragmatikai története. — Segédkönyv: *Ribáry*. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczi.*

M e n n y i s é g t a n: Permutatiók és combinatiók. A Newton-féle hatványsor. — A matematikai tananyag átisméltése. — Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Phy s i k a: A fénytan befejezése. — Az elektromosság és a mágnesség. — 2 óra het. *Ugyanaz.*

Philosophia: Közösen a IV. osztálylyal. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bánóczi.*

Az éneket az alsó tanfolyam valamennyi osztályában *Friedmann Mór* énektanár tanította.

A.

A tanulók névjegyzéke.

Azon tanulók, kiknek neve csillaggal van jelölve, a tanév közben elmaradtak.

Felső tanfolyam.

Neve:	Születéshely:	Megye:
Bernstein Béla	Várpalota	Veszprém
Büchler Adolf	Priekopa	Turóc
Diamant Gyula	Nagyvárad	Bihar
Eisler Mátyás	Páty	Pest
5. dr. Elzász Bernát	Érsekújvár	Nyitra
Feuerlicht Mór	Erdőbénye	Zemplén
Friedländer Leon	Mokcsa	Ung
Goldschmied Lipót	Losonc	Nógrád
Goldberger Zsigmond	Budapest (a II. félévben)	Pest
10. Graf Gyula	Gödöllő	«
Handler Simon	Aszód	»
Hoffmann Emil	Kecskemét	»
dr. Kecskeméti Lipót	»	»
dr. Klein József	Gyöngyös	Heves
15. dr. Kohlbach Bernát	L. Szt. Miklós	Liptó
Krishaber Béla	Kula	Bács
Lederer Ignác	Komlós	Abauj
Löwenrosen Manó	N.-Szombat	Pozsony
Lövy Ferenc	Kőrös-Ladány	Békés
20. Mandl Ármin	Vásárhely	Zemplén
dr. Nádai Gyula	Csenger	Szatmár
Pollak Miksa	Beled	Sopron
Rosenberg Ede	Balkány	Szabolcs
Rubinstein J. Mátyás	D.-Pentele	Fehér
25. Rudolfer Antal	Galgóc	Nyitra
Singer Bernát	S.-A.-Ujhely	Zemplén
Spira Jakab	Homonna	»
Ungar Simon	N.-Károly	Szatmár
*Weiszbürg Gyula	Erdőbénye	Zemplén

Alsó tanfolyam.

I. Osztály.

Almási Antal	Galgóc	Nyitra
Bánhegyi Sándor	Báán	Trencsén
*Benedek Vilmos	Kecskemét	Pest
Czuckermann Izidor	Nátafalva	Zemplén
5. Drobinszky Jakab	Varsó (Oroszország)	
Gottreich Samu rk.	Budapest	Pest

Neve:	Születéshely:	Megye:
Gruder Adolf rk.	Miskolcz	Borsod
Grünberger Márton rk.	N. Bittse	Trencsén
Klein Dezső	Gyöngyös	Heves
10. Kohn Márton rk.	N. Sz. Miklós	Torontál
Krón Ferencz rk.	Szegszárd	Tolna
Mandl Áron Löb	Verbó	Nyitra
*Putz Simon rk.	Úny	Esztergom
Rosenberg Sándor rk.	N. Károly	Szatmár
15. Salzer Géza	Budapest	Pest
Weiskopf Áthur	«	»
*Weltmann Dávid	Miskolcz	Borsod

II. Osztály.

Bauer Mór	Bikszárd	Pozsony
Dományi Ármin	Gyöngyös	Heves
Ehrenhaft Henrik	Lakompak	Sopron
Farbenblum József	Munkács	Ung
5. Fichter Ernő	Szatmár	Szatmár
Fischer Mór	Körtvélyes	Nyitra
Frieder Mór	Abauj-Szina	Abauj
Goldberger Kálmán	Nagy Rippény	Nyitra
Günzler M. Samu	Jankócz	Zemplén
10. Judovics Mátyás	Aranyos-Medgyes	Szatmár
Katscher Ignác	Körtvélyes	Nyitra
Kecskeméti Ármin	Kecskemét	Pest
Klein Ignác	S.-A.-Ujhely	Zemplén
Kohn Gyula	Csúz	Komárom
15. Löwinger Adolf	Tormós	Nyitra
Pollak Sándor	Nyitra	»
*Preis Jakab	Sebes-Kellemes	Sáros
Rappaport Béla	Bodrog-Keresztúr	Zemplén
Schweiger Béla	Gyöngyös	Heves
20. Stieglitz Mór	L.-Szt.-Miklós	Liptó
Weisz Bernát	T. Németi	Abauj
Zelenka Samu	Sztaskov	Trencsén

III. Osztály.

Abeles Ármin	Sopron	Sopron
Bardach Károly	Budapest	Pest
Berger Béla	Vasvár	Vas
Engel Manó	Tokaj	Zemplén
5. Farkas József	Aranyos-Medgyes	Szatmár
Heller Izidor	Tót-Próna	Túróc
Klein Gábor	Rákos	Szilágy
Krausz József	Tisza-Füred	Heves

Neve:	Születéshely:	Megye:
Leitner Mihály	Sámson	Hajdu
10. Lichtmann Mór	Óvári	Szatmár
Links Ignác	Ó-Besztercze	Trencsén
Ostern Lipót	Budapest	Pest
Rosenblüth Jenő	Csepe	Ugocsa
Schwarz Gábor	Nádudvar	Hajdu
15. Schwarz Manó	Szered	Pozsony
Steinhardt Izidor	Turdossin	Árva
Weinstein Samu	Vécs	Heves
Weisz Miksa	Budapest	Pest
Wellesz Gyula	»	»
20. Wintner Samu	Sáros-Patak	Zemplén
Wissner Henrik	Alsó Mislye	Abauj

IV Osztály.

Bauer Mór	Tata	Komárom
Buksbaum Izsák	Nyir-Bogdány	Szabolcs
Frank József	Farkashida	Pozsony
Freimann Gyula	Galgócz	Nyitra
5. Freund Lajos	Bécs	
Heller Bernát	Nagy-Bittse	Trencsén
Herskovits Dezső	Hosszú-Pályi	Bihar
Hirschbein Lázár	Báán	Trencsén
Hoffer Ármin	Gyöngyös	Heves
10. Leipniker Márk	Körös-Ladány	Békés
Singer Jakab	Sajó-Kazincz	Borsod
Steiner Lajos	Alsó-Kubin	Árva
Steiner Lázár (meghalt)	Várpalota	Veszprém
*Taub Manó	N. Tapolcsán	Nyitra
15. Weiszberger Ábrahám	Bánffy-Hunyad	Kolozs

V. Osztály.

Adler Vilmos	Paks	Tolna
Braun Salamon	Puchó	Trencsén
Büchler Sándor	Fülek	Nógrád
Fischer Emil	Makó	Csanád
5. Frisch Ármin	Migléc	Abauj
Herskovits Mózes	Szatmár	Szatmár
Kelen Ferencz	Pettyén	Szatmár
Klein Arnold	Ungvár	Ung
Kohn Izidor	Német-Lipce	Liptó
10. Krausz Sámson	Ukk	Zala
Moskovits Ábrah. (Albert)	Szolnocska	Zemplén
Schwarz Mór	Csáktornya	Zala
Steiner Márkus	Pozsony	Pozsony
Weisz Izsák	Z. Butka	Zemplén

B.**Az „Écz-Chajim“-egylet kimutatása az 1888/9-ki tanévre. *)**

Az »Écz-Chajim«-egylet bizottsága hálás köszönettel sorolja föl mindazon adományokat, melyek a múlt tanévben az egylet javára befolytak. — Az alapszabályok értelmében tartott közgyűlés alkalmával Gomperz Zsigmond, Müller Vilmos, Schweiger Márton, dr. Simon József, Spitzer D. H., Stern Bernát, főt. dr. Kayserling M. rabbi és főt. dr. Kohn S. rabbi urak újonnan lettek az egyleti bizottságba megválasztva.

I. Bevételek.*a) Rendes tagsági díjat fizettek:*

frt kr.

Ádler Ádám fia úr Budapest	10 —
Adler Lajos » »	10 —
Adler Henrik » »	5 —
Ádándi izr. hitközség	5 —
Dr. Bacher Vilmos tanár úr Budapest	5 —
Bacher Emil úr Budapest	5 —
Dr. Bánóczi József tanár úr Budapest	5 —
Dr. Bárány József hitszónok úr Debreczen	5 —
Baumgarten Fülöp úr Budapest	30 —
Baumgarten Leó » »	10 —
Baumgarten Lajos » »	10 —
Berger Henrik úr Debreczen	5 —
Beer Salamon » Budapest	5 —
Beimel Jakab » »	5 —
Birnbaum Jakab » »	5 —
Bischitz Mór » »	25 —
Dr. Blau Lajos » »	5 —
Bloch Mór » »	10 —
Bloch Mózes tanár » »	5 —
Dr. Bloch H » » »	5 —
Bleier Albert » »	5 —
Brill S. L. rabbi úr Budapest	5 —
Brüll Henrik és Fia úr Budapest	25 —
Budai izr. hitközség	10 —
Deutsch S. és Jakab urak Budapest	15 —

*) Ezen kimutatás az 1889-iki május hó végeig terjedő időszakról szól.

	frt	kr.
Deutsch Henrik tanár úr Budapest	5	—
Deutsch Zs. úr Belovár	1	—
Drucker Mór úr Budapest	5	—
Ehrlich Mózes úr »	50	—
Engel József úr Nyitra	5	—
Erber és Fleischmann urak Debreczen .	5	—
Ebenspanger E. úr Belovár	3	—
Dr. Fischer Gyula főrabbi úr Győr	5	—
Eürst Jakab úr Budapest	5	—
Fleischl Sámuel úr Budapest	5	—
Fleischmann J. úr Belovár	5	—
Friedmann M. úr főkántor Budapest .	5	—
Frommer Albert úr »	5	—
Budai Goldberger Károly úr »	25	—
Goldberger S F. és Fiai urak »	25	—
Goldmann Mihály úr »	5	—
Dr. Goldziher Ignác úr »	5	—
Gomperz N. L. » »	10	—
Gomperz testvérek	10	—
Grosz Fülöp úr »	5	—
Grün M. úr »	5	—
Grünhut Henrik és Testvére »	5	—
Guttmann Ignác úr »	5	—
Hay M. L. úr »	5	—
Heidelberg Mór úr »	5	—
Heidelberg L. V. » »	15	—
Heller Gábor » »	5	—
Herzfeld S. úr Budapest	5	—
Dr. Herzog M. rabbi úr Kaposvár	5	—
Hirsch Jakab úr Budapest	15	—
Holitscher Lipót úr Budapest	5	—
Holitscher B. Fiai »	5	—
Kann Ármin úr »	20	—
Dr. Kayserling M. rabbi úr Budapest	5	—
Dr. Kaufmann D. tanár » »	10	—
Kern Leó úr Budapest	15	—
Keppich Lipót úr Budapest	10	—
Kohn Arnold » »	5	—

	frt	kr.
Dr. Kohn Ármin rabbi úr Belovár	5	—
Dr. Kohn Sámuel rabbi úr Budapest	5	—
Kohn Károly úr Budapest	5	—
Kohner Adolf és Fiai urak Budapest	30	—
Megyeri Krausz M. úr Budapest	12	50
Megyeri Krausz L. képv. úr Budapest	6	25
Megyeri Krausz J. úr »	6	25
Kriegler D. úr »	5	—
Kron S. úr Szegszárd	5	—
Kron » Budapest	5	—
Dr. Kürty József úr Budapest	5	—
Latzko és Popper urak Budapest	10	—
Liebermann A. úr Belovár	3	—
Lindenbaum Mór úr Budapest	5	—
Leipniker Manó úr Budapest	5	—
Löwy Adolf úr Budapest	5	—
Lichtenstein Salamon úr Luki	3	—
L.-Szt.-Miklósi izr. hitközség	10	—
Lichtenstern Miksa úr Budapest	20	—
Machlup Ede úr Budapest	10	—
Markbreit Adolf úr Budapest	10	—
Müller Vilmos úr Budapest	10	—
Mohácsi izr. hitközség	10	—
Modern és Breitner urak Budapest	5	—
Moster H. úr Szt.-Iván	2	—
Nagel Benő úr Győr	5	—
Dr. Neumann Ede főrabbi úr Nagy-Kanizsa	5	—
Ifj. dr. Neumann Sándor úr Budapest	5	—
Neuschlosz Károly és Fia urak Budapest	10	—
Dr. Pillitz Benő úr Veszprém	5	—
Pintér Gyula úr N.-Abony	5	—
Plachte E. úr Belovár	3	—
Dr. Pollak Henrik úr Budapest	5	—
Pollak J. » »	5	—
Pollak Mór » »	5	—
Popper Ármin » »	10	—
Porges B. » »	20	—
Dr. Pfeifer Fülöp úr Győr	5	—

	frt	kr.
Pozsonyi izr. hitközség	15	—
Dr. Reich József úr Budapest	5	—
Dr. Reich Mór » »	5	—
Reich Gábor » »	10	—
Reich és Kraus urak	5	—
Rosenbaum Adolf úr Budapest	6	—
Dr. Rothberger úr Belovár . . . , . . .	3	—
Rust Bernát úr Budapest	10	—
Schill Salamon tanár úr Budapest	5	—
Schlesinger S. úr Budapest	10	—
Tornyai Schossberger H. úr Budapest	20	—
Tornyai Schossberger Zs. » »	20	—
Id. Schulz József úr » »	5	—
Dr. Simon József » »	5	—
Simon Jakab » »	5	—
Sváb Károly főrendiházi tag úr »	50	—
Singer Ede úr »	10	—
Sommer Gyula úr »	5	—
Spitzer D. H. » »	5	—
Singer és Neuwirth urak »	5	—
Spitzer G. és társa » »	10	—
Stern Bernát úr »	50	—
Stern Ignác » »	50	—
Stern Simon » »	20	—
Stern és Schmiedl urak »	5	—
Stern J. M. és Fia urak N.-Kanizsa	5	—
Szegzárdi izr. hitközség	20	—
Szegedi izr. hitközség	50	—
Szolnoki izr. hitközség	5	—
Szombathelyi izr. hitközség	5	—
Totis Adolf úr Budapest	10	—
Weisz Jakab úr Budapest	5	—
Weisz Zsigmond úr Budapest	5	—
Weisz V. úr Belovár	2	—
Weiszhut Al. úr Bécs	10	—
Weizsmann Mór úr Budapest	10	—
Weltner József » »	5	—
Weinberger L. úr Debreczen	5	—

	frt	kr.
Winter János úr Budapest	5	—
Winter Sándor úr Ipolyság	5	—
Wolfner Gyula úr Budapest	25	—
Wottitz Báruch úr Budapest	5	—
Zinsenheim Sim. úr Budapest	5	—
Dr. Ziegler J. rabbi úr Karlsbad	5	—
Összesen	1377	—

b) *Alapító tagsági díjakat fizettek:*

	frt	kr.
Kisteleki Lévy Henrik úr Budapest, mint 1000 frtos alapítványának X-ik részletét	100	—
Schweiger Márton úr Budapest, mint 1000 frtos alapítványának X-ik részletét	100	—
Wahrmann Mór úr, országos képviselő Budapest, mint 1000 frtos alapítványának X-ik részletét	100	—
Wahrmann Sándor úr Budapest, mint 500 frtos alapítványának X-ik részletét	50	—
Összesen	350	—

c) *Alapítványok:*

	frt	kr.
Lichtenstern M. úr Budapest	100	—
Spitzer Gersonné hagyatékából	500	—
Kann Hermann hagyatékából	1000	—
Összesen	1600	—

d) *Rendkívüli adományok:*

	frt	kr.
A pesti Chevra Kaddisa elnöksége	300	—
Dr. König M. úr Budapest	9	—
Brief Bernát úr Zombor	3	—
Összesen	312	—

e) *A rabbi képzőintézet templomában befolyt adakozások:*

	frt	kr.
Bloch M. tanár úr	2	—
Auspitz M. úr	10	—
Neugeboren úr	2	—
Wertheimer úr	1	—
Löwy B. úr	15	—
Dr. Bacher V. tanár úr	2	50

																		frt	kr.
Grünhut	úr	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	—
Braun	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Almási	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	—
Kohn A.	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	—
Gomperz Zs.	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	54	—
Mandel	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	50
Feiwel	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	—
Dr. Kaufmann D. tanár úr	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Hartmann	úr	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Krakauer	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Klein	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Kron S.	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	4	—
Kisfalvi	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Fischer	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	50
Dr. Blau L.	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	50
Weisz	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Láncz	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	—
Robicsek	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	—
Heller	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Dr. Elasz	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	50
Fuchs	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	—
Weiler	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Goldschmid L.	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	18
Politzer	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Schaumburg	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Gestetner	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	50
Spitzer D. H.	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Baumgarten	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	—
Gutmann J.	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Hofmann E.	»	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Knöpfelmacher úr	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	—
Nathan úr	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	50
Összesen																		154	68

f) *Szelvények és kamatok:*

																		frt	kr.
Gelsei Guttmann Henrik úr alapítványának kamatja	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	23	25
Az egylet vagyonának kamatai	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	956	98
Összesen																		980	23

g) *Más adakozások az intézet javára.*

A vallás- és közoktatási miniszter úr ő nagyméltósága az országos rabbiképző-intézet növendékeinek támogatására az izrael. iskolaalapból 1500 frtot engedélyezni méltóztatott.

A pesti izr. hitközség előljárósága 2 a tanári kar által meghatározott hallgatónak 100—100 frtnyi ösztöndíjt szavazott meg.

A bécsi izrael. hitközség a rabbiképző int. egy hallgatójának a báró Königswarter-féle 463 forintnyi ösztöndíjat juttatta.

Steinfeld Antal úr Debreczenben alapítványának értelmében a tanári karnak 100 frtot bocsátott rendelkezésére. Ezen összegből kapott két hallgató 50—50 frtot ösztöndíjúl.

Bold. Hochmuth Ábrahám, veszprémi főrabbi, az ő jubileuma alkalmából a veszprémi Chevra Kaddisa által tett 400 frtnyi alapítvány évi kamatját (20 frt) ez idén is az »Écz-Chájim« javára beküldte.

A bajai izralita hitközség részéről az intézet egy tanulója 21 forintnyi ösztöndíjat kapott.

Az országos ösztöndíj-egylet részéről intézetünk két hallgatója 100—100 és hat 50—50 frt ösztöndíjat nyert.

A befolyt összegek összesége:

	frt	kr.
Tagsági díjak	1377	—
Alapító díjak	350	—
Alapítványok	1600	—
Rendkívüli adakozások	312	—
Templomi adakozások	154	68
Szelvények és kamatok	980	23
A Hochmuth-féle alapítvány kamata	20	—
Steinfeld-féle alapítvány.	100	—
Osszesen	4893	91

II. *Kiadások:*

A nagyméltóságú vallás- és közoktatási miniszter úr által az országos rabbiképző-intézet növendékeinek támogatására engedélyezett 1500 frton kívül az »Écz-Chájim« pénztárából támogatásokra még a következő összegek fordítottak:

	frt	kr.
Rendes havi támogatások és az ellátásra	2295	—
Behajtási díj	57	02
Incasso a templomi adakozásokért	14	70

	frt	kr.
Bélyegre	6	25
A Steinfeld-féle ösztöndíj kifizetése	100	—
Osszesen	2466	72

A Heller- valamint a Landau-féle alapítványok kamatai az alapszabályok értelmében felhasználtattak.

Az »Écz-Chájim« egylet vagyonáról való kimutatás (1888. decz. 31.)

B e v é t e l e k :	frt	kr.
Készpénzben 1887. deczember 31-én	1135	97
Alapítványok	750	—
Kamatok	121	08
Templomi adakozások	154	93
Tagsági díjak	1223	50
A m. földhitelintézetnél	579	31
Osszesen	3964	79

K i a d á s o k :	frt	kr.
Havi segélyezés és ellátásra	2201	—
Behajtási díj	80	70
A m. földhitelintézettől föl nem vett kamatok	579	31
Osszesen	2861	01

Bevételek	3964	79
Kiadások	2861	01
Maradt készpénzben	1103	78

A földhitelintézetnél letett értékpapírok név-
 értéke 18450 —
 és 2 darab záloglevél névértéke 200 rubel.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk :

Simon s. k.
 egyleti ellenőr.

Schweiger Márton s. k.
 egyleti pénztárnok.

Stern Bernát s. k.
 számvizsgáló.

Gomperz Zsigmond s. k.
 számvizsgáló.

C.

Ajándékozott könyvek.

Deutsch Isr. Gemeindebund. Berlin.
Zeitschrift f. Geschichte der Juden
in Deutschland. Bnd. II.

Friedländer Leo, Budapest :

ס' גורלות s. t.

מענה לשון Sulzbach 1770. 8.

Friedmann M. Bécs

müveit : מסכת מכות Kritische Edition. Wien 1888, 8°

הציון Ezech. Cap. 20.°

Gomperz Zsigm. Budapest.

נרדמים מקיצי IV. évf.

Kohn J. H. Bibel- und Talmudschatz
2. Th. I. II. Pest 1876. 8°

Meisel W. A. Dr. Prinz und Der-
wisch. Pest 1860. 8°

Kaufmann D. Dr. Budapest, Servaas
van Rooigen : Inventaire des liv-
res formante la bibliothèque
de Benedict Spinoza. Notes de
la main de M. le Dr. David
Kaufmann Haag, Paris
1888. 4°

Müvét : Samson Wertheimer . . .
Wien 1888. 8°

Klein József Dr. Budapest, müvét :
A siralmak könyve. Bdpest 1889. 8°

Kelemen Ad. Dr. Gyöngyös, müvét :
Pészach-Hágádá Budapest 1889. 8°

Kohlbach B. Dr. értekez. : Jehuda
Ibn Balam... élete és munkái. Buda-
pest. 1888. 8°

Kecskeméti L. Dr. értekez. : A pokol
a középkori zsidó költészetben. Bu-
dapest, 1888, 8°

Lederer A. Budapest értekez. : Elmél-
kedések az emberi képességek felett.
Budapest, 1888. 8°

Mortara Marco főrabbi, Mantua
müvét : מוכרת הכמי איטאליא Indice
alfabetico dei rabbini e scrittori

israeliti.... in Italia. Padua,
1886. 4°

Nádai Gyula Dr. Budapest müvét :
Török irások. Budapest 1889. 8°

Pundy J. Leipnik.

אוצר השרשים I.—III. Wien 1839—
44. 8°

אוצר אור הגנו Fürth 1766. 4° (2 p.)

אורים ותומים Ostra 1835, 2° (def.)

I. רב אלפס I.—IV. Wien 1804/5 2°

אסיפת זקנים על ב"מ Lemberg 1827. 2°

אפיקי יהודה Zolkiew 1703. 4°

ארוך מש"ך Wien 1809. 2°

ארץ צבי (צבי במה"ריל) Prag 1786. 4°

בן ימיני Wien 1823. 8°

בעל הנפש Prag 1811, 4°

בקשות הממין נעתק לל"א Brünn
1799. 8°

בר ששת Lemberg 1805. 2°

ברוך טעם Lemberg 1841. 2°

I. II. ספר הברית Brünn 1801. 8°

גדולי תרומה Zolkiew 1809. 2°

ס' הגלגולים Frankfurt 1684. 4° (def.)

דברי דוד על אבות Prag 1795. 4°

דגול מרבבה Prag 1794. 4°

דוד מרדכי Wien 1830 4°

הלכות גדולות Wien 1810. 2°

הלכות מגילה Prag 1731. 2°

הספר מר על ר' שלמה קוועטש Prag
1857. 4°

הידושי רא"ה על כתובות Prag 1717. 2°

הידושי הלכות נדה עם תפארת ישראל
Karlsruhe 1773. 4°

הידושי שבועות להריט"בא Lemberg
1828. 4°

הידושי ערובין להריט"בא Prag 1810. 2°

הידושי ע"ז להריט"בא Ofen 1824. 2°

הידושי תענית ומ"ק להריט"בא Prag
1811. 4°

הידושי ב"ב לה"ר מ"ק מינאש Lemberg
1809. 2°

Brunn 1798. 2° חידושי הלכות להרש"בא
 Brunn 1798. 2° חידושי הלכות מהר"ם שיף
 1798. 2°
 חובת הלבבות עם פי' מנחם הלבבות
 Amsterdam 1778, 8°
 Hanau חידושי מהרש"א על רש"י עה"ת
 1716. 4°
 Brunn 1829. 4° (def.) ס' ההינוך
 Frankfurt a/M. 1699, 4° חות יאיר
 (def.)
 Pressburg 1843. 8° חזון למועד
 Pressburg 1849. 8° חזון קשה
 Wien 1812. 2° חכמת שלמה (מהרש"ל)
 Zolkiew חלק ראשון ושני מס' רמ"ב
 1805. 4°
 I. II. Prag המש שיטות להרש"בא
 1809. 2°
 Amsterdam חמשה חומשי תורה ונ"ך
 1701. 8°
 I—IV. Berlin 1764. 2° טורים
 Prag 1657. 1° ילקוט חרש
 Wien 1811. 8° יסודי הדת Benseew
 Prag 1833. 8° יסוד מורא
 I. Dyhernfurth, 1784. 4° יריעת שלמה
 Wien 1811. 2° ס' הישר (חידושי ר"ת)
 s. l. e. a. 8° ס' הישר (מוסר ר"ת)
 Wien ס' הכוזרי עם פי' נצה ישראל
 1796. 4°
 ed. Brecher Prag 1838/40. 8° ס' הכוזרי
 Fürth 1782. 2° כל בו
 Fürth 1692. 2° כנסת הגדולה
 Amsterdam 1709. 8° (def.) ס' כריתות
 Zolkiew ס' כרתי ופלתי
 1799. 2°
 Ofen 1821. 8° לקוטי צבי
 Wien 1829. 8° מאור עינים
 Sulzbach 1783. 2° מאיר עיני חכמים
 Prag 1809. 4° המאירי על מגלה
 Brunn 1790. 4° מאמר מרדכי
 s. l. 1808. I—IV. 8° מדרש רבות
 Lemberg מדרש שמואל על אבות
 1811. 4°
 Berlin 1791. 4° מורה נבוכים
 Prag 1793. 4° ס' המזרחי
 I. II. Wien 1807. 2° מהצית השקל
 Prag 1830. 8° מן היורש דברי אהים

J. H. Deutsch צבי Breslau
 1843. 8°
 Pressburg 1838. 8° מנחת קנאות
 מספר מר על מות פראנק (מהר"ן)
 Wien 1835. 8° מריביטש
 Sulzbach 1751. 8° מסורת המסורת
 Fürth 1744. ענף עץ אבות
 Venedig 1647. 2° ספר מצות הגדול
 s. l. e. a. » ספר המצות
 Wien 1800. 4° ספר המקנה והממכר
 Lemberg 1815. 2° ספר המקנה
 Wien 1814. 2° מהרש"א מ"ב
 » » def. 1814. 2°
 Wien ס' המדרכי עם ביאור מרדכי
 1813. 2°
 Lemberg 1809—11. משנה תורה
 I—IV. 2°
 Wien 1793. I—VI. 4° משניות
 (G. Berger.) Wien 1814. 8° נטעי געמנים
 Fürth 1799. 4° נקודות הכסף
 Prag 1820. 2° סדר משנה
 Prag ברית מלך (נפתלי בנעט)
 1816. 2°
 ed. J. H. Weisz, Wien 1862. 8° ספרא
 (Landau, תנ"ך) ספרי קדש
 Prag 1834—38. 8°
 Wien 1796. 4° ספר העוין
 עמודי גברא (ר' גבריאל באסקוויץ)
 Brunn 1756. 8°
 Prag 1809. 2° עיני העדה
 II. Lemberg 1808. 2° עמק המלך
 Frankfurt a/O. 1798. 2° עין שתול
 Lemberg 1808. 2° עקידת יצחק
 Prag I—V. Prag 1819/24. 8° הערוך
 Prag 1707. 4° ערוך הקצור
 I—IV. Lemberg 1803—
 1815. 2°
 Prag 1784. 4° פרקי ר' אליעזר
 Venedig 1743. 2° פרשת דרכים
 Lemberg 1811. 2° צאן קדשים
 Prag 1799. 2° צל"ה על ביצה
 Zolkiew 1824. 2° » » ברכות
 » » » » פסחים
 Brunn קדושת ישראל לר' וואלף ל"ש
 1788. 2°

ה קצור של"ה Fürth 1742. 4°
ראש יוסף על חולין def. Lemberg
1859. 2°

ראשית למודים (Lindo) Berlin 1799. 8°
רחבות הבאור על קהלת Prag 1850. 8°
שאנת אריה Brünn 1797. 2°
ח"א שו"ת הגאונים בתראי Prag 1816. 4°
שו"ת ב"ה Frankfurt a/M. 1697. 2°
שבילי אמונה Amsterdam 1708. 8°
שנים עשר דרשות לה"ר Prag 1811.
4° (2 p.)

הרשב"א על שבועות Prag 1788. 4°
שלשלה הקבלה Zolkiew 1804. 8.
שו"ת הרד"ב ח"ג Fürth 1881. 2°
יעלת חן » Prag 1793. 2°
רש"בא » Wien 1812. 2°
שיטה מקובצת על ביצה Ofen 1820. 2°
» » » Zolkiew 1810. 2°
שירי מצות לר"י אייבשיין Pressburg
1857. 8°

שירת משה ל"ר משה סופר Pressburg
1857. 8°

5 kötet. Wien 1809/10 2°
ש"ע א"ה עם באר היטב def.
שם עולם לל מיכאל וראניק Breslau
1846. 4°

שערי זמרה Fürth 1762. 8°
שרשים נוספי האמנותיו Breslau 1802. 2°
שער המלך I. Brünn 1801. 2.
תורת הבית הארוך Wien 1811. 2°
תורת העולה Lemberg 1858. 8°
תלמוד ל"ע Wien 1818. 8°
תמים דעים Lemberg 1812. 2°
התש"בין Amsterdam 1741. 2.
תשובת הגאונים Amsterdam 1707. 4°
תשובת הר"אש def. 2°

Stier József Dr. rabbi, Szombathely,
művét: Priester und Propheten I.
Wien 1884. 8° (2 p.)

Vadász Ede Budapest

Egy zsidó érdekü képekből álló
gyűjteményt.

Kittseer J. Inhalt des Talmuds, 2.
Auf. Pressb. 1861, 8°

Wahrmann Sándor Budapest:

Allgem. Zeitung d. Judenth. Leipzig
1888.

Egyenlőség, Budapest 1888.

Izraelita tanügyi értesítő 1888.

Spiegler Gy. Héber bölcsészet, I.
Budapest 1885. 8°

Teller H. L. קשר בן נתניה Krakau
1888. 8°

Wolf A. A. Dr. Prof., főrabbi Ko-
penhagen művét: Gebete für Isra-
eliten 3. verbesserte Aufl. Frank-
furt a/M. 1889. 8°

Praediken Kopenhagen 1889. 8°

Spitzer D. H. Budapest

אגרת אל העברים מאת פאולוס מהדורה
תניחא Berlin 1858. 8°

בשורה טובה על פי המבשר לוקס"
Berlin 1869. 4. Aufl.

הר המוריה (שמעון אפענהיים)
Ofen 1823. 8°

חזוק אמונה Leipzig 1857. 8°

מכתבי עברית משה שמואל נייאמאן
Wien 1815. 8°

מערכת ההעתקות Ofen 1831. 8°

נזר הקודש » » »

נתיבות עולם London 1839. 8°

פעלי השליחים נעתק מלשון יוגית אל
לשון עברית Berlin 1867. 8°

רחבות הבאור על ס' קהלת
Prag 1835. 8° (Südfeld).

שיר השירים Ofen 1871. 8° Holländer
Das Hohelied

Enchel Isak Abr. Gebete d. Hoch-
deutschen u. polnischen Juden,
Wien 1799. 8°

Gebetbuch der Genossenschaft für
Reform im Judenthum. I. II.
Theil. Berlin 1848/51. 8°

D.

Vett könyvek jegyzéke.

- Frankfurt a/O. 1725. 4°
 I—II. Halberstadt 1867—8. 4°
 Prag 1605. 4°
 Berlin 1767. 2°
 Amsterdam 1784. 8°
 Salonichi 1811. 2°
 Dyhernfurth 1689. 2°
 Wilmersdorf 1718. 8°
 קרבן אהרן }
 » » » }
 Amsterdam 1729. 8°
 Frankfurt 1791. 8°
 Mantua 1781. 8°
 Amsterdam 1708. 8°
 Amsterdam 1809. 8°
 Riva di Trento 1554. 2°
 Dyhernfurth 1701. 8°
 Frankfurt a/M. 1682. 2°
 Amsterdam 1717. 8°
 Paris 1545. 4°
 Amsterdam 1651. 4°
 s. l. e. a.
 Frankfurt a/M. 1727. 2°
 Prag יידיש דייטש מאנאטשריפט 1786. 4°
 Prag 1786. 4°
 s. l. e. a. 4°
 Livorno 1787. 2°
 צדקה לחיים }
 Prag כור לזהב
 Hamburg 1654. 2°
 Fürth 1692.
 מורה צדקי }
 דורש משפט } Salonichi 1655. 8°
 Livorno 1799. 8°
 s. l. 1755. 8°
 Amsterdam 1727. 8°
 Venedig 1655. 8°
 Salonichi 1827. 2°
 Basel 1520. 8°
 Breslau 1807. 8°
 Fürth 1793. 2°
 Venedig סדר הלכות שחיטה ממהרי"ל 1686. 8°
 Venedig סדר מאה ברכות 1737. 8°
 Mantua 1724. 8°
 Frankfurt a/M. 1631. 8°
 Venedig סליחה כמנהג ק"ק אשכנזי שבאיט' 1712. 4°
 Wilmersdorf סליחות כמנהג שוואבן ושווייץ 1782. 2°
 Jena 1720. 4°
 Venedig פירוש מגלת רות 1585. 8°
 Venedig פרקי שירה 1664. 4°
 Offenbach 1768. 4°
 Venedig צפנת פענח 1656. 4°
 Fürth 1770.
 Mantua 1725. 4°
 Venedig שו"ת הרא"ש 1608.
 Warschau 1886. 8°
 Fürth שלחן ערוך לר' אליעזר הקטן 1697. 8°
 Wilmersdorf 1754. 8°
 Venedig שמן הטוב 1737. 2°
 Bergamo 1591. 4°
 Venedig שפר חמשה סדרים 1733. 8°
 Venedig שרשות גבלות 1680. 8°
 Wien 1809. 3°
 Aus dem Leben des preuss. Isr. Alfred Moritz Meyers. Basel 1845. 8°
 Arenhof, Einige jüd. Familienscenen bei Erblickung des Patents über die Freiheiten, welche die Juden in den Kais. Staaten erhalten haben. Wien 1782. 8°
 Bamberger : Lekach Tob, Einleitung, Würzburg s. a. 8°
 Bendavid L.: Zur Berechnung und Geschichte des jüd. Kalenders. Berlin 1817. 8°

- Benjamini Tudelensis : Itinerarium....
Lipsiae 1764. 8°
- Briefe des ewigen Juden I—II. Utopia
1791. 2°
- Clermont-Ganneau : Recueil d'archéologie orientale. Paris 1887—88.
- Corpus inscriptionum semiticarum.
Paris IV. fasc. I. Paris 1888.
- Corpus inscriptionum semiticarum.
Paris IV. fasc. I. tabulae. Paris 1888.
- Dalman G. H. Dr. : Jüdisch-deutsche
Volkslieder. Leipzig 1888. 8°
- Grassl J. : Das besondere Eherecht der
Juden in Oesterreich. 2. Aufl. Wien
1849. 8°
- Groppius : De Iudaeorum totaphot.
Leipzig 1708. 4°
- Grossehain G. : Diatribe de catholica
Iudaeorum conversione. Jena 1637. 4°
- Günsz A. : Die Abhandlung Alexanders
von Aphrodisias... Berlin 1886. 8°
- Heidenheim M. : Deutsche Vierteljahr-
schrift. I.—VIII. Gotha 1861—65. 8°
- Hüllmann K. D. : Staatsverfassung der
Israeliten. Leipzig 1834. 8°
- Kayserling : Die jüd. Frauen. Leipzig.
1879. 8°
- Kneucker : Das Buch Baruch. Leip-
zig 1879.
- Merkwürdige Staatsassemblée.... Sues
Oppenheimer... Tetuan 1738. 4°
- Pfeifer A. : Theologiae judaicae... prin-
cipia. Leipzig 1687. 8°
- Schuberts J. V. : Gedanken von der
Praedestination der Juden. Helm-
staedt Halle 1763. 4°
- Seder Olam.... s. l. 1693. 8°
- Stein L. : Der isr. Volkslehrer. V.
Frankfurt a/M. 1855. 8°
- Therémin Fr. : Die Beredsamkeit eine
Tugend. Gotha. 1888. 8°
- Unruhige Wallbruder.... s. l. 1660. 8°